

**ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАЛАЄВСЬКИЙ ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 342.922

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СУДІВ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Подається на здобуття наукового ступеня **доктора філософії**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю.В. Галаєвський**

Науковий керівник: **Коломоєць Тетяна Олександрівна,**
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України

АНОТАЦІЯ

Галаєвський Ю.В. Організація системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні: правовий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2025.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексних наукових досліджень, присвячених вивченню проблем встановлення правових аспектів організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

У результаті дослідження сформульовано й умотивовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано авторську пропозицію щодо перерозподілу низки бюджетно-організаційних повноважень з ВРП до ДСА як спеціалізованого органу організаційно-фінансового забезпечення судів, а також запровадження адміністративної відповідальності за невиконання рішень органів суддівського самоврядування;

- доцільність запровадження на законодавчому рівні інституту планів безперервності діяльності судів (continuity plans) у надзвичайних умовах як елементу судової безпеки, що дозволяє забезпечити стале функціонування судової влади навіть за умов воєнного стану та масових загроз життю і здоров'ю учасників судового процесу;

- визначено та концептуально обґрунтовано необхідність законодавчої інституціоналізації інституту модельних судів в Україні шляхом ухвалення окремого нормативно-правового акта, який би: закріплював правовий статус модельного суду; встановлював чіткі критерії його відбору та функціонування; визначав механізми трансляції напрацьованих модельних рішень на всю судову систему; інтегрував вимоги воєнного стану, цифрової трансформації та безбар'єрності як обов'язкові елементи модернізації судової влади.

удосконалено:

- підходи до розуміння типології ризиків (кадрових, бюджетних, інфраструктурних, репутаційних), що дозволило описати воєнний стан не лише як зовнішній фон, а як правову та організаційну рамку, яка трансформує зміст і пріоритети судового адміністрування;

- розуміння інституційної стійкості судової влади в умовах воєнного стану, яка конкретизує вимоги до нормативного, організаційного та технічного забезпечення безперервності правосуддя;

- підходи до розмежування допоміжних (асистивних) функцій штучного інтелекту та сфер, де його використання має бути обмежене в організації судової влади, що базується на формулюванні системних вимог до модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (що модифіковано у Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему) як ключової інфраструктурної основи цифрового правосуддя та євроінтеграційних процесів України;

дістали подальшої розробки:

- зміст концептуальної моделі «антикризового забезпечення судів», що поєднує інструменти добору й мобільності суддів, спеціальні бюджетні механізми, стандарти відновлення судової інфраструктури та посилену перевірку доброчесності в умовах збройної агресії;

- зміст процесів поетапного відновлення військової юрисдикції в Україні, який має поєднувати: 1) тимчасове запровадження спеціалізації суддів загальних судів щодо військових справ; 2) поступове формування трирівневої системи військових судів, інтегрованих до судоустрою загальної юрисдикції; 3) нормативне закріплення юрисдикції військових судів із пріоритетним зосередженням на військових кримінальних правопорушеннях та публічно-правових спорах за участю військовослужбовців із урахуванням міжнародних і європейських стандартів у сфері правосуддя.

Зроблено висновок, що стійкість судової влади в екстремальних умовах безпосередньо залежить від здатності держави забезпечити безперервність її функціонування як інституції публічної влади, а не лише як сукупності окремих судових органів.

Водночас встановлено, що навіть за умов війни суди зберегли спроможність забезпечувати реалізацію конституційного права на судовий захист, значною мірою завдяки поєднанню оперативних законодавчих змін (щодо трудових відносин, відрядження суддів, особливостей добору кадрів), організаційної гнучкості (дистанційна робота, зміна територіальної підсудності, відновлення роботи на деокупованих територіях) та високого рівня особистої відповідальності багатьох суддів і працівників судів, включно з їх участю в обороні держави.

Зроблено висновок, що забезпечення належного кадрового, фінансового та матеріально-технічного функціонування судів в умовах воєнного стану має розглядатися як елемент національної безпеки, що інституційно сталої роботи ВККС і ВРП; достатнього й захищеного фінансування судової системи; системної політики відновлення та модернізації судової інфраструктури; посилення механізмів добору, перевірки доброчесності й відповідальності суддів та працівників судів.

Констатовано, що цифровізація судочинства в умовах воєнного стану перетворилася з факультативного напрямку модернізації на необхідну умову збереження дієздатності судової системи та забезпечення права на справедливий суд. Проаналізовані європейські стандарти, рекомендації органів Ради Європи, практика ЄСПЛ і Суду ЄС дозволили показати, що цифрові технології в судочинстві мають розглядатися не лише як технічний інструмент, а як елемент правової інфраструктури, який безпосередньо впливає на реалізацію конвенційних прав людини.

Український досвід свідчить про складний, але динамічний рух до побудови цифрової судової системи: запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її модулів (модифікованої у 2025 році у Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему), розвиток електронного суду, впровадження відеоконференцзв'язку, перші елементи штучного інтелекту у правосудді. Водночас виявлено низку проблем: фрагментарність нормативного регулювання, цифровий бар'єр для окремих категорій осіб, ризики недостовірності рішень, сформованих із використанням штучного інтелекту, недостатню інтегрованість інформаційних систем та потребу їх модернізації відповідно до європейських вимог.

Сформовано висновок, що подальший розвиток цифрового судочинства України має ґрунтуватися на поєднанні трьох ключових засад: гарантування прав людини, підвищення ефективності правосуддя та забезпечення стійкості судової системи в умовах надзвичайних викликів, насамперед війни. Цифрові технології, включно зі штучним інтелектом, мають застосовуватися як допоміжний, сервісний інструмент, що автоматизує рутинні процеси, підвищує передбачуваність судової практики, але не замінює суддю та не підриває його незалежності.

Зроблено висновок, що відновлення військової юрисдикції в Україні в умовах воєнного стану не є факультативною або суто політичною ініціативою, а

становить об'єктивно обумовлену конституційними засадами оборони держави, міжнародними стандартами у сфері прав людини та реальними потребами функціонування сектору безпеки і оборони вимогу. Визначено, що ліквідація військових судів у 2010 році була передчасним кроком, що не відповідає сучасним викликам національній безпеці, ускладнює забезпечення належного правопорядку у військовому середовищі та послаблює інституційні гарантії судового захисту прав військовослужбовців.

На основі комплексного аналізу історичного досвіду, порівняльно-правового вивчення зарубіжних моделей військової юстиції, практики ЄСПЛ, а також національних законодавчих ініціатив визначено, що оптимальним для України є запровадження спеціалізованої військової юрисдикції у формі системи військових судів, інтегрованих до системи судів загальної юрисдикції, з обмеженою переважно військовими правопорушеннями юрисдикцією, чіткими гарантіями незалежності суддів та виключенням організаційної залежності від органів військового управління.

Ключові слова: адміністративне судочинство, військові суди, воєнний стан, дискреція, доступ до правосуддя, Європейський суд з прав людини, кадрове забезпечення, кібербезпека, нормативно-правове регулювання, повноваження, права людини, принцип верховенства права, розсуд судді, суд, цифровізація.

ABSTRACT

Halaievskiy Yu.V. Organization of the court system in the special conditions of martial law in Ukraine: legal aspect. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for obtaining an educational-scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the specialty 081 “Law”. – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2025.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the dissertation is one of the first in domestic administrative and legal science of complex scientific research devoted to the study of the problems of establishing the legal aspects of the organization of the court system in special conditions of martial law in Ukraine, the widespread use of information and communication technologies in the activities of public administration entities.

As a result of the study, a number of new scientific provisions, recommendations and conclusions have been formulated and motivated, which have important theoretical and practical significance, in particular:

firstly:

- the author's proposal on the redistribution of a number of budgetary and organizational powers from the Supreme Court of Justice to the State Judicial Administration as a specialized body for the organizational and financial support of courts, as well as the introduction of administrative liability for failure to implement decisions of judicial self-government bodies, has been substantiated;

- the expediency of introducing at the legislative level the institute of continuity plans for court activities in emergency conditions as an element of judicial security, which allows ensuring the stable functioning of the judiciary even under martial law and mass threats to the life and health of participants in the judicial process;

- the need for legislative institutionalization of the institute of model courts in Ukraine was identified and conceptually substantiated by adopting a separate regulatory act that would: consolidate the legal status of the model court; establish clear criteria for its selection and functioning; determine mechanisms for translating the developed model decisions into the entire judicial system; integrate the

requirements of martial law, digital transformation and accessibility as mandatory elements of the modernization of the judiciary;

improved:

- approaches to understanding the typology of risks (personnel, budgetary, infrastructure, reputational), which allowed describing martial law not only as an external background, but as a legal and organizational framework that transforms the content and priorities of judicial administration;

- understanding the institutional stability of the judiciary under martial law, which specifies the requirements for regulatory, organizational and technical support for the continuity of justice;

- approaches to the delimitation of auxiliary (assistive) functions of artificial intelligence and areas where its use should be limited in the organization of the judiciary, based on the formulation of system requirements for the modernization of the Unified Judicial Information and Telecommunications System (modified into the Unified Judicial Information and Communication System) as a key infrastructure basis for digital justice and European integration processes of Ukraine;

received further development:

- content of the conceptual model of «anti-crisis support for courts», which combines tools for the selection and mobility of judges, special budget mechanisms, standards for the restoration of judicial infrastructure and enhanced integrity verification in conditions of armed aggression;

- content of the processes of the phased restoration of military jurisdiction in Ukraine, which should combine: 1) temporary introduction of specialization of judges of general courts in military cases; 2) gradual formation of a three-level system of military courts integrated into the judiciary of general jurisdiction; 3) regulatory consolidation of the jurisdiction of military courts with a priority focus on military criminal offenses and public law disputes involving military personnel, taking into account international and European standards in the field of justice.

It is concluded that the stability of the judiciary in extreme conditions directly depends on the state's ability to ensure the continuity of its functioning as an institution of public power, and not only as a set of individual judicial bodies. At the same time, it was established that even in wartime, the courts retained the ability to ensure the implementation of the constitutional right to judicial protection, largely due to a combination of operational legislative changes (regarding labor relations, secondment of judges, features of personnel selection), organizational flexibility (remote work, change of territorial jurisdiction, resumption of work in deoccupied territories) and a high level of personal responsibility of many judges and court employees, including their participation in the defense of the state.

It is concluded that ensuring proper personnel, financial and material and technical functioning of courts in martial law should be considered an element of national security, which is institutionally stable work of the HQCJ and the Supreme Judicial Council; sufficient and protected financing of the judicial system; systemic policy of restoration and modernization of the judicial infrastructure; strengthening the mechanisms for selection, verification of integrity and responsibility of judges and court employees.

It was noted that the digitalization of judicial proceedings under martial law has transformed from an optional direction of modernization into a necessary condition for preserving the capacity of the judicial system and ensuring the right to a fair trial. The analyzed European standards, recommendations of the Council of Europe bodies, the practice of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union made it possible to show that digital technologies in judicial proceedings should be considered not only as a technical tool, but as an element of the legal infrastructure that directly affects the implementation of conventional human rights.

Ukrainian experience indicates a complex but dynamic movement towards building a digital judicial system: the introduction of the Unified Judicial Information

and Telecommunications System and its modules (modified in 2025 into the Unified Judicial Information and Communication System), the development of an electronic court, the introduction of videoconferencing, the first elements of artificial intelligence in justice. At the same time, a number of problems were identified: fragmentation of regulatory regulation, a digital barrier for certain categories of persons, risks of unreliability of decisions formed using artificial intelligence, insufficient integration of information systems and the need for their modernization in accordance with European requirements. The conclusion was formed that the further development of digital justice in Ukraine should be based on a combination of three key principles: guaranteeing human rights, increasing the efficiency of justice and ensuring the stability of the judicial system in conditions of extraordinary challenges, primarily war.

Digital technologies, including artificial intelligence, should be used as an auxiliary, service tool that automates routine processes, increases the predictability of judicial practice, but does not replace the judge and does not undermine his independence. It is concluded that the restoration of military jurisdiction in Ukraine under martial law is not an optional or purely political initiative, but is a requirement objectively determined by the constitutional principles of state defense, international human rights standards, and the real needs of the security and defense sector. It is determined that the liquidation of military courts in 2010 was a premature step that does not meet modern challenges to national security, complicates the provision of proper law and order in the military environment, and weakens institutional guarantees for the judicial protection of the rights of servicemen. Based on a comprehensive analysis of historical experience, comparative legal study of foreign models of military justice, the practice of the European Court of Human Rights, as well as national legislative initiatives, it was determined that the optimal solution for Ukraine is to introduce specialized military jurisdiction in the form of a system of military courts integrated into the system of courts of general jurisdiction, with

jurisdiction limited mainly to military offenses, clear guarantees of the independence of judges and the exclusion of organizational dependence on military administration bodies.

Key words: access to justice, administrative justice, court, cybersecurity, digitalization, discretion, European Court of Human Rights, human rights, martial law, military courts, powers, regulatory and legal regulation, staffing, the judge's discretion, the principle of the rule of law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Галаєвський Ю.В. Військові суди як нагальна потреба військового часу. *Право України*. 2023. № 6. С. 141–156 DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-06-141>.
2. Галаєвський Ю.В. Повноваження окремих органів та установ системи правосуддя щодо забезпечення організації роботи судів. *Право України*. 2025. № 7. С. 138–149. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-138>.
3. Галаєвський Ю.В. Судова безпека в умовах воєнного стану. *Право України*. 2025. № 9. С. 162–173. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-162>.
4. Галаєвський Ю.В., Коломоєць Т.О. Окремі аспекти організації роботи судів в умовах воєнного стану в Україні. *Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі : виклики, рішення, тенденції* : матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 14–15 червня 2022 р. Запоріжжя, 2022. С. 103–108. URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/2022/mater__ali_m__zhnarodnogo_naukovo-praktichnogo_kongresu_guman__tarn__m__zhn_standarti_pravovikh_sistem_u_suchasnomu_sv__t__vikliki_r__shennya__tendents__yi_2022__2_.pdf.

5. Галаєвський Ю.В. Цифровізація судочинства через призму європейських стандартів. *Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України* : матеріали круглого столу, м. Харків, 15 вересня 2022 р. Харків, 2022. С. 29–35. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/15.09.2022.pdf.

6. Галаєвський Ю.В. Окремі аспекти кадрового забезпечення судів в умовах воєнного часу. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи* : збірник тез доповідей круглого столу, м. Харків, 17 березня 2023 р. Харків, 2023. С. 55–62. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/17.03.2023.pdf.

7. Галаєвський Ю.В. Окремі аспекти діджиталізації судочинства в умовах війни. *Еволюція доктрини адміністративного права в Україні* : збірник тез доповідей круглого столу, м. Харків, 19 травня 2023 р. Харків, 2023. С. 41–47. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/19.05.2023.pdf.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СУДІВ.....	26
1.1 Європейські стандарти організації роботи судових систем як вектор організації роботи судів в загальних умовах та умовах воєнного стану.....	26
1.2. Основоположні теоретико-правові засади роботи судів в Україні.....	44
1.2.1 Зовнішні аспекти організації роботи судів.....	44
1.2.2 Внутрішні аспекти організації роботи судів.....	62
Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2 СУТНІСНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СУДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	78
2.1 Інституційні зміни в організації роботи судів після запровадження воєнного стану у 2022 році.....	78
2.2 Безпековий вимір організації роботи судів в умовах воєнного стану.....	86
2.3 Кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення функціонування судів в умовах воєнного стану.....	107
Висновки до розділу 2.....	129
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД РОБОТИ СУДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	138

3.1 Цифрова трансформація судової системи в умовах воєнного стану.....	138
3.2 Нормативно-правові підходи до відновлення військової юрисдикції в умовах воєнного стану.....	161
3.3 Запровадження модельних судів як напрям модернізації судової системи під час воєнного стану.....	181
Висновки до розділу 3.....	200
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	215
ДОДАТОК.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ССО – Служба судової охорони

РФ – Російська Федерація

ДСА - Державна судова адміністрація України

ВРП – Вища рада правосуддя

ВККС - Вища кваліфікаційна комісія суддів України

РСУ – Рада суддів України

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КМРЕ – Комітет Міністрів Ради Європи

КРЕС – Консультативна рада європейських суддів

ЄСІТС - Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

ЄСІКС – Єдина судова інформаційно-комунікаційна система

Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми дослідження зумовлена комплексом внутрішніх та зовнішніх викликів, з якими зіткнулася судова влада України в умовах повномасштабної збройної агресії РФ та запровадження правового режиму воєнного стану. Війна поставила перед державою принципово нові завдання щодо забезпечення безперервності здійснення правосуддя, збереження інституційної спроможності судової системи, гарантування доступу до суду для громадян, військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, мешканців тимчасово окупованих і прифронтових територій. За цих умов особливої ваги набуває належна організація системи судів, спроможна функціонувати в умовах підвищених безпекових ризиків, територіальних змін, обмежень конституційних прав і свобод.

Наявна модель судоустрою України розроблялася переважно для «мирного» часу і не була орієнтована на довготривале функціонування в умовах воєнного стану. Практика останніх років виявила низку системних проблем: потребу в тимчасовій зміні територіальної юрисдикції судів, евакуації судових установ, організації роботи судів на деокупованих територіях, визначення правового статусу рішень органів «правосуддя» окупаційних адміністрацій, а також уніфікації підходів до забезпечення безпеки суддів, працівників апарату суду та учасників процесу. Водночас відсутня цілісна доктринальна концепція організації судової системи саме в особливих умовах воєнного стану, яка б враховувала як конституційні засади поділу влади, так і вимоги оборони держави.

Додатковим аспектом актуальності є необхідність забезпечення відповідності організації системи судів міжнародним стандартам у сфері прав людини та верховенства права. Україна, як держава – учасниця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та держава-кандидат на вступ до

ЄС, зобов'язана гарантувати право на справедливий суд навіть в умовах надзвичайних правових режимів, що потребує наукового переосмислення меж допустимих обмежень у сфері судоустрою, ролі судової влади в системі стримувань і противаг у період війни, а також вироблення критеріїв «стійкості» судової системи до екстремальних викликів.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених судоустрою, судовій реформі, окремим аспектам функціонування судової влади під час збройного конфлікту, питання комплексної організації системи судів саме в умовах воєнного стану України залишаються фрагментарно дослідженими. Недостатньо розробленими є теоретико-правові засади трансформації судової карти, моделі спеціалізації судів у воєнний час, можливість або доцільність відновлення військових судів, а також механізми взаємодії судів із військовим командуванням та іншими органами публічної влади. Усе це зумовлює потребу у ґрунтовному дисертаційному дослідженні організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні, спрямованому на формування цілісної правової концепції, здатної стати основою для подальших законодавчих і інституційних змін.

Розробці ідеї оптимізації здійснення публічного управління присвячено численні наукові праці В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.А. Баранова, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяка, Л.Р. Біла-Тіунову, М.Ю. Віхляєва, Ю.А. Волкової, В.М. Гаращук, Д.С. Євтушенко, С.В. Ківалова, Л.П. Коваленко, І.Б. Коліушка, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, Ю.О. Легези, Д.М. Лук'янця, О.І. Миколенка, Н.Р. Нижник, та ін., що склали теоретичну основу цього дослідження.

Проблематика організації системи судів в Україні належить до традиційно досліджуваних у вітчизняній юриспруденції. Ще до запровадження воєнного стану теоретико-правові засади судоустрою, його принципи, структура та модель взаємодії ланок судової системи ґрунтовно опрацьовані у працях

І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової, В.П. Тихого та ін., де сформовано базову доктрину побудови судової влади на засадах територіальності, спеціалізації й інстанційності. І.В. Назаров у монографії, присвяченій порівнянню судових систем України та держав ЄС, дослідив генезу національної моделі судоустрою та її відповідність європейським підходам. Значний внесок у розроблення питань спеціалізації судів, територіальної організації судової влади й функціонування окремих ланок судової системи зроблено також у працях О.М. Обрізка, В.В. Сердюка, Р.О. Куйбіди, О.А. Калашника, О.В. Гаркуші, А.М. Білецької та ін. Організаційно-управлінський вимір функціонування судової влади досліджувався у роботах, присвячених судовому управлінню та апарату суду, зокрема, у роботах А.А. Стрижака, С.П. Назаркевича, М.М. Крайнюкова, М.О. Кравцової, О.А. Терех, О.В. Совгирі та ін..

Разом із тим проведений аналіз дає підстави констатувати, що більшість наявних праць або зосереджені на загальних питаннях судоустрою, або фрагментарно висвітлюють окремі аспекти функціонування судів під час воєнного стану (територіальну підсудність, роботу окремих судів, галузеве судочинство, цифрові інструменти тощо). Комплексне дослідження організації системи судів саме в особливих умовах воєнного стану – з урахуванням проблем тимчасової зміни юрисдикції судів, їх евакуації й відновлення роботи на деокупованих територіях, правового статусу рішень квазі-судових органів окупаційної влади, перерозподілу повноважень судоустрійних органів та забезпечення інституційної стійкості судової системи – перебуває на початковій стадії розроблення. Заповнення зазначеної наукової прогалини й зумовлює вибір теми даного дисертаційного дослідження. Однак фрагментарність науково-практичних досліджень проблематики організації діяльності судів в умовах воєнного стану в Україні, попри надзвичайно високий рівень необхідності їх забезпечення, актуалізує пошук напрямів оптимізації їх функціонування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах планів науково-дослідної роботи кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету. Робота також виконана в межах реалізації Указів Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 жовтня 2019 року № 722/2019, сприяє реалізації Антикорупційної стратегії на 2026-2030 роки, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р., Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 та інших актів.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу наявних наукових та нормативних джерел охарактеризувати правові аспекти організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні, а також розробити науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації для вдосконалення вітчизняного законодавства і практики його реалізації.

Для досягнення вказаної мети в дисертаційній роботі поставлено й вирішено такі основні *задачі*:

- визначити європейські стандарти організації роботи судових систем як вектор організації роботи судів в загальних умовах та умовах воєнного стану;
- охарактеризувати основоположні теоретико-правові засади роботи судів в Україні через розкриття зовнішніх аспектів та внутрішніх аспектів організації роботи судів;
- встановити інституційні зміни в організації роботи судів після запровадження воєнного стану у 2022 році;

- описати безпековий вимір організації роботи судів в умовах воєнного стану;
- здійснити дослідження кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування судів в умовах воєнного стану;
- визначити роль та значення процесів цифрової трансформації судової системи в умовах воєнного стану;
- з'ясувати нормативно-правові підходи до відновлення військової юрисдикції в умовах воєнного стану;
- обґрунтувати зміст запровадження модельних судів як напрям модернізації судової системи під час воєнного стану.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні.

Предметом дослідження є правові аспекти організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів та прийомів наукового пізнання, що у своїй єдності забезпечують комплексний характер аналізу організації системи судів в особливих умовах воєнного стану. За допомогою порівняльно-правового методу визначено європейські стандарти організації роботи судових систем як орієнтир для побудови моделі функціонування судів України в «мирних» умовах та в умовах воєнного стану, а також з'ясовано нормативно-правові підходи до відновлення військової юрисдикції й запровадження модельних судів (підрозділи 1.1, 3.2, 3.3). Застосування діалектичного методу дало змогу охарактеризувати основоположні теоретико-правові засади роботи судів в Україні через розкриття зовнішніх (місце судової влади в системі поділу влади, її взаємодія з іншими органами) та внутрішніх аспектів організації роботи судів (структура, компетенція, порядок функціонування) (підрозділи 1.2.1, 1.2.2, 1.3). Формально-юридичний (догматичний) метод використано для аналізу чинного

конституційного, галузевого та спеціального законодавства, що регламентує організацію системи судів у звичайних умовах та в умовах воєнного стану, зокрема для встановлення інституційних змін в організації роботи судів після запровадження воєнного стану у 2022 році, дослідження нормативних засад цифрової трансформації судової системи та відновлення військової юрисдикції (підрозділи 2.1, 2.3, 3.1, 3.2). Історико-правовий метод застосовано для простеження еволюції організаційних моделей судової системи України, трансформації підходів до військових судів та реагування судоустрою на попередні кризові й конфліктні стани (підрозділ 1.1, 2.1). За допомогою системного та структурно-функціонального методів досліджено безпековий вимір організації роботи судів в умовах воєнного стану, місце судів у загальнодержавній системі безпеки та оборони, а також роль процесів цифрової трансформації у забезпеченні стійкості та безперервності здійснення правосуддя (підрозділи 2.2, 3.1).

Методи індукції, дедукції, аналізу та синтезу застосовано при дослідженні кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування судів в умовах воєнного стану, узагальненні практики організації роботи судів у прифронтових та деокупованих регіонах, формулюванні висновків і пропозицій щодо удосконалення правового регулювання (підрозділ 2.3). Статистичний та соціологічний (у частині аналізу офіційної звітності, аналітичних матеріалів органів судової влади, міжнародних організацій, професійних опитувань) методи використано для кількісно-якісної характеристики навантаження на суди, динаміки кадрових змін, обсягів фінансування й забезпечення судів ресурсами (підрозділи 2.3, 3.1). Застосування методу моделювання дало змогу обґрунтувати зміст запровадження модельних судів як можливого напрямку модернізації судової системи під час воєнного стану та у повоєнний період, сформулювати авторське бачення інституційної конфігурації стійкої до екстремальних викликів системи судів (підрозділ 3.3).

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, інші підзаконні нормативно-правові акти у досліджуваній сфері. Для розробки пропозицій з оптимізації правових аспектів організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні використано законодавство зарубіжних держав: Сполучених Штатів Америки, Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки та інших країн ЄС.

Емпіричну основу дослідження становлять рішення судів, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень (96 рішень) за 2015–2025 рр., статистичні дані Державної служби статистики України за період 2015–2025 рр., відомості на офіційних веб-сайтах суб'єктів публічної адміністрації, правова публіцистика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексних наукових досліджень, присвячених вивченню проблем встановлення правових аспектів організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності суб'єктів публічної адміністрації.

У результаті дослідження сформульовано й умотивовано низку нових наукових положень, рекомендацій та висновків, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано авторську пропозицію щодо перерозподілу низки бюджетно-організаційних повноважень з ВРП до ДСА як спеціалізованого органу організаційно-фінансового забезпечення судів, а також запровадження адміністративної відповідальності за невиконання рішень органів суддівського самоврядування;

- доцільність запровадження на законодавчому рівні інституту планів безперервності діяльності судів (continuity plans) у надзвичайних умовах як елементу судової безпеки, що дозволяє забезпечити стає функціонування судової влади навіть за умов воєнного стану та масових загроз життю і здоров'ю учасників судового процесу;

- визначено та концептуально обґрунтовано необхідність законодавчої інституціоналізації інституту модельних судів в Україні шляхом ухвалення окремого нормативно-правового акта, який би: закріплював правовий статус модельного суду; встановлював чіткі критерії його відбору та функціонування; визначав механізми трансляції напрацьованих модельних рішень на всю судову систему; інтегрував вимоги воєнного стану, цифрової трансформації та безбар'єрності як обов'язкові елементи модернізації судової влади.

удосконалено:

- підходи до розуміння типології ризиків (кадрових, бюджетних, інфраструктурних, репутаційних), що дозволило описати воєнний стан не лише як зовнішній фон, а як правову та організаційну рамку, яка трансформує зміст і пріоритети судового адміністрування;

- розуміння інституційної стійкості судової влади в умовах воєнного стану, яка конкретизує вимоги до нормативного, організаційного та технічного забезпечення безперервності правосуддя;

- підходи до розмежування допоміжних (асистивних) функцій штучного інтелекту та сфер, де його використання має бути обмежене в організації судової влади, що базується на формулюванні системних вимог до модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (що модифіковано у Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему) як ключової інфраструктурної основи цифрового правосуддя та євроінтеграційних процесів України;

дістали подальшої розробки:

- зміст концептуальної моделі «антикризового забезпечення судів», що поєднує інструменти добору й мобільності суддів, спеціальні бюджетні механізми, стандарти відновлення судової інфраструктури та посилену перевірку доброчесності в умовах збройної агресії;
- зміст процесів поетапного відновлення військової юрисдикції в Україні, який має поєднувати: 1) тимчасове запровадження спеціалізації суддів загальних судів щодо військових справ; 2) поступове формування трирівневої системи військових судів, інтегрованих до судоустрою загальної юрисдикції; 3) нормативне закріплення юрисдикції військових судів із пріоритетним зосередженням на військових кримінальних правопорушеннях та публічно-правових спорах за участю військовослужбовців із урахуванням міжнародних і європейських стандартів у сфері правосуддя.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації положення, пропозиції та висновки можуть бути використані у:

- *правотворчості* – для вдосконалення нормативно-правових положень чинного законодавства України щодо регулювання проблем встановлення правових аспектів організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні;
- *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення реалізації проблем встановлення правових аспектів організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні;
- *навчальному процесі* – у викладанні студентам вищих навчальних закладів дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», під час підготовки підрозділів підручників і навчальних посібників із відповідного навчального курсу, а також статей і наукових повідомлень.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, що відображає результати проведеного дослідження. Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані дисертантом у результаті аналізу й безпосереднього використання в роботі науково-інформаційних, нормативно-правових джерел і матеріалів правових аспектів організації системи судів в особливих умовах воєнного стану в Україні. Усі положення й висновки, викладені в дисертації, ґрунтуються на власних дослідженнях автора. Ідеї та пропозиції співавторів не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, його основні висновки й рекомендації оприлюднені на 4 науково-практичних заходах, а саме: «Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі : виклики, рішення, тенденції» (м. Запоріжжя, 2022 р.), «Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України» (м. Харків, 2022 р.); «Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи» (м. Харків, 2023); «Еволюція доктрини адміністративного права в Україні» (м. Харків, 2023 р.).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення у 7 наукових статтях, із них 3 опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, а також 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 244 сторінки, у т.ч. основного тексту – 199 сторінок. Список використаних джерел налічує 233 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СУДІВ

1.1 Європейські стандарти організації роботи судових систем як вектор організації роботи судів в загальних умовах та умовах воєнного стану

Для розуміння основних засад організації роботи судів, насамперед, потрібно звернутися до стандартів діяльності судових установ, які містяться у міжнародних документах.

Набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС стало, без перебільшення, переломним етапом у розвитку держави та дало старт масштабним економічним, політичним і правовим перетворенням в Україні.

Сьогодні європейська інтеграція України є одним із ключових пріоритетів її зовнішньої політики й набула особливої ваги в умовах збройної агресії РФ. Результативність цього курсу значною мірою визначається належним виконанням Україною зобов'язань, закріплених в Угоді про асоціацію.

Угода передбачає для України чітко окреслені завдання та встановлює визначені строки їх реалізації: йдеться про імплементацію понад 200 нормативно-правових актів ЄС, які мають бути інтегровані в національну правову систему. Запровадження такого масиву актів ЄС у внутрішнє законодавство свідчитиме про глибоку та системну європеїзацію українського права.

Нормативною підставою застосування Угоди про асоціацію виступає стаття 9 Конституції України, відповідно до якої чинні міжнародні договори, обов'язковість яких схвалила Верховна Рада України, є складовою національного законодавства [80]. Подібні норми містяться й в Законі України «Про міжнародні договори України» та процесуальному законодавстві України.

У розділі «Судочинство» Звіту про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС за 2024 рік йшлося про заходи, які здійснюються Україною на виконання зобов'язань щодо вступу до ЄС. Зокрема, такими заходами були: проведення відбору на вакантні посади членів ВРП; початок роботи служби дисциплінарних інспекторів у ВРП; початок розгляду ВРП дисциплінарних скарг на суддів; завершення чергового етапу кваліфікаційного оцінювання суддів; призначення Президентом України 367 кандидатів на відповідні посади в судах; обрання нового складу Громадської ради міжнародних експертів для проведення конкурсів на посаду судді; оголошення добору кандидатів на посаду судді місцевого суду з урахуванням 1 800 прогнозованих вакантних посад суддів у місцевих судах; продовження конкурсу на зайняття 25 вакантних посад суддів у Вищому антикорупційному суді.

В цілому прогрес виконання Угоди про асоціацію у сфері «Юстиція, свобода, безпека та права людини» у Звіті оцінювався як 93% [64, с. 42,43].

Зазначені показники підтверджували, що Україна впевнено просувалася у зазначеній сфері, що свідчило про продовження процесу європеїзації судової системи та перебування його завершальній стадії, що було особливо важливим показником в умовах воєнного часу.

У Доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) «Верховенство права» від 4 квітня 2011 р. № 512/2009 було зазначено : «поняття «верховенство права» («Rule of Law») сукупно з поняттями «демократія» та «права людини» – це три підвалини, на яких була заснована Рада Європи (пункт 1).

У тому значенні, в якому його слід розуміти, «the rule of law» («верховенство права») є невід'ємною частиною будь-якого демократичного суспільства. В рамках цього поняття вимагається, щоб усі, хто наділений повноваженнями ухвалювати рішення, ставилися до кожного з виявом поваги, на основі рівності та розумності й відповідно до закону, і щоб кожен мав

можливість оскаржити незаконність рішень у незалежному та безсторонньому суді, де кожен має бути забезпечений справедливими процедурами. Отже, предметом верховенства права є здійснення влади і стосунки між особою та державою» (пункт 16) [50].

Аналіз документів, які виданих інституціями Ради Європи свідчить, що нею приділяється велике значення якості системи правосуддя держав-членів, яке має базуватися на верховенстві права та захисті прав людини та основних свобод, що є ключовими цінностями та залежать від сильної та незалежної судової влади.

У цьому контексті Рада Європи зацікавлена як у зміцненні судової влади у державах-членах, забезпеченні взаємоповаги між законодавчою, виконавчою та судовою владами та посиленні довіри громадян держав-членів до системи правосуддя.

13 квітня 2016 р. КМРЕ ухвалив надзвичайно важливий та фундаментальний для національних судових систем держав-членів документ – План дій щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади СМ(2016)36. Його метою було визначення способів спрямування й підтримки Радою Європи держав-членів на шляху здійснення заходів, необхідних для посилення незалежності та неупередженості судової влади.

План дій був зобов'язував Раду Європи надавати підтримку державам-членам щодо подальшого посилення незалежності та неупередженості національних судових систем. У ньому було враховано різноманітність правових систем, конституційних положень і підходів до розподілу гілок влади в державах-членах Ради Європи. План дій містив перелік заходів, які держави-члени мали вжити задля досягнення незалежності та неупередженості судової влади.

План дій і Додаток до нього містили заходи, яких необхідно вжити задля створення та вдосконалення формальних правових гарантій незалежності та

неупередженості судової влади, а також створення чи запровадження необхідних механізмів, принципів й практики для забезпечення дотримання цих гарантій і їхнього позитивного впливу на функціонування судової системи в демократичному суспільстві на основі дотримання прав людини і верховенства права.

Серед заходів, рекомендованих КМРЄ державам-членам, були й такі, що безпосередньо стосувалися організаційних аспектів функціонування судів, зокрема:

забезпечення відкритості та прозорості діяльності судової влади у взаємодії з виконавчою й законодавчою гілками з метою зміцнення суспільної довіри до суду та ширшого визнання значущості його незалежності й неупередженості;

урахування гендерного виміру в усіх реформах, спрямованих на посилення незалежності та безсторонності судової влади, зокрема дотримання принципу гендерної рівності в суддівському корпусі;

гарантування незалежної та ефективної діяльності судових рад (за умови їх існування), у тому числі через заходи з деполітизації процедур обрання чи призначення суддів;

інтегрування заходів із посилення незалежності та неупередженості судової влади до ширшої стратегії забезпечення доступу до правосуддя для всіх;

забезпечення належного щоденного управління судами – ефективного й обґрунтованого, заснованого на правових нормах і такого, що виключає неналежне втручання з боку виконавчої та законодавчої гілок влади.

За своїм змістом це був комплексний документ, яким Рада Європи пропонувала державам-членам увесь доступний їй інструментарій та механізми для підтримки під час імплементації необхідних реформ через низку своїх органів і установ (Венеційська комісія, КРЄС, Група держав проти корупції (GRECO), Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) та

інших). Відповідні заходи включали загальноєвропейські ініціативи, у тому числі внески зазначених інституцій Ради Європи, а також підтримку й допомогу державам-членам у відповідь на їхні запити стосовно конкретних національних проблем та програм реформування [103].

Аналіз документів інституцій Ради Європи дозволяє виділити ті, у яких йдеться про стандарти організації діяльності судових установ її держав-членів. Зазначені стандарти є надзвичайно важливими, оскільки мають слугувати орієнтирами для досягнення відповідного рівня організації судової системи в Україні.

На мій погляд, до ключових документів інституцій Ради Європи у яких містяться ключові стандарти організації роботи судів можна віднести :

- Рекомендацію № R (81) 7 КМРЄ від 14 травня 1981 р. щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя;
- Рекомендацію № R (95) 11 КМРЄ від 11 вересня 1995 р щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах;
- Рекомендацію № R (95) 12 КМРЄ від 11 вересня 1995 р. щодо управління системою кримінального правосуддя;
- Рекомендацію Rec (2001) 2 КМРЄ від 28 лютого 2001 р щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб;
- Рекомендацію Rec (2001) 3 КМРЄ від 28 лютого 2001 р. щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій;
- Рекомендацію Rec (2003) 14 КМРЄ від 9 вересня 2003 р. державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції;
- Рекомендацію Rec (2003) 15 КМРЄ від 9 вересня 2003 р. щодо архівації електронних документів у правовому секторі;

- Рекомендацію CM/Res (2010) 12 КМРЄ від 17 листопада 2010 р. щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки;
- План дій щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади, ухвалений КМРЄ 13 квітня 2016 р. CM (2016) 36 final;
- Висновок КРЄС № 1 (2001) щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів;
- Висновок КРЄС № 2 (2001) про фінансування та управління судами в контексті ефективності судової влади та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- Висновок КРЄС № 6 (2004) про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів;
- Висновок КРЄС № 7 (2005) про правосуддя та суспільство;
- Висновок КРЄС № 11 (2008) щодо якості судових рішень;
- Висновок КРЄС № 14 (2011) про судочинство та інформаційні технології;
- Висновок КРЄС № 15 (2012) стосовно спеціалізації суддів;
- Висновок КРЄС № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії»;
- Висновок КРЄС № 19 (2016) про роль голів судів;
- Висновок КРЄС № 22 (2019) про роль помічників суддів;
- Висновок КРЄС № 23 (2020) про роль асоціацій суддів у забезпеченні суддівської незалежності;
- Висновок КРЄС № 24 (2021): «Еволюція судових рад і їхня роль у незалежних і безсторонніх судових системах»;
- Висновок КРЄС № 26 (2023): Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві;

- Велика хартія суддів. Основоположні принципи. КРЄС (2010) (прийнята у Страсбурзі, 17 листопада 2010 р.)
- Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) «Верховенство права» від 4 квітня 2011 р. № 512/2009;
- Інформаційний бюлетень ЄСПЛ «Збройні конфлікти», березень 2016 р.

У зазначених документах інституцій Ради Європи містяться положення, які стосуються стандартів організації роботи судових систем країн Європи. Тому нижче будуть деталізовані ключові стандарти в розрізі органів та установ Ради Європи, які є безумовним орієнтиром для подальшого вдосконалення організації роботи судів в Україні.

КМРЄ є головним міжурядовим органом ухвалення рішень у Раді Європи. Він діє від імені Ради Європи та представляє уряди всіх 46 держав-членів організації. Серед основних функцій КМРЄ є ухвалення міжнародних правових актів (зокрема, рекомендацій державам-членам) та контроль за виконанням рішень ЄСПЛ [229].

З огляду на зазначене рекомендації КМРЄ державам-членам мають надзвичайно важливе значення, а тому нижче будуть наведені окремі їх положення, які стосуються організаційних аспектів діяльності судів.

Так, у Рекомендації № R (81) 7 від 14 травня 1981 р. щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя КМРЄ звернув увагу зокрема на таке :

- слід вжити належних заходів з інформування громадськості про місцезнаходження і компетенцію судів, а також про порядок звернення до суду або ж захисту своїх інтересів у судовому порядку;
- забезпечити можливість отримання інформації загального характеру безпосередньо в судах, або в іншій компетентній службі чи органі з питань:
- процесуальних норм, за умови, що така інформація не містить юридичних порад по суті справи;

- порядку звернення до суду і строків, впродовж яких таке звернення є можливим, а також процесуальні вимоги і необхідні в зв'язку із цим документи;
- засоби виконання рішення суду та, за можливості, про супутні його виконанню витрати;
- слід вжити всіх можливих заходів для максимального скорочення строків винесення рішень судами. З цією метою слід скасувати застарілі процедури, які не мають практичної користі, забезпечити судам достатній персонал та можливості ефективної роботи і ухвалити порядок, який дозволить контролювати перебіг провадження з самого його початку [171].

У Рекомендації № R (95) 11 від 11 вересня 1995 р щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах КМРС зазначив таке :

- судові рішення мають вноситися в автоматизовану систему регулярно і в розумні строки;
- критерії архівації інформації про судову практику в пошукових системах мають бути якомога чіткими й простими;
- архівовані рішення підлягають зберіганню на одному або кількох носіях, завжди доступних для користувачів, які виявлять бажання ознайомитися з такими рішеннями [172].

У Рекомендації № R (95) 12 від 11 вересня 1995 р. щодо управління системою кримінального правосуддя КМРС зазначив :

- з метою кращого використання людських ресурсів слід звільнити суддів від виконання завдань, які можна покласти на інших співробітників, включаючи адміністративних працівників, і в такий спосіб дати їм можливість урізноманітнити свою роботу;
- рішення щодо інвестування в нові приміщення, їхнього географічного розташування, поновлення устаткування в старих приміщеннях і ремонту

споруд мають прийматися на основі систематичної інвентаризації наявних активів, оцінки потреб і довгострокового планування;

- з метою сприяння ефективному управлінню людськими ресурсами та досягнення оптимальної відповідності кадрів завданням, які їм належить виконувати, слід запровадити системи ведення періодично поновлюваних досьє на правників. Ці досьє зберігатимуться в компетентних органах і мають бути доступними для співробітників, яких вони стосуються [210].

У наступній Рекомендації КМРЕ СМ/Рес (2010) 12 від 17 листопада 2010 р. щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки йшлося про таке :

- ... Схвалюється створення посад речників судів чи відділів з питань преси та зв'язків із громадськістю у сфері відповідальності судів або при радах суддів чи інших незалежних органах влади;

- органи влади, які відповідають за організацію та функціонування судової системи, зобов'язані забезпечувати суддям умови, що дають їм змогу виконувати свою місію та досягати ефективності, захищаючи й поважаючи незалежність і неупередженість суддів;

- кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у ст. 6 Конвенції, а також щоб судді могли ефективно працювати;

- у судах має працювати достатня кількість суддів та кваліфікований допоміжний персонал;

- необхідно вжити всіх необхідних заходів для гарантування безпеки суддів. До цих заходів належить захист судів і суддів, які можуть стати чи вже стали жертвами погроз або актів насильства;

- при підготовці бюджету судової системи можуть проводитися консультації з радами суддів (де вони існують) або іншими незалежними органами влади, які відповідають за адміністрування судів, із суддями та/або професійними організаціями суддів;

- слід заохочувати суддів брати участь в адмініструванні судів [173].

Наступними надзвичайно важливими документами, які формулюють стандарти організації роботи судів є висновки КРЄС - консультативного органу Ради Європи з питань незалежності, неупередженості та компетентності суддів, який підкреслює важливу роль судової влади в демократичному суспільстві. КРЄС є унікальним органом на європейському рівні, адже складається виключно з суддів, призначеними державами-членами Ради Європи.

Основним завданням КРЄС є надання КМРЄ та державам-членам Ради Європи висновків і рекомендацій щодо удосконалення судової системи відповідно до стандартів Ради Європи. Держави-члени мають можливість просити КРЄС розглянути конкретні проблеми, що стосуються функціонування судової системи та статусу суддів [219].

Так, у Висновку № 1 (2001) щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів КРЄС зазначила :

- будь-яке рішення стосовно призначення судді або його кар'єрного росту повинно ґрунтуватися на об'єктивних критеріях та прийматися або незалежним органом, або із дотриманням гарантій, що його прийняття спирається виключно на такі критерії;
- Європейська практика у цілому полягає у постійному призначенні суддів до досягнення віку виходу на пенсію;
- органи влади, які в кожній з держав-членів відповідають за затвердження або подання кандидатур для призначення на посаду судді та службового підвищення, повинні впровадити, оприлюднити та забезпечити дотримання об'єктивних критеріїв з метою забезпечення здійснення відбору та кар'єрного просування суддів на основі професійних якостей з урахуванням кваліфікації, порядності, здібностей та ефективності [16].

У Висновку № 2 (2001) про фінансування та управління судами в контексті ефективності судової влади та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод КРЄС зазначила :

- усі загальні принципи і стандарти Ради Європи щодо фінансування та управління судами покладають на держави обов'язок забезпечити фінансові ресурси, які відповідали б потребам різних судових систем;

- фінансування судів не повинно залежати від політичних змін. Хоча рівень фінансування судів, який може собі дозволити держава, є політичним рішенням, необхідно також звернути увагу на те, щоб у системі, яка ґрунтується на розподілі влади, ані органи виконавчої, ані органи законодавчої влади не могли чинити тиск на судову владу під час прийняття бюджету. Рішення про виділення коштів для роботи судів повинні прийматися із суворим дотриманням поваги до судової незалежності;

- важливим є такий порядок прийняття парламентом бюджету для органів судової влади, який включав би процедуру врахування точки зору судових установ.

- органи влади мають надати достатньо ресурсів для забезпечення діяльності судів, щоб їхнє функціонування відповідало стандартам, викладеним у статті 6 Конвенції [21].

У Висновку № 6 (2004) КРЄС про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів КРЄС зазначила :

- доступ громадян до правосуддя передбачає надання належної інформації про функціонування судової системи. Інформаційні путівники по судовій системі мають бути доступними для громадян;

- громадськість повинна насамперед бути поінформована про природу судового провадження, яке може бути ініційовано, його можливу тривалість, вартість та ризики неправильного використання правових засобів;

- існує потреба в публікації довідників для громадян, що надасть можливість сторонам судового процесу краще зрозуміти функціонування судових установ, та процесуальні права сторін у судах. Доцільним є загальне поширення комп'ютерних технологій для забезпечення громадськості аналогічною інформацією щодо функціонування судів, засобів доступу до правосуддя, прийнятих основних рішень і статистичних результатів роботи судів;

- необхідно запроваджувати спрощені та стандартизовані форми процесуальних документів, необхідних для ініціювання та ведення справи в судах;

- повинна бути розроблена технологія, за допомогою якої учасники судових процесів зможуть через комп'ютерні засоби: отримувати необхідні документи для подання позову в суд, встановлювати безпосередній контакт із судами; отримувати повну інформацію про характер і обсяг витрат, які їм доведеться здійснити, а також щодо визначення передбачуваної тривалості судового процесу, включно до ухвалення судового рішення;

- збір і моніторинг статистичних даних повинен здійснюватися регулярно в інтересах усієї судової системи, а відповідні процедури мають дозволяти в будь-який час коригувати організацію судів згідно зі змінами в їхньому робочому навантаженні;

- винагорода адвокатам і судовим працівникам повинна встановлюватися таким чином, щоб не заохочувати здійснення зайвих процесуальних дій;

- держави повинні надати належні ресурси судам, а з суддями (навіть якщо вони не мають безпосередньої адміністративної ролі) слід проводити консультації при вирішенні основних питань сучасного правосуддя та відповідних пріоритетів його розвитку;

- судді повинні мати одного чи більше особистих помічників, які мають високу кваліфікацію в юридичній сфері і яким судді зможуть делегувати деякі види діяльності [25].

У Висновку № 7 (2005) про правосуддя та суспільство КРЄС звернула увагу, що суди повинні мати можливість залучати в штат працівників, які відповідатимуть саме за зв'язки з освітніми установами. Судді повинні здійснювати нагляд за роботою речників судів або працівників, відповідальних за зв'язки зі ЗМІ. Слід заохочувати створення у судах інформаційних служб та приймалень, які функціонували би під наглядом суддів, для допомоги ЗМІ в покращенні їхнього розуміння роботи системи правосуддя [26].

У Висновку № 11 (2008) щодо якості судових рішень КРЄС зазначила, що якість ухвалення рішень залежить від виділення адекватних людських, фінансових та матеріальних ресурсів кожній судовій системі, а також від забезпечення фінансової безпеки кожного судді у відповідній системі.

Також у цьому висновку КРЄС звернула увагу, що необхідно проводити підготовку суддів щодо неюридичних питань, а також підготовку працівників апарату судів з тим, щоб звільнити суддів від адміністративних та технічних обов'язків і дати їм можливість зосередитися на інтелектуальному аспекті ухвалення рішень [17].

У Висновку № 15 (2012) стосовно спеціалізації суддів було сформульовано основні стандарти стосовно діяльності спеціалізованих суддів та судів, зокрема :

- спеціалізовані судді та суди мають існувати тільки за необхідності через складність чи особливість закону чи фактів і задля належного адміністрування судочинства;
- спеціалізовані судді та суди завжди мають залишатися частиною єдиного судового органу;

- повноваження та обов'язки Ради юстиції чи іншого схожого органу повинні поширюватись однаково на загальних та на спеціалізованих суддів;
- загальні та спеціалізовані судді повинні мати рівний статус. Етичні правила та відповідальність суддів мають бути однаковими для всіх [19].

У наступному Висновку № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» КРЄС зазначила :

- судова влада надає публічні послуги, тому на неї, як і на інші гілки влади, покладається обов'язок демонструвати іншим гілкам влади й суспільству в цілому, до чого саме застосовуються її компетенції, повноваження та незалежність;
- суспільство в цілому повинно вважати хронічне недофінансування системи судочинства неприпустимим втручанням у конституційну роль судової влади, оскільки воно підриває основи демократичного суспільства, яке керується верховенством права;
- виконавча та законодавча гілки влади зобов'язані забезпечувати необхідний та достатній захист у разі, коли виконанню повноважень суддів загрожує фізичне насильство або погрози;
- інші гілки державної влади повинні визнати легітимну конституційну функцію, яку виконує судова влада, і забезпечити надання їй ресурсів, достатніх для виконання нею своїх функцій. Висловлення однією з гілок державної влади аналізу та критики щодо інших гілок державної влади повинно здійснюватися в атмосфері взаємоповаги [20].

У Висновку № 22 (2019) про роль помічників суддів КРЄС зазначила :

- помічники суддів мають допомагати, а не замінювати суддів у виконанні ними своїх функцій;
- держави мають забезпечувати достатнє фінансування, щоб наймати кваліфікований судовий персонал, у тому числі помічників суддів;

- судова, а не виконавча влада має нести відповідальність за добір помічників суддів у рамках прозорого процесу на основі об'єктивних критеріїв і заслуг;

- в регламентах і настановах мають міститися вказівки щодо робочих відносин між суддями й помічниками суддів, а також на професійну та етичну поведінку помічників суддів [22].

У Висновку № 24 (2021): «Еволюція судових рад і їхня роль у незалежних і безсторонніх судових системах» КРЕС зазначила:

- не існує єдиної моделі судової ради. Однак кожна рада повинна бути наділена відповідними повноваженнями для захисту незалежності судових органів та окремих суддів, щоб окремі судді могли приймати рішення у справах без неналежного зовнішнього впливу або впливу зсередини судової системи;

- рішення стосовно кар'єри суддів мають прийматися не через лояльність до політиків чи інших суддів, а через прозору процедуру із застосуванням, наскільки це можливо, об'єктивних критеріїв. Такі рішення мають бути обґрунтованими та ґрунтуватися виключно на фактичних обставинах;

- більшість членів ради мають бути суддями, обраними своїми колегами, що гарантує якомога ширше представництво судів та інстанцій, а також гендерну та регіональну різноманітність;

- рада має рішуче протидіяти будь-яким спробам втручання або тиску на окремих суддів або судову владу загалом;

- рада та її члени мають цілковито підтримувати та вживати всіх відповідних заходів у боротьбі з корупцією в судовій системі та раді у спосіб, що забезпечує дотримання принципу верховенства права [23].

Варто зазначити, що частину із зазначених стандартів Ради Європи на даний вже впроваджено в діяльність судів України, що є надзвичайно важливим

фактором, який позитивно впливає на стан дотримання прав та свобод людини в Україні. Про це йтиметься у інших розділах дисертації.

Питання міжнародних стандартів у сфері цифровізації буде детально висвітлено у підрозділі 3.1 розділу 3 дисертації.

В контексті міжнародних стандартів, хотів би поділитися досвідом розвитку судової системи Сінгапуру, який я особисто вивчав у березні 2013 року, відвідавши цю чудову країну з робочим візитом у складі делегації ВСУ.

Під час зустрічі з керівництвом суду першої інстанції та Верховного Суду Сінгапуру ми дізналися про таке. У 90-х роках минулого століття судова система цієї країни перебувала в надзвичайно складному становищі. Суди потерпали від тривалого розгляду справ (деякі справи розглядалися по 10 і більше років) та корупції. Протягом 1990–1995 років у Сінгапурі було проведено судову реформу, в ході якої здійснено такі кроки:

- запроваджено єдині судові правила (раніше для звернення до суду першої інстанції та Верховного Суду існували різні судові правила);

- запроваджено в судах та установах пенітенціарної системи відеоконференцзв'язку;

- введено електронну систему звернення до суду та збереження інформації на спеціальному сервері суду;

- тимчасово збільшено кількість суддів суду першої інстанції та Верховного Суду;

- направлено найкращих випускників юридичних вузів до судів для надання практичної допомоги суддям;

- запроваджено правило – якщо справа не розглядається протягом року, то вона анулюється (закривається);

- вжито жорстких заходів щодо протидії корупції;

- започатковано впровадження альтернативних способів вирішення спорів;

– забезпечено достатнє та належне фінансування Урядом країни судової системи;

– введено для кримінальних справ досудове обговорення справи.

Головною метою судової реформи стало спрямування зусиль на те, щоб зрозуміти, що потрібно людям, які звертаються до суду.

Таким чином, проведена в Сінгапурі судова реформа суттєво підвищила ефективність судочинства, зняла проблему судової тяганини, зробила судові процедури більш прозорими та зрозумілими, внаслідок чого суттєво зросла довіра громадян до суду. Так, згідно із соціологічним опитуванням населення, проведеним у 2012 році, довіра до судів країни становила майже 99 %. При цьому 100 % респондентів визнали, що управління судами здійснюється прозоро й неупереджено.

Досвід реформування на прикладі Сінгапурської судової системи засвідчив, що лише одного нормативного регулювання питання реформування недостатньо, потрібна злагоджена робота усіх гілок влади та підтримка реформ суспільством.

У демократичному суспільстві діяльність судів має відповідати стандартам ефективності судових процедур, належної якості судових послуг і суспільним очікуванням громадян. Відтак робота суду може вважатися ефективною лише тоді, коли вона спирається на визначені стандарти якості та апробовані методи оцінювання відповідності цим стандартам. Підґрунтям таких стандартів мають слугувати суспільні запити щодо рівня судових послуг, а також об'єктивні показники результативності роботи суду.

З огляду на викладене можна зробити наступні висновки.

Розвиток демократії в європейських державах передбачає, що громадяни мають бути належним чином поінформовані про організацію та діяльність органів публічної влади. Не менш важливим для суспільства є розуміння того,

як функціонує судова влада, які принципи лежать в основі її роботи та яким чином забезпечується її незалежність і підзвітність [26].

Розвиток демократії в європейських державах означає, що громадяни повинні отримувати належну інформацію про організацію органів публічної влади. Для громадян так само важливо знати, як функціонують органи судової влади.

Наведені європейські стандарти підкреслюють, що належна робота судів безпосередньо пов'язана з роботою інших органів державної влади, на які покладаються обов'язки нормативного, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення роботи судів.

Однією із особливостей незалежної судової гілки влади є те, що вона значною мірою є політично самостійною.

Звертаючись за захистом до судів громадяни мають бути впевненими, що мають справу з ефективними інституціями.

Рада Європи послідовно приділяє увагу якості правосуддя, що відображено в системі її конвенційних та рекомендаційних актів. Вони спрямовані на підвищення доступності правосуддя, спрощення судових процедур, зниження судового навантаження, оптимізацію роботи апарату суду та цифрову трансформацію судочинства [17].

Впровадження прогресивних змін в діяльність судів мають бути послідовними, доцільними та виваженими. При їх розробленні необхідно враховувати міжнародні стандарти здійснення такої діяльності, сучасні виклики, що продиктовані суспільними вимогами.

1.2 Основоположні теоретико-правові засади роботи судів в Україні

1.2.1 Зовнішні аспекти організації роботи судів

Організація роботи судів є—полягає у створенні належних умов для діяльності судів, які включають достатнє фінансування, матеріально-технічне і кадрове забезпечення, організацію ефективного діловодства, ведення необхідної судової статистики та архіву, організацію утримання приміщень судів, створення умов для комфортного та безпечного перебування в судах працівників судів та учасників процесу, впровадження інформаційних систем тощо. Усі ці заходи спрямовані на забезпечення здійснення завдань судової влади - забезпечення доступного, незалежного і неупередженого правосуддя в державі.

Організація роботи суддів – це комплекс заходів і процесів, які забезпечують ефективне виконання покладених на суддів повноважень.

В Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. зазначено, що кожна держава-член повинна надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції (пункт 7) [100]. Європейські стандарти, які визначають основи організації роботи судів, було викладено у підпункті 1.1 цього розділу дисертації.

Відповідно до частини другої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ВРП, ВККС, ДСА та Національна школа суддів України, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів у випадках і порядку, визначених цим та іншими законами.

Таким чином зазначений Закон не визначає вичерпний перелік суб'єктів, які беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів. У зв'язку з цим пропонується зупинитися на основних суб'єктах, які безпосереднього впливають на організацію роботи судів.

На мій погляд зазначених суб'єктів можна поділити на дві групи, які забезпечують :

1. Зовнішню організацію роботи судів.

До цієї групи слід віднести Президента України, ВРП, ВККС, ДСА, РСУ, з'їзд суддів України, Національну школу суддів України, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

2. Внутрішню організацію роботи судів.

До цієї групи можна віднести голову суду, збори суддів, керівника апарату та працівників апарату суду.

Такий поділ зумовлений тим, що перша група здійснює зовнішній вплив на організацію роботи судів, шляхом вчинення певних дій та прийняття рішень, що ґрунтуються на вимогах чинного законодавства. Суб'єкти другої групи це безпосередні учасники процесу організації роботи суддів, які на постійній основі самостійно приймають організаційні дії та рішення, а також забезпечують реалізацію рішень суб'єктів першої групи.

Зупинимося на ролі основних суб'єктів, які здійснюють зовнішнє забезпечення організації роботи суду.

ВРП є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, що здійснює свою діяльність в Україні на постійній основі з метою: забезпечення незалежності судової влади; утвердження її функціонування на засадах відповідальності та підзвітності перед суспільством; формування доброчесного й високопрофесійного корпусу суддів; забезпечення додержання Конституції та законів України; дотримання стандартів професійної етики у діяльності суддів і прокурорів.

Серед ключових повноважень ВРП, які безпосередньо впливають на організацію роботи суду можна виділити :

- внесення подання про призначення судді на посаду та ухвалення рішення про звільнення судді з посади;
- ухвалення рішення про переведення судді з одного суду до іншого, рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації;
- забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді;
- визначення кількості суддів у суді в порядку, визначеному Законом;
- участь у визначенні видатків Державного бюджету України на утримання судів, органів та установ системи правосуддя відповідно до Бюджетного кодексу України;
- затвердження за поданням ДСА нормативів кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів;
- погодження в установленому порядку перерозподілу бюджетних видатків між судами, крім ВС [116].

Таким чином, перелік зазначених повноважень свідчить про прийняття ВРП безпосередньої участі у кадрових, фінансових та матеріально-технічних питаннях забезпечення роботи судів.

Аналіз ключового міжнародного документу, який визначає стандарти функціонування судових рад у країнах-членах Ради Європи, а саме Висновку КРЄС № 10 (2007) щодо судової ради на службі суспільства діяльність свідчить, що в частині організації роботи судів повноваження та діяльність ВРП у повній мірі відповідають положенням зазначеного Висновку. Зокрема, КРЄС зазначила:

- судова рада має захищати незалежність як судової системи в цілому, так і окремих суддів та водночас гарантувати ефективність та якість

правосуддя, як це визначено в статті 6 Конвенції, з тим, щоб посилити суспільну довіру до системи правосуддя;

- судова рада має мати повноваження з відбору, призначення та просування по службі суддів. Ці функції мають здійснюватися в повній незалежності від законодавчої чи виконавчої влади, а також в абсолютній прозорості щодо критеріїв відбору суддів;

- судовій раді можуть бути довірені питання етики, а також розгляд скарг на суди з боку осіб, які користуються їхніми послугами;

- судова рада може мати розширені фінансові повноваження щодо обговорення та управління бюджетом судової влади, а також повноваження з адміністрування різних судів задля кращої якості правосуддя [13].

У Звіті за 2024 рік ВРП зазначила про наступні показники своєї діяльності в частині організації роботи судів, зокрема :

- ухвалені рішення про призначення 471 судді до місцевих судів, з них: 412 до місцевих загальних судів 31 до місцевих адміністративних судів 28 до місцевих господарських судів. На підставі цих рішень Президент України видав 97 указів про призначення 460 суддів на посади;

- ухвалені 107 рішень про відрядження суддів до інших судів того самого рівня і спеціалізації;

- ухвалені рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності 145 суддів, а також звільнення 285 суддів;

- ухвалені 29 рішень, якими ВРП погодила перерозподіл видатків споживання та видатків розвитку за загальним та спеціальним фондами державного бюджету між судами.

Також ВРП звернулася до Кабінету Міністрів України із пропозиціями щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади та її незалежності на 2025–2027 роки [62].

Зазначені статистичні дані свідчать про ВРП приймає участь у кадрових, фінансових та матеріально-технічному забезпеченні судів. Водночас проблеми кадрового голоду та недостатнього фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів залишаються хронічними та гострими, їх стан з часу запровадження воєнного стану ще більш погіршився, про що йтиметься у підрозділі 2.2 розділу 2 дисертації.

Слід зазначити, що потребує перегляду існуюча система розгляду ВРП дисциплінарних скарг, а також перегляду ВРП рішень за результатами розгляду цих скарг.

Так, упродовж 2024 року до ВРП надійшло 8268 дисциплінарних скарг (у 2023 році – 6689).

Дисциплінарні палати ВРП залишили без розгляду 3136 дисциплінарних скарг (35 % від загальної кількості скарг, розгляд яких завершено у 2024 році), про що постановили 575 ухвал про їх повернення скаржникам (у 2023 році – 48 ухвал).

Також у 2024 році Дисциплінарні палати ВРП ухвалили 314 рішень про відкриття дисциплінарних справ (у 2023 році – 12) та 576 рішень про відмову у відкритті дисциплінарних справ (у 2023 році – 52). За наслідками розгляду дисциплінарних скарг ухвалено: 80 рішень про відмову у притягненні суддів до дисциплінарної відповідальності та припинення дисциплінарних проваджень (у 2023 році – 8); 19 рішень про закриття дисциплінарних проваджень стосовно суддів (у 2023 році – 8); 134 рішення про притягнення 145 суддів до дисциплінарної відповідальності. Для порівняння, у 2023 році ухвалено 6 рішень про притягнення 6 суддів до дисциплінарної відповідальності.

Крім того, члени ВРП та дисциплінарні інспектори ВРП у 2024 році одноособово постановили 2265 ухвал про залишення дисциплінарних скарг без розгляду (з них 54 ухвали постановлені дисциплінарними інспекторами ВРП) [70].

Підсумовуючи зазначені статистичні показники можна зробити висновки, що з огляду на ту кількість дисциплінарних скарг, яка надійшла, результати їх розгляду виглядають низьким.

З огляду на те, що до дисциплінарних палат входить 12 членів ВРП та призначено 21 дисциплінарного інспектора (станом на квітень 2025 року) [141], таке навантаження виглядає непомірним та потребує вжиття відповідних дієвих заходів реагування.

Перекоаний, що існуюча у 2001-2010 роках система органів, які здійснювали дисциплінарне провадження щодо суддів була більш ефективною та дієвою.

Йдеться про кваліфікаційні комісії суддів загальних, військових та спеціалізованих судів, які зокрема розглядали скарги щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Зокрема кваліфікаційні комісії суддів загальних судів функціонували в регіонах України (апеляційних округах). Оскаржити рішення цих комісій можна було Вищій кваліфікаційній комісії суддів України [136]. У 2004-2010 роках у роботі кваліфікаційних комісій суддів я брав участь особисто за квотою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (у 2004-2010 році у кваліфікаційній комісії суддів Донецького апеляційного округу та у 2007-2010 роках у кваліфікаційній комісії суддів Київського апеляційного округу).

У зв'язку з цим, вважаю за доцільне внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про Вищу раду правосуддя», відповідно до яких створити при ВРП регіональні дисциплінарні комісії суддів загальних судів, дисциплінарні комісії суддів відповідних спеціалізованих судів та комісію з розгляду дисциплінарних скарг щодо суддів вищих спеціалізованих судів та ВС. Відповідно ВРП матиме повноваження щодо перегляду рішень зазначених комісій. Комісії діятимуть на громадських засадах, а їх склад формуватиметься з числа суддів та суддів у відставці, представників

громадськості, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших державних органів.

Це забезпечить, по-перше, максимальну територіальну наближеність місця розгляду дисциплінарної скарги до скаржника та судді. По-друге, покращить якість та строки розгляду дисциплінарних скарг, та вирішить долю тих скарг, які накопичилися в ВРП та тривалий час очікують свого розгляду. По-третє, це забезпечить більшу об'єктивність прийнятого ВРП рішення за результатами перегляду рішень зазначених комісій, адже відповідно до чинного законодавства ВРП переглядає своє ж рішення тільки у іншому складі.

ВККС є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України.

ВККС бере участь в організаційному забезпеченні діяльності судів, зокрема реалізуючи свої повноваження щодо :

- проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організації проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит;
- внесення до ВРП рекомендації про призначення кандидата на посаду судді;
- внесення до ВРП рекомендації про переведення судді відповідно до цього Закону, крім переведення у порядку дисциплінарного стягнення;
- проведення кваліфікаційного оцінювання суддів [154].

Важливим фактором, який суттєво вплинув на функціонування ВККС, стало прийняттям Верховною Радою України Закону України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування».

Згідно з цим Законом повноваження працюючого на той час складу ВККС було припинено. Натомість, Закон запровадив новий порядок формування

ВККС, за яким призначення на посади членів ВККС мало здійснюватися ВРП за результатами конкурсу [124].

Водночас бездіяльність щодо реалізації положень цього Закону призвела до того, що ВККС відновила свою діяльність лише у червні 2023 року, після того як ВРП призначила 16 нових членів.

Таким чином, внаслідок відсутності повноважного складу ВККС з 2019 по 2023 рік робота ключового органу з формування суддівського корпусу була заблокованою. Наслідком цього виник кадровий голод в судах, що негативно відобразилося на строках розгляду справ в судах та навантаженні на суддів, а отже негативно вплинуло на ефективність роботи судів та стан судового захисту прав та свобод людини.

Фактично конкурси на посади суддів почали оголошуватися у другій половині 2023 року. Так, за результатами конкурсу на зайняття 560 вакантних посад суддів у місцевих судах для кандидатів на посаду судді, зарахованих до резервів на заміщення вакантних посад суддів місцевих судів, оголошеного рішенням ВККС від 14 вересня 2023 р. №95/зп-23, ВККС внесено ВРП рекомендації про призначення 390 кандидатів на посади суддів.

5 липня та 11 грудня 2024 р. відбулися урочисті церемонії складення присяги суддями, вперше призначеними на посаду судді [65, с. 68].

Таким чином починаючи з 2024 року відновився процес призначення Президентом України суддів на посади, який фактично не здійснювався протягом п'яти років.

РСУ є вищим органом суддівського самоврядування та діє як виконавчий орган з'їзду суддів України. В частині організації роботи судів РСУ здійснює наступні повноваження :

- розробляє та організовує виконання заходів щодо забезпечення незалежності судів і суддів, поліпшення стану організаційного забезпечення діяльності судів;

- здійснює контроль за організацією діяльності судів, заслуховує з цих питань Голову ДСА, його заступників, керівників структурних підрозділів і територіальних управлінь ДСА;

- заслуховує інформацію Голови ДСА про діяльність ДСА щодо питань організаційно-матеріального забезпечення діяльності судів відповідної судової спеціалізації [104].

З часу запровадження воєнного стану у 2022 році серед ключових рішень РСУ, які безпосередньо стосувалися організаційних моментів діяльності судів, можна виділити:

- № 9 від 24.02.2022 «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні»;

- № 23 від 05.08.2022 «Щодо затвердження рекомендацій щодо роботи судів в умовах воєнного стану»;

- № 22 від 05.08.2022 «Щодо недопущення неефективного використання бюджетних коштів»;

- № 26 від 05.08.2022 «Щодо підвищення використання інструментів електронного судочинства у відправленні правосуддя»;

- № 14 від 04.05.2023 «Про стан та перспективи фінансового забезпечення діяльності органів судової влади»;

- №18 від 04.05.2023 «Про Концепцію розвитку комунікаційної політики судової влади»;

- № 36 від 30.08.2023 та № 2 від 11.04.2024 «Про організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади»;

- № 5 від 11.04.2024 «Щодо організації роботи судів які залишилися на ТОТ»;

- № 31 від 12.09.2024 «Щодо створення відділів підтримки потерпілих та свідків воєнних злочинів у пілотних судах»;

- № 38 від 11.11.2024 «Про схвалення Протоколу для судів по роботі з вразливими потерпілими та свідками»;
- № 33 від 04.10.2024 «Щодо запровадження Правил організації ефективного судочинства»;
- № 47 від 09.12.24 «Щодо фінансування судів»;
- № 07 від 06.03.2025 «Про введення в дію нової редакції Положення про автоматизовану систему документообігу суду»;
- № 11 від 18.03.2025 «Щодо кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення діяльності судів» [177].

Аналіз зазначених рішень свідчить, що РСУ доволі активно долучалися до вирішення питань організації роботи судів, приймаючи рішення, які стосувалися кадрових, фінансових, матеріально-технічних питань діяльності судів, комунікаційної політики та документообігу судової влади, використання інструментів електронного судочинства у відправленні правосуддя тощо.

Крім того, надзвичайно важливими були рішення РСУ № 9 від 24 лютого 2022 р. «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні» та № 23 від 5 серпня 2022 р. «Щодо затвердження рекомендацій щодо роботи судів в умовах воєнного стану», які фактично були дороговказом для суддів з питань організації роботи в умовах воєнного стану. Аналіз цих рішень та їх вплив на функціонування судів будуть розкриті у наступних розділах дисертації.

З'їзд суддів України є найвищим органом суддівського самоврядування.

До повноважень з'їзду суддів щодо організації роботи судів належать :

- заслуховування звітів РСУ про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів, стану організаційного та фінансового забезпечення діяльності судів;

- заслуховування інформації Голови ДСА про її діяльність, зокрема щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів судової влади;
- звернення з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності судів до органів державної влади та їх посадових осіб;
- розгляд інших питань суддівського самоврядування відповідно до Закону [154].

Таким чином з'їзду суддів України в частині повноважень щодо заслуховування звітів РСУ та інформації Голови ДСА були надані контрольні повноваження за діяльністю РСУ та ДСА з питань організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів судової влади.

Після запровадження воєнного стану в Україні найвищий орган суддівського самоврядування скликався двічі – у січні 2023 року XIX позачерговий з'їзд та у вересні 2024 року XX черговий з'їзд суддів.

Ключовим рішенням XIX позачергового з'їзду суддів, яке стосувалося організації роботи судів, було рішення від 12 січня 2023 р. щодо окремих питань незалежності суддів. В ньому зокрема йшлося :

- з питання вдосконалення окремих питань призначення суддів, повноваження яких припинилися з'їзд суддів вирішив звернутися до Верховної Ради України щодо невідкладного прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо вдосконалення окремих питань призначення суддів, повноваження яких припинилися» від 26 серпня 2022 р. № 7698;
- з метою захисту професійних прав суддів, працівників апаратів ВСУ та вищих спеціалізованих судів з'їзд суддів вирішив звернутися до Верховної Ради України щодо невідкладного розгляду проектів Законів від 30 квітня 2021 р. № 5456 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус

суддів» (щодо приведення положень Закону у відповідність до Рішення Конституційного Суду України від 18.02.2020 року № 2-р/2020)» та від 20 травня 2021 р. № 5456-1 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо врегулювання діяльності Верховного суду та статусу суддів Вищих спеціалізованих судів України, які ліквідуються»;

- з метою належного матеріального забезпечення працівників апаратів судів, з'їзд суддів вирішив звернутися до Верховної Ради України з пропозицією прийняти проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо невідкладного врегулювання питання оплати праці працівників судів» від 16 листопада 2021 р. № 6311 [176].

Що стосується результатів розгляду Верховною Радою України зазначених законопроектів, то станом на кінець 2025 р. жоден з них не був прийнятий. Більше того, проект Закону України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо вдосконалення окремих питань призначення суддів, повноваження яких припинилися» від 26 серпня 2022 р. № 7698 3 вересня 2024 р. Верховною Радою України взагалі було знято з розгляду. Таким чином, Верховна Рада України проігнорувала рішення XIX позачергового з'їзду суддів від 12 січня 2023 р. щодо окремих питань незалежності суддів.

Ключовим рішенням XX чергового з'їзду суддів України, що стосується організації роботи судів, було рішення від 19 вересня 2024 р. щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб.

З'їзд суддів у цьому рішенні *вирішив* :

- зобов'язати ДСА поінформувати РСУ щодо виконання рішень з'їздів суддів та РСУ, зокрема щодо організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності органів судової влади, - у строки, формі та обсягах визначених РСУ;

- звернути увагу ДСА на необхідність забезпечення судів належною матеріально-технічною базою, в тому числі для роботи новопризначених суддів, відряджених суддів, а також судів, яким змінено територіальну підсудність;
- визнати стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів України у період 2023-2024 років таким, що становить загрозу функціонуванню судової влади України як окремої гілки влади, забезпеченню судового контролю за дотриманням прав людини в Україні. Критичне недофінансування видатків на оплату праці суддів, працівників апаратів місцевих і апеляційних судів на здійснення правосуддя свідчить про те, що держава в особі Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України самоусувається від забезпечення фінансування та створення належних умов для функціонування судів і діяльності суддів як окремої незалежної гілки влади, забезпечення права на справедливий суд;
- зобов'язати ДСА вжити заходів щодо забезпечення судів безперебійним електроживленням, зокрема, шляхом включення судів до об'єктів критичної інфраструктури та/або забезпечення судів пристроями для виробництва електроенергії та достатніми ресурсами для їхньої роботи [178].

Випадки, коли органи державної влади до яких звертаються з'їзд суддів та РСУ, на жаль, є непоодинокими. У зв'язку з цим пропоную внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та запровадити адміністративну відповідальність за невиконання рішень з'їзду суддів України та РСУ, а також надати можливість РСУ складати протоколи у таких справах.

З отриманням незалежності в Україні функціями щодо організаційного забезпечення діяльності загальних судів тривалий час опікувалося Міністерство юстиції України та його територіальні органи. З прийняттям у 2002 році Закону України «Про судоустрій України» було передбачено створення ДСА як центрального органу виконавчої влади, що здійснює організаційне забезпечення

діяльності судів загальної юрисдикції, а також інших органів та установ судової системи відповідно до цього Закону (частина 2 статті 125) [154]. З того часу повноваження і статус ДСА змінювалися і на сьогодні вони визначаються Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та Положенням про ДСА, затвердженим рішенням ВРП від 17 січня 2019 р. № 141/0/15-19 (зі змінами).

ДСА є державним органом у системі правосуддя, на який покладено здійснення організаційного та фінансового забезпечення діяльності органів судової влади відповідно до компетенції, визначеної законом. Повноваження ДСА в частині організації роботи судів наступні:

- представляє суди у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України під час підготовки проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік у межах повноважень, визначених цим Законом;

- забезпечує належні умови діяльності судів в межах повноважень, визначених цим Законом;

- вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення;

- вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потребу у спеціалістах, здійснює замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;

- організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву; контролює стан діловодства в судах;

- організовує комп'ютеризацію судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування ЄСІКС, забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу;

- забезпечує впровадження електронного суду; здійснює заходи щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами;

- взаємодіє з відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів;
- надає у випадках, передбачених цим Законом, ВРП консультативний висновок, що містить рекомендації та пропозиції щодо кількості суддів у суді (крім ВС), кількості суддів в апеляційній палаті вищого спеціалізованого суду;
- організовує діяльність служби судових розпорядників;
- контролює діяльність ССО;
- здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління ДСА [154].

Таким чином, повноваження ДСА охоплюють майже усі ключові напрямки організації роботи судів. Тому детальніше роль ДСА в забезпеченні функціонування судів в умовах воєнного стану буде детально розкрита у наступних розділах дисертації.

Повноваження ДСА мають бути переглянуті шляхом доповнення їх переліку повноваженнями, які наразі здійснюються ВРП, а саме :

- участь у визначенні видатків Державного бюджету України на утримання судів, органів та установ системи правосуддя відповідно до Бюджетного кодексу України;
- затвердження нормативів кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів;
- погодження в установленому порядку перерозподілу бюджетних видатків між судами, крім ВС;
- визначення кількості суддів у суді.

Ці повноваження ВРП дуже тісно пов'язані з повноваженнями ДСА, зокрема такими як : здійснення представництва судів у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України під час підготовки проєкту закону про Державний бюджет України на відповідний рік у межах повноважень, визначених цим Законом; вивчення кадрових питань апарату

судів, прогнозування потреб у спеціалістах, здійснення замовлення на підготовку відповідних спеціалістів; забезпечення належних умов—діяльності судів в межах повноважень, визначених цим Законом; надання у випадках, передбачених Законом, ВРП консультативного висновку, який є офіційним документом, що містить рекомендації та пропозиції щодо кількості суддів у суді (крім ВС), кількості суддів в апеляційній палаті вищого спеціалізованого суду.

Наявність таких повноважень у ВРП не у повній мірі відповідає її статусу, сформульованому в частині першій статті 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»: «ВРП є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі з метою забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів» [116].

Крім того, у статті 131 Конституції України серед перелічених основних завдань ВРП відсутні повноваження у сферах кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів.

Натомість ці повноваження повністю відповідають визначенню ДСА, сформульованому у частині першій статті 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», як державного органу у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [154].

Для реалізації цієї пропозиції пропоную внести зміни до частини першої статті 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [116], вилучивши відповідні повноваження у ВРП та доповнити частину першу статті 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [154], розширивши перелік

повноважень ДСА. Відповідно привести у відповідність й решту положень законодавства, які суперечитимуть цій пропозиції.

Національна школа суддів України є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність [154].

Професійна підготовка суддів і працівників апаратів судів безумовно є важливою складовою системи правосуддя в Україні, спрямованої на захист прав і свобод громадян.

Безпосередніх повноважень щодо здійснення організації роботи судів Національна школа суддів не має, водночас на неї покладено виконання надзвичайно важливої роботи щодо підготовки менеджменту, адміністраторів, суддів з питань, пов'язаних з організацією роботи суду.

Так, Стандартизована програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації працівників апаратів судів, розроблена Національною школою суддів України, включає у себе інтерактивні навчання працівників апаратів судів на теми: «Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у колективі суду в умовах воєнного стану», «Інформаційна війна – як вийти переможцем», «Психологічні аспекти ефективної організації співробітників», «Запровадження сервісів для вразливих груп населення», «Доступ до правосуддя під час воєнного стану», «Клієнтоорієнтований підхід на державній службі. Успішний світовий досвід імплементації клієнтоорієнтованого підходу», «Робота суду в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану», «Безпека працівників суду у містах ведення активних бойових дій», «Цифровізація правосуддя та застосування технологій штучного інтелекту в судах», «Основи кібербезпеки» тощо.

Окремим блоком в Стандартизованій програмі виділені теми для інтерактивного навчання керівників і заступників керівників апаратів місцевих,

апеляційних судів, Вищого антикорупційного суду та ВС з питань організації роботи судів, зокрема : «Судове адміністрування», «Повноваження та відповідальність керівника апарату в управлінні апаратом суду та організаційному забезпеченні суду», «Дотримання фінансово-бюджетної дисципліни, ефективне, результативне та цільове використання коштів державного бюджету», «Алгоритм дій керівника апарату суду у разі неможливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану», «Фінансування та матеріально-технічне забезпечення судів в умовах воєнного стану», «Планування роботи суду», «Компетенції судового адміністратора. Міжнародний досвід судового адміністрування», «Взаємодія голови суду та керівника апарату з питань організації діяльності та діловодства», «Управління кадрами» тощо.

Національною школою суддів також розроблені спеціальні програми підготовки суддів зокрема на теми : «Психологічні аспекти ефективної організації співробітників», «Основи сучасного лідерства», «Комунікація з учасниками бойових дій» тощо.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності Національної школи суддів України є науково-дослідна робота. В рамках цієї роботи були видані науково-методичні посібники, зокрема : «Методичні рекомендації щодо належної поведінки суддів в соціальних мережах», «Психологічні особливості ефективного спілкування у діяльності судів», «Комунікація як засіб підвищення довіри до системи правосуддя», «Зв'язки з громадськістю в судах» тощо [193].

Тобто Національна школа суддів здійснює вкрай важливу діяльність у напрямку організації роботи суду шляхом підготовки/підвищення кваліфікації працівників суду, які безпосередньо приймають участь в організації його роботи та видання відповідних науково-методичних посібників.

Підсумовуючи зазначене, можна зробити наступні висновки. На сьогодні існує доволі розгалужена система суб'єктів, які забезпечують зовнішню

організацію роботи суду, до ключових з них відносяться : Президент України, ВРП, ВККС, ДСА, РСУ, з'їзд суддів України та Національна школа суддів України.

В цілому кожен із зазначених суб'єктів в межах повноважень забезпечував роботу судової системи. Водночас не усі питання організації роботи судів залежали від діяльності зазначених суб'єктів. Зокрема йдеться про необхідність більш дієвого реагування на виклики, з якими зіштовхнулася судова система з боку Верховної Ради України - в частині законодавчого забезпечення, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України - в частині забезпечення фінансування та створення належних умов для функціонування судів і діяльності суддів як окремої незалежної гілки влади. Також потребують перегляду окремі повноваження ВРП та ДСА.

1.2.2 Внутрішні аспекти організації роботи судів

Внутрішня організація діяльності судів є ключовою передумовою реалізації конституційних гарантій права на справедливий суд та доступ до правосуддя [7, с. 34-35]. Її зміст охоплює не лише формально-правові засади функціонування судових установ, а й комплекс управлінських, кадрових, інформаційно-технічних та безпекових рішень, які визначають здатність судової системи діяти безперервно та ефективно. У цьому контексті порівняння внутрішніх аспектів організації роботи судів у звичайних умовах та в умовах воєнного стану дозволяє виявити ступінь інституційної стійкості судової влади, а також окреслити напрями її подальшої модернізації.

У мирний час внутрішня організація діяльності судів, як підкреслює В.Т. Москаленко ґрунтується на принципах плановості, стабільності та передбачуваності [91, с. 40]. На рівні конкретного суду це виражається у формуванні річних і квартальних планів, затвердженні графіків судових

засідань, визначенні режиму роботи суду, порядку прийому громадян, розподілі навантаження між суддями та працівниками апарату.

Центральне місце у внутрішній організації посідає автоматизований розподіл справ між суддями, що забезпечує дотримання принципів випадковості, рівномірності навантаження та недопущення втручання в діяльність суддів. У звичайних умовах алгоритми розподілу відносно стабільні: вони враховують спеціалізацію суддів, їх фактичне навантаження, перебування у відпустці, службових відрядженнях, на лікарняному тощо. Такий підхід сприяє передбачуваності судової практики та формуванню відносно усталених «полів компетентності» окремих суддів.

Важливим елементом внутрішньої організації є структура апарату суду [35]. У звичайних умовах апарат функціонує на основі чіткого розмежування повноважень між керівником апарату, його заступниками, працівниками канцелярії, архіву, відділу документального забезпечення, відділу кадрів, служби судових розпорядників, прес-секретаря тощо. Кадрова стабільність дозволяє формувати інституційну пам'ять, накопичувати організаційний досвід, забезпечувати сталу якість діловодства та комунікацій.

У сфері діловодства в умовах мирного часу реалізується поєднання паперової та електронної форм ведення справ [131]. Автоматизовані системи документообігу використовуються для реєстрації та руху процесуальних документів, формування статистичної звітності, ведення електронної судової справи (дос'є). Разом із тим значний масив первинних матеріалів зберігається на паперових носіях в архівах судів, що зумовлює відповідну організацію архівних приміщень, режиму доступу та зберігання.

Безпековий вимір у звичайних умовах має рутинний характер і зосереджується на забезпеченні пропускнуго режиму, охорони будівлі суду, організації супроводу осіб, які утримуються під вартою, запобіганні конфліктним ситуаціям у залах судових засідань. Питання фізичної безпеки

працівників і відвідувачів суду не виходять за межі стандартних ризиків, характерних для публічних установ [89].

Комунікація з учасниками процесу та суспільством у мирний час зорієнтована на максимальну відкритість: публічність судових засідань, вільний доступ представників ЗМІ, функціонування веб-сайтів судів, оприлюднення рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень, проведення особистого прийому громадян. Електронні сервіси (електронний кабінет, подання процесуальних документів онлайн, участь у засіданні в режимі відеоконференції) розглядаються переважно як інструменти зручності та оптимізації.

Запровадження воєнного стану докорінно змінює умови функціонування судової системи, що безпосередньо впливає на її внутрішню організацію [114]. Суд залишається носієм публічної влади та гарантом прав людини, але змушений адаптувати внутрішні процеси до підвищених безпекових ризиків, можливості руйнування інфраструктури, перебоїв у роботі комунікацій і масових переміщень населення.

Передусім трансформується просторово-територіальний вимір організації роботи [126;133;118]. У разі проведення бойових дій на відповідній території або її окупації суди тимчасово припиняють свою роботу, їх територіальна юрисдикцію змінюється, а окремі повноваження – передаються іншим судам. Внутрішня структура суду за таких умов набуває кризового характеру: частина суддів і працівників апарату евакуюється, частина працює дистанційно, іноді – у поєднанні з виконанням інших публічних обов'язків (зокрема, проходженням військової служби).

Режим роботи суду в умовах воєнного стану набуває максимально гнучкого характеру. Графіки призначення та проведення судових засідань коригуються з урахуванням дії комендантської години, інтенсивності та тривалості повітряних тривог, а також запроваджених обмежень на пересування

осіб та транспортних засобів [135]. Внутрішні організаційно-розпорядчі акти голови суду та керівника апарату визначають особливий порядок доступу до будівлі суду, встановлюють правила використання захисних споруд (укриттів), алгоритми зупинення та переривання судових засідань у разі виникнення безпекових загроз, а також регламентують порядок зберігання матеріалів судових справ у випадку евакуації [118].

У таких умовах поширеним стає застосування змішаного (комбінованого) режиму роботи суду, за якого частина працівників апарату та суддів безпосередньо перебуває на робочих місцях у приміщенні суду, тоді як інша частина виконує службові обов'язки у віддаленому (дистанційному) форматі із забезпеченням належної організації документообігу, комунікації та процесуальної діяльності. Такий підхід спрямований на одночасне забезпечення безперервності здійснення правосуддя та мінімізацію ризиків для життя і здоров'я працівників суду й учасників судових проваджень [82].

Діловодство в умовах воєнного стану зазнає прискореної цифровізації. Пріоритет віддається електронному документообігу, електронному судовому дос'є, віддаленому доступу до інформаційних ресурсів. Паперові носії розглядаються як вразливий елемент, що може бути втрачений унаслідок руйнування приміщень чи неможливості доступу до них. Відповідно внутрішні інструкції доповнюються положеннями щодо резервного копіювання, зберігання копій ключових процесуальних документів у хмарних або географічно рознесених системах, а також щодо екстреного перенесення баз даних.

Комунікація з учасниками судових проваджень в умовах воєнного стану набуває переважно дистанційного характеру. Посилюється застосування режиму відеоконференцзв'язку, у тому числі з використанням технічних засобів поза межами приміщення суду, розширюється використання електронних кабінетів для подання процесуальних документів, офіційних електронних адрес

судів для обміну процесуальними повідомленнями, повістками та іншими документами (що, зокрема, встановлюється ст. 197 ГПК України [45] та іншими процесуальними законодавчими актами). Внутрішні регламенти судів модифікуються з метою забезпечення можливості участі в судових засіданнях осіб, які перебувають у районах активних бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, проходять військову службу або були евакуйовані в інші регіони.

В умовах воєнного стану посилюється значущість кадрового виміру внутрішньої організації роботи суду [167]. Частина суддів та працівників апарату може бути мобілізована, інші – змінити місце проживання чи тимчасово втратити можливість виконувати службові обов’язки, що обумовлює необхідність перерозподілу функціональних обов’язків, тимчасового суміщення посад, спрощення процедур взаємозаміщення, перегляду та оновлення посадових інструкцій. У ряді випадків виникає потреба у централізації окремих функцій (зокрема ведення судової статистики, організації відеозв’язку, технічної підтримки інформаційних систем) на рівні органів судової адміністрації вищого рівня.

Безпекові процедури набувають пріоритетного значення у внутрішній організації роботи суду. Окрім традиційних заходів охорони, запроваджуються спеціальні протоколи реагування на загрози: визначаються відповідальні особи за організацію евакуації, затверджуються інструкції щодо переведення судових засідань до захисних споруд (укриттів) або їх негайного припинення, встановлюються додаткові обмеження щодо доступу сторонніх осіб до будівлі суду, переглядаються порядок і умови роботи із засудженими та обвинуваченими, які утримуються під вартою. За певних обставин суди можуть тимчасово обмежувати відкритість судових засідань та особистий прийом громадян, що зумовлює необхідність забезпечення належного балансу між вимогами безпеки та реалізацією принципу гласності судового розгляду.

Порівняння внутрішньої організації роботи судів у звичайних умовах та в умовах воєнного стану дозволяє виокремити низку ключових параметрів, за якими виявляються суттєві відмінності: режим роботи, діловодство, кадрове забезпечення, безпекові механізми, рівень і характер цифровізації, внутрішня комунікація.

У звичайних умовах внутрішня організація зорієнтована на стабільність, плановість і максимальну відкритість процедур; в умовах воєнного стану пріоритетами стають безперервність здійснення правосуддя, гнучкість організації та безпека всіх учасників судового процесу [211]. Якщо в мирний час електронні сервіси виконують переважно оптимізаційну функцію, то під час війни вони перетворюються на ключовий інструмент забезпечення фактичної можливості здійснювати правосуддя.

Разом із тим воєнний стан виявляє низку проблемних аспектів внутрішньої організації, закладених ще в мирний період [209]. До них належать: недостатня інтегрованість інформаційних систем, надмірна залежність від паперового діловодства, обмежена мобільність кадрових ресурсів, відсутність детально прописаних сценаріїв безперервності діяльності судів у разі надзвичайних ситуацій. Унаслідок цього значна частина організаційних рішень у кризовий період має ситуативний характер і ґрунтується на локальних розпорядженнях керівництва конкретного суду, а не на уніфікованих стандартах.

Організаційним викликом є також забезпечення єдності внутрішніх підходів у ситуації, коли суди різних регіонів функціонують в умовах різного рівня загроз. Там, де бойові дії мають інтенсивний характер, внутрішня організація неминуче набуває «польових» рис, тоді як у відносно безпечних регіонах суди працюють ближче до звичайного режиму, що створює ризики нерівномірності навантаження, розбіжностей у практиці застосування дистанційних форм участі, різної якості внутрішніх процедур [47].

Окремої уваги потребує організація психологічної підтримки суддів і працівників апарату суду. Підвищений рівень стресу, постійна загроза життю, необхідність працювати в умовах обмежених ресурсів негативно впливають на внутрішній мікроклімат установи, прийняття управлінських рішень, здатність зберігати належну якість комунікації з учасниками процесу. Відповідно, у структурі внутрішньої організації має бути передбачено інструменти підтримки персоналу, тренінги з кризового менеджменту, механізми запобігання професійному вигоранню.

Таким чином, внутрішні аспекти організації роботи судів у звичайних умовах та в умовах воєнного стану демонструють співвідношення «нормального» та «кризового» режимів функціонування однієї й тієї самої інституційної системи. Воєнний стан не скасовує базових принципів організації правосуддя, однак висуває підвищені вимоги до гнучкості, цифрової зрілості та безпекової спроможності судової влади.

Перспективи вдосконалення внутрішньої організації судів мають включати: розроблення єдиних стандартів безперервності діяльності судів у надзвичайних умовах (плани евакуації, резервування повноважень, сценарії відновлення роботи); поглиблення цифровізації діловодства із переходом до домінування електронної форми судових дос'є та повної інтеграції інформаційних систем; удосконалення механізмів кадрової мобільності й взаємозаміщення суддів та працівників апарату; уніфікацію внутрішніх протоколів безпеки та комунікації з учасниками процесу; інституціоналізацію заходів психологічної підтримки персоналу судів в екстремальних умовах.

Реалізація цих напрямів сприятиме формуванню такої моделі внутрішньої організації судів, яка забезпечуватиме не лише ефективність правосуддя в мирний час, а й високу стійкість судової системи до викликів воєнного стану, зберігаючи при цьому демократичний характер судової влади та реальність судового захисту прав і свобод людини.

Висновки до розділу 1

В межах першого розділу дисертації було досягнуто ціль із розгляду теоретико-правових засад організації роботи судів в умовах воєнного стану, що визначалось через вирішення таких задач, як: встановлення європейських стандартів організації роботи судових систем; визначення основоположних теоретико-правових засад роботи судів в Україні в умовах воєнного стану через розкриття зовнішніх аспектів організації роботи судів та внутрішніх аспектів організації роботи судів. Здійснене дослідження дозволило обґрунтувати ряд авторських висновків.

1. Визначено європейські стандарти організації роботи судових систем як вектор організації роботи судів в умовах воєнного стану.

Встановлено, що правову основу для застосування Угоди про асоціацію формує стаття 9 Конституції України, де визначено, що: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

З'ясовано, що задля забезпечення роботи суддів в умовах воєнного стану на виконання Угоди про Асоціацію було вжито такі заходи: проведено відбір на вакантні посади членів ВРП; відновлення роботи служби дисциплінарних інспекторів у ВРП; відновлення розгляду ВРП дисциплінарних скарг на суддів; завершення чергового етапу кваліфікаційного оцінювання суддів; призначення Президентом України 367 кандидатів на відповідні посади в судах; обрання нового складу Громадської ради міжнародних експертів для проведення конкурсів на посаду судді; оголошення добору кандидатів на посаду судді місцевого суду з урахуванням 1 800 прогнозованих вакантних посад суддів у місцевих судах; продовження конкурсу на зайняття 25 вакантних посад суддів у Вищому антикорупційному суді.

Визначено, що згідно із рекомендаціями КМРЕ державам-членам організація діяльності суду в умовах воєнного стану та в умовах звичайних адміністративно-правових режимів, має базуватися на дотриманні таких стандартів, як: гарантування відкритості і прозорості роботи судової влади в усіх її відносинах з виконавчою та законодавчою гілками влади з метою посилення довіри громадськості до судової влади і ширшого визнання значення її незалежності та неупередженості; врахування гендерного аспекту в усіх реформах, спрямованих на посилення незалежності та неупередженості судової влади, у тому числі дотримання принципу гендерної рівності в суддівському корпусі; забезпечення незалежної та ефективної роботи судових рад, якщо вони існують, зокрема шляхом вжиття заходів, спрямованих на деполітизацію процесу обрання чи призначення суддів; включення заходів з посилення незалежності та неупередженості судової влади до ширшої стратегії стосовно покращення доступу всіх до правосуддя; забезпечення повсякденного управління судами в ефективний і обґрунтований спосіб на основі правових норм і без втручання з боку виконавчої та законодавчої гілок влади.

У межах проведеного дослідження використано комплексний підхід до аналізу міжнародних стандартів організації роботи судів, сформованих інституціями Ради Європи та доповнених порівняльно-правовим матеріалом, зокрема досвідом Сінгапуру. На основі цього підходу здійснено систематизацію рекомендацій КМРЕ та висновків КРЕС, які стосуються інституційних, організаційних, кадрових, фінансових та інформаційно-технологічних аспектів функціонування судової влади. Описано логіку еволюції цих стандартів від акценту на доступі до правосуддя й архівації судових рішень до сучасних вимог цифровізації, прозорості управління людськими ресурсами та відповідального бюджетування судової системи.

Використано положення рекомендацій КМРЕ щодо інформування громадськості про місцезнаходження й компетенцію судів, спрощення доступу

до правосуддя, скорочення строків розгляду справ, належної організації архівації рішень і управління системою кримінального правосуддя. На основі цих актів здійснено узагальнення ключових організаційних орієнтирів, які мають безпосереднє значення для оптимізації внутрішньої побудови судів України: забезпечення достатнього персоналу, модернізація приміщень, ефективне використання людських ресурсів, чіткі критерії відбору, обробки та зберігання судової інформації. Описано, як такі стандарти спрямовані на формування прогнозованої, керованої й відкритої судової організації.

Особливу увагу приділено висновкам КРЕС, які деталізують стандарти незалежності суддів, фінансування судової системи, управління судами, забезпечення якості судових рішень, спеціалізації суддів, ролі помічників суддів і функціонування судових рад. Здійснено аналіз підходів КРЕС до побудови системи добору та кар'єрного просування суддів на основі об'єктивних критеріїв, гарантій фінансової та інституційної незалежності судової влади, прозорого бюджетного процесу із залученням судових органів. Описано, як у цих документах послідовно розвивається ідея судів як публічної служби, що зобов'язана демонструвати ефективність, підзвітність і здатність відповідати очікуванням суспільства.

Використано також стандарти, що стосуються якості судових послуг і комунікації з суспільством: необхідність інформаційних путівників, роз'яснення тривалості, вартості й ризиків судового процесу, запровадження спрощених форм процесуальних документів, активне застосування інформаційно-комунікаційних технологій для взаємодії з громадянами та медіа. Здійснено висновок, що такі підходи трансформують внутрішню організацію роботи суду з формально-бюрократичної системи у сервісно-орієнтований механізм надання правосуддя.

Окремо описано значення рекомендацій щодо ролі помічників суддів, спеціалізованих судів та судових рад. Підкреслено, що чітке розмежування

інтелектуальної, процесуальної та адміністративної складових діяльності суду дозволяє раціонально використовувати час суддів, підвищувати якість рішень і водночас зберігати незалежність судової влади. Використано висновки КРЕС про неприпустимість хронічного недофінансування судової влади як форми опосередкованого втручання в її конституційні повноваження, що є особливо актуальним для України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Істотне значення в узагальненні мають результати порівняльного аналізу, для якого використано приклад судової реформи Сінгапуру. На основі описаних заходів – уніфікації судових правил, широкого впровадження відеоконференцзв'язку, електронного звернення до суду, збільшення кількості суддів, залучення молодих юристів, радикального скорочення строків розгляду справ – здійснено висновок про те, що нормативні зміни мають поєднуватися з організаційною перебудовою, зміною управлінської філософії та фокусом на потребах користувачів правосуддя.

2. Обґрунтовано основоположні теоретико-правові засади роботи судів в Україні в умовах воєнного стану

У межах дослідження зовнішніх аспектів організації роботи судів використано комплексний інституційно-правовий підхід, який дозволив розкрити систему суб'єктів, відповідальних за організаційне забезпечення функціонування судової влади, та визначити їхню реальну роль у підтриманні спроможності судів виконувати конституційні завдання. На основі аналізу Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Закону України «Про Вищу раду правосуддя» та підзаконних актів здійснено класифікацію суб'єктів організаційного забезпечення діяльності судів на дві групи – тих, що відповідають за зовнішню організацію роботи судів, та тих, що забезпечують внутрішню організацію. Детально описано першу групу ключових суб'єктів, до якої віднесено Президента України, ВРП, ВККС, ДСА, РСУ, з'їзд суддів України та Національну школу суддів України.

Використано емпіричний матеріал (офіційні звіти, статистичні показники ВРП, рішення РСУ та з'їзду суддів), що дозволило не лише відтворити формально-правову модель розподілу повноважень, а й оцінити фактичну участь зазначених органів у забезпеченні належної організації роботи судів, особливо в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз кадрових, фінансових, матеріально-технічних та управлінсько-координаційних функцій кожного із суб'єктів, що дало змогу показати як позитивні аспекти їх діяльності, так і структурні дисфункції системи. Описано, зокрема, що ВРП відіграє ключову роль у формуванні суддівського корпусу, дисциплінарній практиці, участі у бюджетному процесі та затвердженні нормативів забезпечення судів, однак концентрація в її руках надто широкого блоку організаційно-фінансових повноважень лише частково узгоджується з конституційно визначеною місією цього органу як гаранта незалежності судової влади.

Здійснено детальний аналіз наслідків тривалої бездіяльності ВККС у 2019–2023 роках для організації роботи судів: виникнення кадрового голоду, різке зростання навантаження на суддів, збільшення строків розгляду справ, що в комплексі негативно вплинуло на доступ до правосуддя та відчутно підірвало спроможність судової системи реагувати на виклики воєнного часу. Використано фактичні дані щодо відновлення конкурсних процедур і призначення значної кількості суддів у 2023–2024 роках, що дозволило показати, як відновлення діяльності ВККС поступово відбивається на стабілізації організації роботи судів.

Окремо описано роль РСУ та з'їзду суддів України як інструментів суддівського самоврядування, які виконують також важливі контрольні та представницькі функції у сфері організаційного забезпечення. У дослідженні використано рішення РСУ, ухвалені після запровадження воєнного стану, які стосуються сталого функціонування судової влади, роботи судів в умовах воєнного стану, електронного судочинства, фінансового забезпечення,

організації ефективного судочинства та роботи з вразливими категоріями учасників процесу. На цій основі здійснено висновок, що РСУ стала важливим нормотворчим та координаційним майданчиком, здатним оперативно реагувати на нові організаційні виклики. Водночас описано ситуації, коли рішення з'їздів суддів України та РСУ фактично ігнорувалися Верховною Радою України та органами виконавчої влади, що засвідчує обмеженість впливу суддівського самоврядування на зовнішні умови функціонування судів.

У блоці, присвяченому ДСА, використано нормативні та організаційні джерела для з'ясування її ролі як ключового органу організаційно-фінансового забезпечення судів. Здійснено обґрунтування тези про доцільність розширення повноважень ДСА за рахунок окремих функцій ВРП у сфері бюджетування, встановлення нормативів забезпечення та перерозподілу видатків, що, на думку автора, відповідало б функціональному призначенню ДСА як спеціалізованого адміністратора ресурсів судової влади. Описано також участь Національної школи суддів України у зовнішніх аспектах організації роботи судів через підготовку суддів, керівників апаратів та працівників судів з питань судового адміністрування, управління кадрами, фінансової дисципліни, організації роботи в умовах воєнного стану, цифровізації правосуддя.

Здійснено висновок, що зовнішні аспекти організації роботи судів в Україні характеризуються високим ступенем інституційної фрагментації повноважень за участі великої кількості суб'єктів, що з одного боку, створює систему стримувань і противаг, а з іншого – ускладнює оперативність реагування на кризові ситуації та розмиває відповідальність за результати. Використано положення міжнародних стандартів щодо судових рад, фінансування судової влади та управління судами для формулювання пропозицій про перерозподіл компетенцій між ВРП і ДСА, посилення відповідальності органів законодавчої та виконавчої влади за належне ресурсне забезпечення судів та інституційну підтримку суддівської незалежності.

3. Здійснено порівняння внутрішньої організації судів за ключовими параметрами: режим роботи, діловодство, кадрове забезпечення, безпекові механізми, цифровізація, внутрішня та зовнішня комунікація. На цій основі описано зміну пріоритетів: від плановості, стабільності та публічності – до безперервності функціонування, гнучкості внутрішніх процедур та пріоритету безпеки учасників процесу.

У дослідженні використано положення конституційних гарантій права на справедливий суд та доступ до правосуддя, норми процесуального законодавства, а також організаційно-управлінські підходи, що дозволило розкрити внутрішню організацію діяльності судів не лише як сукупність формально-правових приписів, а як динамічну систему управлінських, кадрових, інформаційно-технічних і безпекових рішень. Здійснено акцент на тому, що внутрішня організація є не другорядним, а структуроутворювальним чинником реальної спроможності судової влади забезпечувати виконання своїх конституційних функцій в умовах підвищених ризиків.

Описано, що у мирний час внутрішні процеси будуються навколо стабільного графіка роботи, чіткого функціонального розподілу в апараті суду, поєднання паперового та електронного діловодства, рутинних безпекових процедур та максимальної відкритості комунікації з учасниками процесу і суспільством. Автоматизований розподіл справ, усталена структура апарату, архівна система та стандартизовані форми взаємодії із громадянами забезпечують передбачуваність функціонування суду й інституційну сталість.

В умовах воєнного стану, як показано в дослідженні, здійснено фактичний перехід від «статичної» до «динамічної» моделі внутрішньої організації. Трансформується просторово-територіальний вимір: можливі переміщення судів, зміна територіальної юрисдикції, часткова евакуація персоналу. Режим роботи суду стає гнучким, з урахуванням комендантської години, повітряних тривог, обмежень на пересування. Внутрішні розпорядження голови суду та

керівника апарату набувають характеру кризових управлінських актів, що регулюють доступ до приміщення, використання укриттів, припинення та відновлення засідань, порядок збереження матеріалів справ.

Описано поглиблення цифровізації як системної реакції на воєнні виклики: пріоритет електронного діловодства, дистанційна комунікація з учасниками процесу, активне використання відеоконференцзв'язку (у тому числі поза приміщенням суду), розширення функціоналу електронних кабінетів та офіційних електронних адрес судів. Використано також елементи аналізу ризиків, що дозволило показати, чому паперові носії в умовах війни розглядаються як вразливий сегмент і вимагають запровадження резервного копіювання та територіально рознесених систем зберігання даних.

Здійснено акцент на кадровому вимірі: мобілізація суддів та працівників апарату, вимушене переміщення, тимчасова втрата можливості виконувати функції породжують потребу в перерозподілі обов'язків, тимчасовому суміщенні посад, спрощенні процедур взаємозаміщення, а у певних випадках – централізації окремих технічних і статистичних функцій на рівні судової адміністрації. Висвітлено, що відсутність заздалегідь розроблених сценаріїв кадрової мобільності ускладнює забезпечення єдності внутрішніх підходів в судах різних регіонів.

Особлива увага приділена безпековому блоку. Описано, як традиційні заходи охорони доповнюються спеціальними протоколами реагування на загрози, регламентацією евакуації, обмеженням доступу до будівлі, зміною форм організації участі засуджених та обвинувачених, які утримуються під вартою. Виявлено колізію між необхідністю тимчасового обмеження відкритості засідань і збереженням принципу гласності, що вимагає вироблення уніфікованих стандартів балансування безпеки і публічності.

У підсумку здійснено узагальнення, згідно з яким воєнний стан виступає «стрес-тестом» для внутрішньої організації судів. Використано порівняльний та

функціональний підходи, що дозволило не лише описати відмінності між «нормальним» і «кризовим» режимами, а й виявити вразливі елементи, закладені ще в мирний період: фрагментарність цифровізації, надмірна залежність від паперу, низька мобільність кадрів, відсутність єдиних планів безперервності діяльності. На цій основі обґрунтовано потребу розроблення національних стандартів внутрішньої організації судів для надзвичайних умов, поглиблення цифрової інтеграції, удосконалення механізмів кадрової та організаційної адаптивності судової системи.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СУДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Інституційні зміни в організації роботи судів після запровадження воєнного стану у 2022 році

У статті 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначено завдання суду, яке полягає у здійсненні правосуддя на засадах верховенства права, забезпеченні кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [154].

24 лютого 2022 р. Указом Президента України № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан [115]. Відтоді усі державні інститути перейшли на особливий режим роботи, у тому числі й суди.

Указ Президента України № 64/2022 в Україні, яким було введено воєнний стан [115] не встановив обмежень у виконанні судами покладених на них завдань. Навпаки, статтями 10 та 26 зазначеного Закону було заборонено припиняти повноваження судів, передавати повноваження іншим органам, створювати надзвичайні та особливі суди, скорочувати чи прискорювати будь-які форми судочинства. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, допускалася зміна територіальної підсудності судових справ, або місцезнаходження судів [145].

Таким чином суди мали продовжувати здійснювати свою діяльність пристосувавшись до реалій воєнного часу. Це, в свою чергу, вимагало оперативних змін в організації роботи кожного суду та чіткої і злагодженої роботи судової системи в цілому.

З початком повномасштабного вторгнення РФ у найбільш складну ситуацію потрапили суди, які знаходилися у прикордонних з РФ територіях на півночі та сході України, зокрема це частина судів Київської, Донецької, Луганської, Сумської та Чернігівської областей. Внаслідок наступу ворога з півдня не менш і складній ситуації опинилася Херсонщина. Населені пункти цих областей за лічені дні опинилися під тимчасовою окупацією. Раптовий та повномасштабний наступ призвів до неможливості своєчасного вжиття заходів спрямованих на забезпечення збереження судових справ, знищення важливих документів, евакуації працівників суду тощо. Цілком виправдано робота цих судів відразу була зупинена до відновлення контролю над цими територіями.

О.О. Сальніков вже 26 лютого 2022 р. публічно звернувся до судів зазначивши: «До законодавчого визначення повноважень судів у сфері цивільного захисту судам користуватися законодавчими та нормативними актами з питань цивільного захисту, як об'єктам господарювання та негайно приступити до вирішення питань, що визначені у статті 33 Кодексу Цивільного захисту України, постанові Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» та наказах Міністерства внутрішніх справ України від 10.07.2017 № 579 «Про затвердження Методики планування заходів з евакуації» та Міністерства юстиції України від 17.10.2019 № 3194/5 «Про затвердження Порядку забезпечення евакуації, зберігання та знищення документів в умовах особливого періоду» [128].

Таке звернення очільника ДСА свідчило, що достатнього нормативного регулювання роботи судів в умовах воєнного стану на той час не було. Для налагодження ефективної роботи судів та забезпечення належного доступу громадян до правосуддя необхідно було невідкладно вживати більш глобальних заходів, передусім на нормативному рівні.

Про різний ступінь готовності судів до роботи в особливих умовах свідчать спогади керівництва судів, які потрапили у складні умови через потрапляння їх територій в безпосередній епіцентр бойових дій.

Так, О. Луньова підкреслила, що «ніхто не очікував таких потужних руйнувань у Вугледарі. 24 лютого місто зазнало першого ракетного удару внаслідок якого загинули цивільні громадяни. Згодом обстріли ще посилювалися, у місті майже не залишилося вцілілих будівель [198, с. 32-33].

Більш підготовленим до можливого негативного сценарію дій ворога виявився колектив Іванківського районного суду Київської області. Зі свідчень працівників суду вбачається, що з початку широкомасштабного вторгнення було налагоджено постійний оперативний зв'язок між головою суду та керівництвом апарату, а також забезпечено щоденну комунікацію з усіма співробітниками з метою організації безперервної роботи установи та вжиття заходів щодо збереження службової документації. Напередодні вторгнення, 23 лютого 2022 року, в суді було проведено нараду з організаційних питань, у межах якої обговорено та узгоджено внутрішній документ «Дії у воєнний час», спрямований на регламентацію роботи суду в умовах воєнного стану. Уже наступного дня визначені в цьому документі підходи були використані для оперативної організації роботи колективу, належного приховування матеріалів судових справ, збирання необхідних документів, а також для забезпечення безпеки членів родин працівників суду.

У період тимчасової окупації відповідної території працівники суду, використовуючи наявні безпечні канали комунікації, здійснювали систематичну передачу інформації щодо пересування ворожої техніки, зокрема повідомляли про її кількісний склад, маршрути та населені пункти, через які здійснювався рух. Зазначені дії свідчать про високий рівень організованості роботи суду в екстремальних умовах, а також про виконання працівниками суду важливої

допоміжної функції у сфері забезпечення національної безпеки й оборони [198, с. 8].

Зазначені спогади свідчили про різний досвід реагування на дії ворога у перші дні його вторгнення на територію України, а також відсутність чітких інструкцій та зовнішньої координації дій судів, що опинилися в екстримальних ситуаціях, що покладало на керівництво суду особливу відповідальність за прийняття зважених та швидких дій та рішень, спрямованих на збереження життя працівників суду та майна суду.

Водночас у більшості регіонах України суди продовжували здійснювати правосуддя. Адже зупинення роботи судів могло призвести до порушення права людини на справедливий суд, неможливості забезпечення охорони державою прав і свобод людини, власності, громадського порядку та безпеки, конституційного устрою України тощо. Зокрема 26 лютого 2022 р. Міністр юстиції України Малюська Д.Л. звернувся до голів апеляційних судів щодо необхідності забезпечення роботи судів для розгляду питання щодо закінчення строків тримання під вартою підозрюваних осіб [61].

Важливим кроком для забезпечення сталої роботи судової системи стало прийняття 3 березня 2022 р. Верховною Радою України Закону України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 03.03.2022 № 2112-IX. У цьому Законі передбачалося, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом через військові дії в регіоні, допускалася зміна територіальної підсудності справ за рішенням ВРП, шляхом їх передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення ВРП повноважень передача справ мала здійснюватися за розпорядженням Голови ВС [154]. Таким чином на законодавчому рівні було вирішено надзвичайно нагальну проблему з здійсненням правосуддя на тимчасово окупованих територіях.

Вже 6 березня 2022 р. першим розпорядженням Голови ВС №1/0/9-22 було змінено територіальну підсудність судових справ в окремих судах Київської, Донецької, Луганської та Херсонської областей [134]. В подальшому такі розпорядження публікувалися на порталі «Судова влада України».

2 та 14 березня 2022 року РСУ надала свої рекомендації щодо організації роботи судів та здійснення окремих процесуальних дій [98; 142].

Так, було рекомендовано судам визначати особливості своєї роботи виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні. На рівні областей створювалися оперативні штаби з представників регіональних військових адміністрацій, апеляційних судів та територіальних управлінь ДСА, які координували діяльність судів та правоохоронних органів у відповідному регіоні.

У випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів керівництву суду необхідно було приймати рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства судом до усунення цих обставин.

Також РСУ надала рекомендації судам з питань ведення обліку суддів та працівників апарату суду, в тому числі тих, які брали участь у національному супротиві та службі у Збройних Силах України, виплати суддівської винагороди та інших нагальних організаційних та процесуальних питань.

РСУ також радила активніше застосовувати дистанційну форму роботи зборів суддів, суддів та апарату суду.

Така порада не була новою адже дистанційна форма роботи активно практикувалася судами з метою запобігання розповсюдження гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Водночас дистанційна форма роботи судді мала свої особливості. Зокрема допускалася можливість вивчення і підготовки справ та матеріалів суддею до судового розгляду, проте дистанційна участь судді у судових засіданнях,

підписання судових рішень та процесуальних документів законодавством не передбачалася.

25 березня 2022 р. на нараді Голова ВС поінформував керівників апеляційних судів, що ВС спільно із Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики підготовлено законопроект про внесення змін до процесуальних кодексів щодо можливості дистанційного розгляду справ в умовах воєнного стану [66].

Перехід судів на дистанційну форму судочинства безумовно сприяв би забезпеченню права на справедливий суд, збереженню життя та здоров'я суддів, працівників апаратів судів та учасників судових процесів.

Незважаючи на зазначені вище рекомендації судді та працівники апарату суду продовжували адресовувати багато запитань щодо організації роботи судів РСУ, ВС та ДСА.

Це зумовило видання 13 березня 2022 р. Головою ВС Розпорядження № 6/0/9-22 про затвердження рекомендацій судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення [169].

Зокрема у ньому йшлося про дії голови суду у випадку захоплення чи загрози захоплення суду; порядок евакуації працівників суду у разі окупації населеного пункту; перелік справ та матеріалів, які підлягають першочерговому вивезенню; поводження з документами, які містять державну таємницю; дії керівництва суду у судах, розташованих у безпосередній близькості до районів ведення воєнних дій; забезпечення схоронності і вивезення особових справ та трудових книжок; алгоритм дій щодо збереження інформації на серверах; поведінки працівників судів з окупантами та алгоритм вирішення інших організаційних питань. Саме це Розпорядження, на мій погляд, стало першим детальним покроковим документом, який визначав дії працівників суду на

випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення.

Разом з тим, на час оприлюднення цього документу йшла вісімнадцята доба війни. На той час Голова ВС вже змінив територіальну підсудність 99 судам [180]. Тому вважаю, що видання цього розпорядження є дещо спізнілим, адже велика кількість судів сподівалися отримати таку дорожню карту значно раніше. Більше того, подібні рекомендації мали б з'явитися ще у 2014 році з початком збройної агресії РФ на територіях Луганської та Донецької областей.

Незважаючи на складні умови, в яких перебувала частина судів, постійні ракетні обстріли усієї території України, за інформацією ДСА з 24 лютого по 18 травня 2022 р. судами було ухвалено та надіслано до Єдиного державного реєстру судових рішень понад 1 млн судових рішень (з них близько 20% протягом першого місяця дії воєнного стану). І це притому, що на тимчасово непідконтрольних українській владі територіях за три місяці війни опинилося понад 100 судів, 32 з яких вдалося відновити свою діяльність після звільнення відповідного населеного пункту від окупації. Пошкодженими або повністю зруйнованими залишалося 67 судів, або 9% від загальної кількості судів [132].

За два з половиною місяці 2022 року кількість українців, які через війну покинули свої домівки сягнула 14 млн, з яких 8 млн це внутрішньо переміщені особи. Про це заявила помічниця Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Джойс Мсуя на засіданні Ради Безпеки ООН [60]. У цих громадян залишився єдиний шлях отримати доступ до правосуддя - через електронні засоби комунікації.

Водночас існуючі на той час програмно-технічні комплекси у багатьох судах не в змозі були забезпечити виконання низки функціональних завдань, зокрема: забезпечити надійне локальне зберігання та обробку процесуальних та інших документів; не відповідали вимогам технічного захисту інформації системи з обробки інформації з обмеженим доступом (персональних даних,

медичної таємниці, таємниці усиновлення, службова інформація тощо), та були вразливими до інформаційних загроз; тощо.

Така ситуація свідчила про неготовність судової системи забезпечувати у повному обсязі судочинство в умовах воєнного стану за допомогою електронних засобів комунікації. Для виправлення цієї ситуації необхідно було виділяти додаткове фінансування, що вкрай складно було зробити в умовах воєнного часу.

Ще більше ускладнювалася ситуація тим, що з перших днів війни РФ масово застосовувала спеціальну техніку радіоелектронної протидії для створення проблем з супутниковими сигналами, що суттєво відображалось на наявності та якості інтернет зв'язку, особливо на тимчасово окупованих та прифронтових територіях. В таких умовах можливості використання сучасних електронних комунікацій фактично зводилися нанівець.

Частково вирішити цю проблему вдалося завдяки забезпеченню Міністерством цифрової трансформації України судів системами супутникового зв'язку StarLink від компанії SpaceX. Це дало можливість підтримати роботу критичної інфраструктури й сервісів судів України. Ці системи також використовувалися для організації резервного каналу передачі даних судової влади, що забезпечувало стаке функціонування відповідних інформаційних ресурсів.

Водночас для належної підтримки роботи усіх судів необхідно було ще щонайменше 50 систем супутникового зв'язку StarLink [157].

Незважаючи на окреслені вище проблеми, протягом перших трьох місяців після початку повномасштабного вторгнення РФ судами було проведено понад 23 тис. судових засідань у режимі відеоконференцзв'язку. У системі «Електронний суд» за цей період зареєстровано близько 4,5 тис. нових користувачів, а до судів електронним шляхом надійшло майже 70 тис. заяв та клопотань.

Таким чином, повномасштабна агресія РФ істотно позначилася на функціонуванні судової системи, однак завдяки скоординованим діям законодавчої та судової влади впродовж перших місяців вдалося стабілізувати роботу судів, запобігти дезорганізації судової системи та забезпечити реалізацію права громадян на доступ до правосуддя.

Водночас гостро постала потреба у законодавчому врегулюванні низки нагальних питань судочинства, зокрема впровадження дистанційного розгляду справ суддями, коригування процесуальних строків їх розгляду, а також розширення переліку категорій справ, що підлягають розгляду в порядку письмового провадження.

Застосування електронних засобів комунікації в судовому процесі вимагало також віднаходження додаткових фінансових ресурсів для судової системи, зокрема за рахунок коштів Державного бюджету України та міжнародної технічної допомоги іноземних партнерів.

2.2 Безпековий вимір організації роботи судів в умовах воєнного стану

Надзвичайні ситуації не є новим явищем в діяльності судів. Ще до початку запровадження воєнного стану в Україні відомі непоодинокі випадки блокування приміщень судів під час судових процесів у резонансних справах, організація мітингів під будівлями судів, погрози і вплив на суддів та учасників судових процесів, спроби пронесення до суду зброї та інших заборонених предметів, кібератаки на сайти та інформаційні системи судів тощо.

Такі ситуації вимагали вжиття відповідних дій та заходів з метою їх припинення чи запобігання.

Для працівників суду держава має гарантувати та забезпечувати відповідні умови праці, у яких відсутні прояви нетерпимості, залякування, приниження чи будь-якого іншого незаконного впливу на їх діяльність.

Судова безпека є надзвичайно важливим елементом повсякденної діяльності суду. Це, зокрема, впливає з аналізу положень основоположних міжнародних документів у сфері судочинства.

Питання судової безпеки в умовах воєнного стану є недостатньо дослідженими. Втім, у різний час зазначену проблематику вивчали Я. Мельник, В. Городовенко, А.Калараш, Н. Литвин, О. Кіпчарський, О. Левицький, О. Бордун, Л. Сопільник, Р.Сопільник та інші. Із запровадженням воєнного стану питання судової безпеки набули ще більшої актуальності.

Так Л. Сопільник Л. та Р. Сопільник визначають безпеку судової влади як критично важливий чинник, що безпосередньо впливає на ефективність правосуддя та забезпечення права на справедливий суд, а належний рівень безпеки для суддів та інших учасників судового процесу є необхідною умовою для формування довіри громадян до судової системи, підтримки принципів неупередженості та незалежності судової влади [186].

Я. Мельник зазначає «...феномен безпеки в цивільному судочинстві містить основоположні засади механізму безпеки, чим зводить його у ранг окремого, функціонального та одночасно міжпринципального, позаавтономного принципу, принципу безпеки цивільного судочинства. Функціональність зводиться до забезпечення належного, всебічного та своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи, що сфокусована на усунення загроз порушення прав, що охороняються матеріальним та процесуальним законом» [87].

Аналіз зазначених позицій науковців свідчить про традиційний підхід до визначення поняття судової безпеки, який характерний для умов мирного часу. Водночас ці визначення не враховують випадків, коли правосуддя здійснюється в умовах збройних конфліктів і з'являються нові безпекові ризики та виклики, які не пов'язані з розглядом справи чи здійсненням судових процедур. Саме з такими викликами зіштовхнулася судова система України після початку

повномасштабних бойових дій на території нашої держави наприкінці лютого 2022 року.

Так у пункті 19 Монреальської універсальної декларації щодо незалежності правосуддя 1983 року зазначено, що виконавчі органи повинні гарантувати охорону і фізичний захист суддів та членів їхніх сімей [90].

У пункті 11 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. йдеться, що термін повноважень суддів, їх незалежність, безпека, відповідна винагорода, умови служби ... повинні належним чином гарантуватися законом [100].

У Бангалорських принципах поведінки суддів, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 червня 2006 р. № 2006/23 зазначено, що суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою (пункт 1.1) [4].

У пункті 25 Загального коментаря № 32, Стаття 14: Право на рівність перед судами і трибуналами і на справедливий судовий розгляд Комітету з прав людини ООН зазначено: «Справедливість судового розгляду означає відсутність будь-якого прямого або непрямого впливу, тиску, залякування чи втручання з будь-якої сторони і з будь-яких причин. Слухання справи не є справедливим, якщо, наприклад, відповідач під час кримінального судового розгляду стикається з вираженим ворожим ставленням від аудиторії або їхньою підтримкою однієї зі сторін в залі суду, що не припиняється судом, тим самим порушуючи право відповідача на захист, або піддається впливу інших проявів ворожості з аналогічними ефектами» [58, с. 319].

У пункті 38 Додатку до Рекомендації CM/Res (2010) 12 КМРЄ йшлося про вжиття усіх необхідних заходів для гарантування безпеки суддів. До цих заходів належить захист судів і суддів, які можуть стати чи вже стали жертвами погроз або актів насильства [170].

У Рекомендації № R (97) 13 КМРЄ щодо залякування свідків і прав сторони захисту зазначалося : «Програми захисту свідків мають пропонувати різні способи захисту, які можуть включати зміну особистих даних свідків та їхніх рідних і близьких, оформлення нових документів, переселення, допомогу в отриманні нової роботи, забезпечення охоронцями та інші засоби фізичного захисту (пункт 15).

Слід вжити належних законодавчих і практичних заходів для забезпечення захисту від залякування і зменшення тиску на осіб, які в кримінальних справах дають свідчення проти членів своєї сім'ї (пункт 17).

Такі заходи слід розробляти для різних категорій уразливих свідків (пункт 18)» [173].

У пункті 16 Висновку № 14 (2011) щодо правосуддя та інформаційних технологій КРЄС вказала, що бази даних та інформація, яка міститься в реєстраційних журналах, матеріалах справ, підготовчих документах та проектах, судових рішеннях, статистичних даних стосовно оцінки діяльності суддів та суду в цілому, повинна захищатися на відповідних рівнях безпеки. В межах суду доступ окремих працівників повинен бути обмеженим відповідно до функціональних обов'язків [18].

В Рекомендації Res (2003) 15 щодо архівації електронних документів у правовому секторі КМРЄ зазначив, що має бути запроваджено процедури із забезпечення фізичного захисту приміщень, де здійснюється електронна архівація, включаючи відповідні умови зберігання та контроль доступу (пункт 4.6) [174].

У Плані дій щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади СМ(2016)36 від 13 квітня 2016 р. Рада Європи звернула увагу, що підтримуватиме всі зусилля своїх держав-членів у досягненні результату, який полягатиме у захист незалежності окремих суддів і забезпечення їхньої неупередженості, зокрема шляхом забезпечення законодавчого регулювання та вжиття відповідних заходів, захисту суддів від посягання на їхню фізичну чи моральну недоторканість, особисту свободу й безпеку [103, с. 10].

Таким чином, положення зазначених міжнародних документів засвідчили, що питання судової безпеки є комплексним та охоплює не тільки фізичний захист працівників суду, а й питання захисту членів їх сімей, учасників судового процесу та інформаційної безпеки. Зазначені міжнародні стандарти підкреслюють важливість забезпечення судової безпеки у повсякденній діяльності судових систем держав світу.

Серед ключових напрямків судової безпеки міжнародні стандарти виділяють :

1. Інституційна незалежність судів від інших гілок влади
2. Особиста безпека суддів та працівників суду
3. Захист судових приміщень та інформаційних систем
4. Процесуальні гарантії для учасників судового процесу

Судова безпека є важливою складовою принципу верховенства права та необхідною умовою для функціонування судової системи, де рішення приймаються незалежно, неупереджено та відповідно до закону.

В Україні ще до повномасштабного вторгнення РФ було завершено підготовку галузевих безпекових стратегій у межах нового етапу стратегічного планування, започаткованого з прийняттям у 2020 р. нової редакції Стратегії національної безпеки України. У документах було визначено широкий спектр загроз національній безпеці в різних сферах.

Для України найбільша загроза національній безпеці походила від зовнішньої і воєнної політики РФ. До таких загроз у галузевих безпекових стратегіях віднесено посягання на суверенітет і територіальну цілісність України, блокування руху нашої держави до набуття повноправного членства в НАТО, ведення розвідувально-підривної діяльності спецслужб РФ, здійснення інформаційних спецоперацій, атаки в кіберпросторі, блокування постачання необхідних ресурсів та обладнання для потреб економіки України тощо.

Організація безпечного середовища в судах є комплексним питанням, яке безпосередньо впливає на повсякденну діяльність судів. Будь-які зміни у безпековому середовищі судів є відхиленням від звичайного стану функціонування установи та підлягають подальшому аналізу та вжиття заходів щодо усунення ризиків та запобігання виникненню їх у майбутньому.

Водночас, реалії воєнного часу поставили безпекове питання на новий рівень, а тому потребували перегляду й стандарти та підходи до вирішення питань судової безпеки [101].

У проміжному Звіті за результатами реалізації Проєкту ЄС Ініціатива «Модельні суди» (далі – проєкт) зазначалося про проведення у березні 2020 року Всеукраїнського онлайн опитування «Особиста безпека суддів та працівників апарату суду». За результатами опитування експертами проєкту, зокрема були надані наступні рекомендації :

1. Забезпечити суди необхідною кількістю особового складу судової охорони.

2. Впровадити систему систематичного інформування суддів і працівників апарату про вжиті у суді заходи безпеки, можливості щодо вжиття заходів безпеки поза межами суду, безпечну поведінку та індивідуальні засоби захисту, засоби активної оборони, надання рекомендацій з безпеки після отримання відповідного звернення.

3. Проводити систематичні очні та дистанційні навчання з питань безпеки для суддів і працівників апарату суду, тренінги з питань користування засобами індивідуального захисту, надання домедичної допомоги та користування аптечкою, травматичним набором та автоматичним дефібрилятором, підвищення кваліфікації співробітниками служби судової охорони.

4. Запровадити зрозумілі та ефективні системи обробки повідомлень про загрози, оцінки загроз безпеці, обрання та вжиття адекватних заходів безпеки.

5. Встановити «тривожні кнопки» на робочому місці, в залах суду та смартфонах суддів і працівників апарату суду.

6. Облаштувати контрольований доступ до залів засідань, кабінетів суддів та безпечних кімнат в суді (зонування приміщення суду) [164].

Зазначені рекомендації за своєю сутністю були констатацією безпекових проблем, які на той час існували в судах та потребували невідкладного вирішення. Тобто ще до початку запровадження воєнного стану в Україні питання судової безпеки в судах здійснювалося на неналежному рівні та потребувало вжиття комплексу дієвих заходів щодо його вирішення.

Реалії воєнного стану поставили перед Україною нові безпекові виклики, які змусили переглянути стандарти безпеки, які застосовувалися у мирний час у всіх сферах функціонування держави. Якщо раніше, в судах безпекові ризики надходили від інших органів державної влади, політиків, учасників процесу тощо, то з запровадженням воєнного стану найбільшою загрозою судовій безпеці становили агресивні воєнні дії держави-агресора.

Із запровадженням воєнного стану ключовими викликами для судової влади стала необхідність забезпечення охорони життя та здоров'я суддів і працівників апаратів судів та учасників судових засідань, збереження документів і майна суду, забезпечення захисту інформації та інформаційних систем, через появу нових загроз, пов'язаних з веденням бойових дій на території України та її постійними обстрілами.

Потребували перегляду традиційні погляди та підходи до стандартів судової безпеки мирного часу. З огляду на майже щоденні ворожі обстріли усієї території України потребувала перегляду існуюча на той час організація роботи кожного суду, а не тільки тих судів, які безпосередньо розташовувалися на територіях ведення бойових дій.

Тобто в умовах воєнного стану кожен суд отримав нові ще більш гострі безпекові виклики, які потребували вжиття невідкладних заходів щодо їх вирішення.

У зв'язку з неможливістю окремих судів, які опинилися на окупованій території або в зоні активних бойових дій, здійснювати правосуддя підсудність справ, які знаходились у провадженні цих судів, на підставі частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», змінювалась, а суди тимчасово припиняли свою роботу. Тобто зміна територіальної підсудності справ стала одним з дієвих інструментів, яким фактично забезпечувалася безперебійна робота судової системи. Цей інструмент застосовувався ще з 2014 року через окупацію частини Донбасу та анексією Криму, але у значно менших масштабах.

Траплялися випадки, коли безпекова ситуація змушувала окремі суди змінювати свою територіальну дислокацію по декілька разів. Так, до 2014 року Донецький апеляційний суд розташовувався у містах Донецьку та Маріуполі, після окупації цих міст переїхав у місто Бахмут, а після окупації Бахмута - до Хмельницького.

Починаючи з лютого 2022 року Головою ВС було видано 22 розпорядження про зміну територіальної підсудності місцевих та апеляційних судів. У 2023 році, після відновлення можливості здійснення цього повноваження, 14 рішень було прийнято Вищою радою правосуддя (далі - ВРП) [179].

Безумовно вимушена зміна територіальної підсудності справ була важливим інструментом забезпечення здійснення правосуддя в окремих регіонах України в умовах воєнного стану, водночас призупинення/відновлення роботи судів негативно відображалось на безперервності їх діяльності. Перевезення судових справ та оргтехніки, передача справ на розгляд іншому суду та вирішення інших організаційних питань займали значний проміжок часу, що впливало на строки розгляду справ, а деякі справи взагалі доводилося відновлювати за визначеною законодавством процедурою.

14 березня 2023 р. заступник Голови ДСА Сергій Чорнуцький у виступі під час конференції на тему: «Безпека судів в Україні» зазначив, що за рік війни внаслідок бомбардувань було повністю зруйновано 13 приміщень судів загальною площею більше 22 тисяч квадратних метрів. Крім зруйнованих будівель судів, ще 97 приміщень судових установ зазнали пошкоджень: вибиті вікна, в деяких відсутнє електропостачання, теплопостачання, водопостачання, пошкоджено стелю, внутрішні двері, зазнали руйнування внутрішні перегородки між кабінетами, пошкоджені зали судових засідань, тощо [5].

Незважаючи на такі безпекові виклики суди продовжували здійснювати правосуддя, й, навіть, незважаючи на летальні випадки, які трапилися з працівниками судів [198].

Раптове розгортання бойових дій на значній території України наприкінці лютого 2022 р. засвідчили, що судова система не була готова до такого стрімкого розвитку подій. Кожен суд фактично самостійно приймав рішення щодо можливості здійснення правосуддя, керуючись власним сприйняттям поточної безпекової ситуації. Рекомендації та звернення РСУ[216], ВС[169], Міністерства юстиції України[49], ДСА[128] не завжди були своєчасними та послідовними.

Так, у зверненні від 26 лютого 2022 р. ДСА рекомендувала органам судової влади у разі виникнення надзвичайних ситуацій керуватися

законодавчими та нормативними актами з питань цивільного захисту[128]. Це свідчило про відсутність напрацювань у органів та установ системи правосуддя щодо реагування на безпекові загрози, пов'язані з захопленням населеного пункту та/або суду.

У рішенні від 2 березня 2022 р. РСУ рекомендувала судам по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, а справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження (пункт 5) [216].

Зазначене положення рішення РСУ не враховувало безпекову ситуацію в усіх регіонах України. Практична його реалізація призвела до зловживань з боку суддів та учасників судових процесів (проваджень). Зокрема, на сайтах деяких судів, достатньо віддалених від зони ведення бойових дій, з'являлися оголошення про перенесення розгляду справ та тимчасове обмеження доступу громадян до приміщень суду, а учасники судових процесів (проваджень) з метою затягування розгляду справ заявляли клопотання про зупинення їх розгляду до завершення дії воєнного стану.

Крім того, видається сумнівним застосування у цьому рішенні РСУ термінології «воєнний час» з огляду на положення статті 4 Закону України «Про оборону України» [140].

Враховуючи зазначене, з метою запобігання несвоєчасному реагуванню на надзвичайні події, забезпеченню єдиного підходу до вирішення безпекових питань видається доцільним утворення Центру безпеки судів, органів та установ системи правосуддя (далі - Центр безпеки). Центр безпеки розглядатиме повідомлення суддів про втручання в їх діяльність під час здійснення правосуддя, питання зміни територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час дії воєнного або надзвичайного стану, військових дій та інших надзвичайних

обставин, відновлення роботи судів, надання рекомендацій щодо вирішення безпекових питань, а також реагування на решту безпекових викликів, які виникатимуть в роботі судів, органів та установ системи правосуддя.

Центр безпеки функціонуватиме як постійно діючий колегіальний орган, який складатиметься з представників ВРП, РСУ, ДСА, ССО та працівників судів, які здійснюватимуть свої повноваження на громадських засадах. Організаційне забезпечення роботи Центру безпеки здійснюватиме ДСА.

Реалізація цієї пропозиції потребуватиме внесення змін до чинного законодавства України, передусім до законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Вищу раду правосуддя».

У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» визначено комплексну систему спеціальних та особливих заходів на яких ґрунтується державний захист суддів та працівників апаратів судів від посягань на їх (близьких родичів) життя, здоров'я, майно та житло у зв'язку із виконанням зазначеними вище особами службових обов'язків.

Окрім Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», питання судової охорони також регламентуються Законом України «Про Національну поліцію» та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». З введення в дію Закону України «Про Національну поліцію» були внесені зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно яких ліквідовано спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон», на заміну якого було утворено підрозділи відомчої воєнізованої охорони ДСА. Разом з тим, Законом було визначено, що до моменту, коли ССО виконуватиме свої повноваження у повному обсязі, ці функції також виконуватимуть підрозділи Національної поліції України та підрозділи Національної гвардії України [127].

Відповідно до пункту 16 частини першої статті 1 Закону України «Про Національну безпеку України» сектор безпеки і оборони – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

В частині другій статті 12 зазначеного Закону до складу сектору безпеки і оборони віднесено також ССО. А в статті 21-1 визначено, що ССО є державним органом у системі правосуддя для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, органах та установах системи правосуддя. Статус і повноваження ССО визначаються Законом [139].

Згідно із статтею 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу здійснює ССО, яка підзвітна Вищій раді правосуддя та підконтрольна ДСА України [154].

ССО було створено в Україні у 2019 році та покладено на неї обов'язок підтримки громадського порядку у суді, запобігання та припинення проявів неповаги до суду, охорони приміщення й іншого майна судів, забезпечення державного захисту суддів, працівників апаратів судів та їхніх родин, а також гарантування безпеки учасників судового процесу.

Війна створила надзвичайні безпекові виклики для судової системи, тому саме у цей час роль ССО стала особливо важливою. Це підтверджується й соціологічним дослідженням проведеним у грудні 2022 року за ініціативою Консультативної місії ЄС в Україні.

Зокрема на 10 % більше респондентів відзначили зростання важливості діяльності ССО під час російського вторгнення (з 34% опитаних у липні до 44% у грудні 2022 р.).

До 87% зросла кількість опитуваних, які підтримали обов'язковість здійснення перевірок відвідувачів при вході до приміщення суду [102].

24 березня 2023 р. GRECO оприлюднила свій четвертий раунд проміжного звіту про відповідність України щодо запобігання корупції серед членів парламенту, суддів і прокурорів, прийнятий на її 93-му пленарному засіданні у Страсбурзі.

Як зазначається в Звіті, раніше надані GRECO рекомендації щодо вжиття заходів щодо забезпечення безпеки суддів та взяття під охорону будівель судів українською владою в цілому було виконано. GRECO позитивно відзначила заходи вжиті владою для забезпечення безпеки приміщень суду та безпеки суддів [183].

Так, станом на 1 січня 2025 р. із 689 будівель 642 об'єкти системи правосуддя, які фактично охоронялися ССО, у 387 (55 %) будівлях вестибюль головного входу не обладнано турнікетом вхідного контролю, у 266 (38,6 %) будівлях головний вхід не обладнано рамкою стаціонарного металодетектора, у 106 (15,3 %) будівлях відсутні камери схову для речей відвідувачів, які заборонено проносити, 153 (22 %) будівлі не обладнано системами відеонагляду, 147 (21,6 %) будівель не обладнано комплексами охоронно-тривожної сигналізації.

Особливу увагу ВРП звернула на те, що списочна чисельність ССО становила лише 40 % від штатної [151].

Слід зазначити, що такий стан об'єктів системи правосуддя особливо в умовах воєнного стану є неприпустимим. Фактична (списочна) чисельність співробітників ССО є критично низькою, що безпосередньо впливає на обсяг та ефективність виконання службових завдань, які покладені на службу. Зазначені проблеми потребують невідкладного вирішення та вжиття відповідних заходів реагування, зокрема ДСА.

Слід зазначити, що попри окреслені вище проблемні питання, в цілому ССО вдавалося виконувати покладені на неї функції.

Так, станом на 1 січня 2025 р. ССО забезпечила охорону та підтримання громадського порядку в 642 судах, органах та установах системи правосуддя, розміщених у 689 будівлях, що становить понад 96 % від загальної кількості (станом на 1 січня 2024 р. - 95 %).

У 2024 році не допущено пронесення до приміщень судів понад 217,5 тис. заборонених речей і предметів, які становили потенційну небезпеку для суддів та учасників судових засідань (на 10,5 % більше ніж у 2023 р.), зокрема майже 12,1 тис. одиниць зброї (у 2023 р. – 12,6 тис.), 64,7 тис. ножів (у 2023 р. – 57 тис.) та 1 гранату (у 2023 р. – 3);

Співробітниками ССО припинено 67 протиправних діянь у приміщеннях та на території судів (у 2023 р. – 35), підрозділам Національної поліції України передано 55 правопорушників (у 2023 р. – 28).

Спеціальні заходи гарантування безпеки вживалися стосовно 57 працівників судів та членів їх сімей (у 2023 р. – 42) [151].

Попри зазначені позитивні зрушення у безпекових питаннях в діяльності судів, залишилася невирішеною ціла низка проблем організаційного та матеріально-технічного характеру.

Відповідно до Стратегії розвитку ССО на 2024-2026 роки, затвердженої наказом ССО від 5 квітня 2024 р. № 112 для ССО сформульовано чотири пріоритети в її діяльності :

1. Безпека в судових установах.

Передбачає підтримання безпекового середовища в судах, органах та установах системи правосуддя, що забезпечується шляхом провадження орієнтованої на ці потреби діяльності ССО, її швидким і компетентним реагуванням на порушення громадського порядку в суді та інші події, які загрожують безпеці суддів, працівників суду, учасників судового процесу.

2. Цифрова трансформація.

Включає створення умов для впровадження інформаційних технологій у діяльність ССО; забезпечення автоматизації її роботи з урахуванням світових стандартів у сфері ІТ; відновлення цифрової інфраструктури на територіях, постраждалих внаслідок воєнних дій; забезпечення сталого функціонування прикладних програмних систем, програмно-технічних комплексів та інформаційної інфраструктури ССО; забезпечення кіберзахисту ССО; електронне врядування за напрямками покращення доступу до правосуддя та забезпечення безпеки судового процесу тощо.

3. Ефективне управління та відкритість.

Передбачає створення стійкої, керованої, технологічно розвинутої системи ССО, здатної протистояти сучасним викликам і загрозам; імплементація організаційної структури стратегічних комунікацій для координації комунікаційної активності на стратегічному, операційному та тактичному рівні для підтримки політики стратегічних комунікацій і координації комунікаційної діяльності; нульова толерантність до корупції; прозорість, підзвітність та інформаційна відкритість; розвиток спроможностей міжнародного співробітництва.

4. Розвиток кадрового потенціалу.

Включає реалізацію ССО своїх функцій відповідно до принципів недискримінації та гендерної рівності; дотримання цих прав у системі правосуддя, особливо в умовах повномасштабного вторгнення та

постконфліктному відновленні; формування стабільного та високопрофесійного кадрового складу, який здатний належно реагувати на виклики та загрози у визначених сферах [94].

Зокрема, прикладом професійності дій працівників ССО став випадок, який трапився 17 березня 2023 р. у Чернівецькому апеляційному суді, коли до приміщення суду зайшов озброєний чоловік, незадоволений судовим рішенням стосовно його сина.

Співробітники ССО оперативно відреагували на надзвичайну подію : локалізували протиправну діяльність правопорушника, сповістили про інцидент відповідні служби та провели евакуацію працівників і відвідувачів суду. Спільно з правоохоронцями у правопорушника було вилучено предмет схожий на гранату «Ф-1», травматичний пістолет та 14 набоїв до нього [81].

Слід зазначити, що потребують перегляду повноваження ВРП у частині підзвітності їй ССО, затвердження Положення про ССО та Порядку проходження служби співробітниками ССО, призначення та звільнення Голови ССО та його заступників.

Наявність зазначених повноважень у ВРП не відповідає її статусу та призначенню визначеному в частині першій статті 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», а саме колегіального, незалежного конституційного органу державної влади та суддівського врядування, який діє з метою забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів[117].

Крім того, у статті 131 Конституції України серед перелічених основних повноважень ВРП відсутні повноваження щодо контролю за сферою діяльності, якою опікується ССО [80].

Натомість зазначені повноваження кореспондуються з повноваженнями ДСА, визначеними у статті 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до яких ДСА контролює діяльність ССО; вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить пропозиції щодо її вдосконалення; забезпечує належні умови діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених цим Законом [154].

З огляду на зазначене, пропонується внести зміни до законів України «Про Вищу раду правосуддя» та «Про судоустрій і статус суддів» та вилучити з них повноваження ВРП щодо підзвітності їй ССО та затвердження Положення про ССО, закріпивши їх за ДСА. В оновленому Положенні про ССО повноваження щодо затвердження Порядку проходження служби співробітниками ССО та вирішення питання про призначення і звільнення Голови ССО та його заступників передбачити за ДСА. Відповідно потребуватиме приведення у відповідність решта похідних положень законодавства у разі реалізації цієї пропозиції.

Крім того, зважаючи на положення частини другої статті 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо підзвітності ДСА ВРП, остання матиме й надалі повноваження аналізувати/контролювати роботу ССО через призму діяльності ДСА [154].

Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. Положеннями підпункту 4.1.4 пункту 4 розділу 4 якої визначено, що з метою покращення доступу до правосуддя необхідно забезпечити розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у галузі інформаційних технологій, його інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування через, зокрема, запровадження

можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства та впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу [195].

Цифровізація судочинства в умовах війни є тим важливим фактором, який запобігає безпековим ризикам під час здійснення судочинства, мінімізуючи можливість спілкування між судом та учасниками процесу. В умовах війни особиста участь особи в судовому засіданні є не тільки не рекомендованою, але й часто неможливою чи небезпечною для життя та здоров'я особи, тому є необхідним подальше розширення можливостей використання переваг та здобутків дистанційного розгляду справ.

В умовах воєнного стану розширення можливостей використання дистанційного судового розгляду справ є необхідним кроком з огляду на необхідність забезпечення безпеки суддів, працівників судів та учасників судового провадження, належного рівня доступу до судочинства в умовах війни, а також оперативного судового розгляду окремих питань, захисту прав та інтересів учасників провадження та зменшення суддівського навантаження.

Надзвичайно важливим елементом судової безпеки є забезпечення інформаційної безпеки в судах, адже інформація є активом у процесі управління ризиками. Ця категорія є досить вразливою, оскільки кібератака на неї може здійснюватися несподівано і до цього потрібно завжди бути готовими.

Рівні захисту інформації визначаються на основі оцінки важливості інформації, її чутливості, а також наслідків чи тяжкості шкоди, що може бути нанесена внаслідок її розкриття. У питаннях інформаційної безпеки надзвичайно важливим питанням є електронний контроль, який має здійснюватися судами та органами правосуддя з метою зменшення ризику викрадення інформації.

Про це, зокрема, йшлося у виступі заступника Голови ДСА С. Чорнуцького, який поінформував учасників конференції про першочергові заходи, які здійснила ДСА після запровадження воєнного стану, а саме : проведення резервного копіювання локальних баз даних судів, що забезпечило збереження матеріалів судових справ в електронній формі; забезпечення резервного копіювання наявних програмних продуктів судової влади; збереження копій примірників програмного забезпечення на додаткових фізичних носіях та у хмарному сховищі; переміщення резервного Центру обробки даних разом з серверним обладнанням на територію з меншими безпековими ризиками задля запобігання його фізичного захоплення або знищення. Крім того, заступник Голови ДСА України підкреслив, що в умовах воєнного стану важливими напрямками роботи залишалися відбиття численних кібератак на інформаційні ресурси органів судової влади, а також організація віддаленого доступу суддів і працівників апарату суду до автоматизованої системи документообігу суду [5].

Необхідно зазначити, що кібератаки на офіційні інформаційні органів судової влади траплялися й до повномасштабного вторгнення РФ. Водночас з веденням воєнного часу вони почастишали, стали більш масштабними, адже ворог намагався завдати шкоди нашій державі в усіх сферах, зокрема й інформаційній, застосовуючи у тому числі й кіберзброю [204].

За три роки війни ЄСІКС та її користувачі ставали об'єктом кібератак понад 368 разів (у 2022 році 86 кіберінцидентів, у 2023 році – 251, 2024 – 31). Кібератаки на державні ресурси України є одним із способів ведення бойових дій, спрямованих на дестабілізацію роботи критичної інфраструктури, злам урядових систем чи поширення дезінформації. Серед кіберзагроз масові DDoS-атаки, використання вірусів для знищення інформації, спам-розсилки, фішинг тощо [194].

Ці атаки стали частиною гібридної війни і показали важливість кіберзахисту державних органів та критичної інфраструктури України. Відповіддю на ці загрози має бути посилення заходів ДСА з кібербезпеки та залучення кращих міжнародних практик у цій сфері.

Судову безпеку можна визначити як складову державної безпеки, яка відображає стан захищеності судової системи, її суб'єктів та поєднує організаційні, правові, інформаційні, технічні та інші заходи і механізми, спрямовані на забезпечення незалежності правосуддя, належного функціонування судової системи, захист життя і здоров'я працівників суду та учасників судових засідань, майна, документів, інформації та інформаційних систем суду.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що навіть в умовах ведення РФ агресивної війни та систематичних ракетних ударів по цивільній інфраструктурі, судова система України, починаючи з перших місяців війни, змогла пристосуватися до нових реалій та продовжує стабільно працювати дотепер. Незважаючи на невідворотній вплив війни та спричинені нею для судочинства наслідки, судді та працівники апаратів судів, співробітники ССО докладають максимум зусиль для забезпечення конституційного права людини на судовий захист.

Нормативна невизначеність поняття судової безпеки та її складових безпосередньо впливає на її значимість, стан та шляхи її забезпечення. З огляду на зазначене, пропонується внести зміни до глави 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема змінити назву глави з «Служба судової охорони» на «Судова безпека» та передбачити у ній положення, які визначають поняття судової безпеки, її складових та заходів забезпечення, правових засад діяльності Центру безпеки, ССО та інших ключових питань судової безпеки [154].

ССО ефективно виконує покладені на неї завдання, незважаючи на бойові дії, які тривають і сьогодні на території України. Варто зазначити, що головною проблемою з якою зіштовхується ССО у ці часи є недостатнє фінансування та недостатня укомплектованість особовим складом. Вирішення цих проблем усуне загрозу неналежного виконання ССО своїх завдань, тому важливо усунути зазначені недоліки задля досягнення максимальної ефективності системи правосуддя.

Подальші кроки з цифровізації судочинства сприятимуть забезпеченню безпеки суддів, працівників судів та учасників судового провадження, належного рівня доступу до судочинства в умовах війни. Судові інформаційні системи мають бути надійно захищені від загрози втрати або знищенню електронних інформаційних ресурсів.

Також необхідно пам'ятати, що обов'язком роботодавця є забезпечення належних умов праці працівникам, а безпека є невід'ємною складовою цього процесу. Про запроваджені заходи безпеки працівників повинні повідомляти під час інструктажів із безпеки, навчальних занять в тому числі щодо здійснення заходів з евакуації. В свою чергу, на індивідуальному рівні від кожної працівника суду вимагається обізнаність із питань безпеки, а також здатність самостійно виявити ознаки потенційно небезпечної ситуації та відповідно реагувати у разі її настання.

У кожному суді має здійснюватися облік випадків про загрози суду і небезпечні ситуації, оскільки це має важливе значення для безпеки працівників суду та його відвідувачів. Керівники суду повинні використовувати такий облік для того, щоб мати можливість аналізувати такі інциденти для підготовки комплексних безпекових рішень з метою запобігання виникнення таких випадків у майбутньому. Крім того, аналіз оцінки загроз мають використовувати й співробітники ССО як інструмент попередження небезпек.

2.3 Кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення функціонування судів в умовах воєнного стану

Вимушене тимчасове зупинення функціонування окремих судів на окупованих територіях та в зоні активних бойових дій зумовило необхідність корегування законодавства, оперативну зміну територіальної юрисдикції судів та вжиття інших невідкладних комплексних організаційних заходів для забезпечення роботи судової системи.

Нові виклики воєнного часу вимагали оперативно реагування на цілу низку питань, серед яких важливе місце відігравали питання кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення роботи судів.

Зокрема в умовах війни у питаннях кадрового забезпечення судів виникала потреба у вжитті додаткових заходів, зокрема переведенні працівників окремих судів на дистанційну форму роботи, вирішення питання з відрядженням суддів до інших судів, працевлаштування та вирішення соціальних питань внутрішньо переміщених працівників, укомплектування судів працівниками апарату, вжиття заходів щодо збереження кадрової документації тощо.

Ускладнювало ситуацію й те, що у перші місяці повномасштабного вторгнення РФ частина працівників судів навіть не встигла виїхати з окупованих територій або ж перемістилися в інші більш небезпечні регіони України чи взагалі виїхала за її межі [198, с. 8].

Питання кадрового забезпечення судів в умовах воєнного стану потребують вжиття комплексу заходів, зокрема й законодавчого характеру.

Так, вже 15 березня 2022 р. Верховною Радою України були внесені надзвичайно важливі зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також прийнято було новий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [142].

Цими змінами законодавець фактично пристосував трудові відносини до умов воєнного часу, зокрема спростив процедуру прийняття працівників на роботу, ввів нові підстави для звільнення, скасував норму про збереження за мобілізованими працівниками середнього заробітку, змінив правила надання відпусток тощо.

Питання правомірності збереження за мобілізованими суддями середнього заробітку неодноразово розглядалося судами. Крапку у цьому питанні поставила Велика Палата ВС у постанові від 13 березня 2025 р. у справі № 320/10955/23.

За обставинами справи 5 березня 2022 р. позивача було увільнено від виконання обов'язків судді у зв'язку з призовом під час мобілізації до Збройних Сил України із збереженням за ним місця роботи, займаної посади та середньої заробітної плати. Водночас із 19 липня 2022 р. нарахування і виплату позивачеві суддівської винагороди було припинено. Вважаючи зупинення виплати суддівської винагороди протиправним, позивач звернувся до суду за захистом своїх прав. Суди попередніх інстанцій позов задовольнили, виходячи з того, що до спірних правовідносин не підлягають застосуванню приписи ч. 3 ст. 119 Кодексу законів про працю України.

Велика Палата ВС сформулювала інший підхід, зазначивши, що у разі проходження суддею військової служби за призовом під час мобілізації за ним зберігаються місце роботи і посада на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичного звільнення з військової служби. У цей період на суддю поширюються статус військовослужбовця та гарантії правового і соціального захисту військовослужбовців, а суддівська винагорода не виплачується.

При цьому, вступивши на військову службу, позивач не втратив статусу судді, а його повноваження збереглися відповідно до положень ч. 7 ст. 126 Конституції України та ст. 119 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Водночас він набув статусу військовослужбовця та вступив у публічно-

правові відносини з державою щодо проходження військової служби на умовах, зокрема, грошового та матеріального забезпечення, встановлених для цього виду публічної служби. Оскільки позивач був увільнений від здійснення правосуддя на час проходження військової служби, він у цей період не має права на отримання суддівської винагороди як винагороди за виконання професійних обов'язків судді. З огляду на це Велика Палата ВС дійшла висновку, що припинення нарахування та виплати позивачеві суддівської винагороди є правомірним [106].

ВС, РСУ та ДСА неодноразово навали роз'яснення та рекомендації судам щодо вирішення окремих нагальних питань, зокрема й що стосуються кадрового забезпечення діяльності судів. Керівництво судів приймало рішення щодо подальшого їх функціонування, виходячи з поточної ситуації та з урахуванням усіх ризиків і виникнення загроз життя та здоров'ю працівників суду та втрати майна суду.

Незважаючи на бойові дії та постійні інтенсивні ракетні обстріли усієї території України суди, починаючи з кінця березня 2022 року, поступово відновлювали свою діяльність в регіонах, де дозволяла безпекова ситуація.

Необхідно було зважати, що частина працівників судів з часу оголошення воєнного стану в Україні стали на захист нашої держави, приєднавшись до лав Збройних Сил України та інших військових формувань. Так, вже у перші два місяці після запровадження воєнного стану у 2022 році було призвано 48 суддів та 226 працівників ДСА та апаратів судів. Добровольцями сил територіальної оборони Збройних Сил України стали 37 суддів та 46 працівників ДСА та апаратів судів [52]. Відповідно до частини третьої статті 119 Кодексу законів про працю України за такими особами зберігалися місце роботи та посада [76].

Ситуація ускладнювалася й тим, що значна частина приміщень судів, які знаходилися на визволених територіях виявилися повністю або частково непридатними для здійснення правосуддя.

За своєю сутністю кадрове забезпечення є діяльністю спеціально уповноважених органів щодо прогнозування і планування кадрових потреб, а також відбору, навчання та вивільнення кадрів.

Під кадровим забезпеченням судів слід розуміти нормативно врегульовану діяльність усіх гілок державної влади щодо комплектування судів необхідною кількістю працівників суду, які відповідають установленим вимогам, здійснення їх ефективного добору, призначення, навчання, вивільнення й вирішення інших питань проходження державної та патронатної служби.

Чинним законодавством України визначено чітку систему органів і посадових осіб, які безпосередньо або опосередковано беруть участь у формуванні кадрового складу суддів.

Зокрема у кадровому забезпеченні судів загальної юрисдикції на різних етапах приймають участь Президент України, ВРП, ВККС, ДСА, судді та керівники апаратів судів. Кожен суб'єкт має свій обсяг повноважень, визначений його статусом, призначенням, межами об'єкта регулювання. У своїх діях суб'єкти мають певну самостійність та незалежність.

Що стосується призначення та звільнення суддів з посад, то головними суб'єктами у цьому процесі є Президент України, ВРП та ВККС. Саме на них покладені повноваження з формування високопрофесійного суддівського корпусу та його очищення.

Разом з тим, як вже раніше зазначалося, на момент запровадження воєнного стану ВРП та ВККС, які законодавчо були визначеними постійно діючими органами у системі судоустрою, виявилися неспроможними виконувати покладені на них повноваження через припинення повноважень їх членів. Очевидно, що це негативно відображалось й на забезпеченні реалізації громадянами конституційного права на судових захист, яке в умовах воєнного стану не підлягало обмеженню.

Одним з важливих кроків для врегулювання цієї проблеми стало прийняття 15 березня 2022 р. Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя». Зокрема Розділ XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було доповнено пунктами 55 та 56.

У підпункті 2 пункту 56 було зазначено, що тимчасово, на в період дії надзвичайного чи воєнного стану та протягом 30 днів після дня його скасування (припинення) і за умови відсутності повноважного складу ВРП, визначеного статтею 131 Конституції України, Голова ВС приймає рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації та про дострокове закінчення відрядження судді [125].

Цим Законом було розблоковано питання направлення у відрядження суддів до іншого суду, що було вкрай важливим та необхідним кроком, який частково вирішував питання тимчасового доукомплектування окремих судів суддями з метою забезпечення сталої діяльності судової системи в умовах воєнного стану.

15 вересня 2022 р. Голова ВС ~~Всеволод Князев~~ зазначив, що завдяки процедурі відрядження вдалося покращити кадрову ситуацію в судах, у яких було надмірне навантаження та недостатня кількість суддів. Зокрема це Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області, Миргородський та Лубенський міськрайонні та Котелевський районний суди Полтавської області, районні суди міст Дніпра, Запоріжжя, Одеси, Полтави та Черкас. Крім того, відновив свою діяльність Чутівський районний суд Полтавської області, який понад рік не здійснював правосуддя через відсутність суддів. Загалом Головою ВС було відряджено до інших судів понад 300 суддів [92].

Водночас відрядження судів кардинально не вирішило проблему дефіциту суддівських кадрів, адже переміщення суддів з одного до іншого суду лише частково вирішувало цю проблему, потрібно було вживати заходи щодо проведення добору суддів на посади, незважаючи на воєнний час.

Так, кількість суддів, які у 2022 році здійснювали правосуддя, становила 71 відсоток від кількості, встановленої наказами ДСА. Станом на 1 січня 2023 р. чисельність суддів, визначена наказами ДСА становила 6278 суддів, водночас кадровий дефіцит суддів у місцевих та апеляційних судах, які здійснювали правосуддя, становив 1844 судді [97].

Лише 1 червня 2023 р. ВРП призначила 16 членів нового складу ВККС, а отже відновила її роботу з організації добору кандидатів на посаду судді, а також проведення конкурсів на вакантні суддівські посади.

Попередній склад ВККС припинив свої повноваження у жовтні 2019 року. За цей час у судовій системі утворилося надзвичайно багато вакансій внаслідок поступового скорочення кількості фактично працюючих суддів у зв'язку зі звільненнями (відставкою), а також непроведенням понад три роки добору суддів вакантні посади.

Разом з тим, сама система добору суддів потребувала вдосконалення, про що неодноразово зазначалося у міжнародних та національних документах, ще до оголошення в Україні воєнного стану.

Так, у січні 2021 року у спільній заяві послів G-7 серед пріоритетів судової реформи було окреслено питання необхідності вдосконалення відбору суддів та оцінку їх кваліфікації [123].

Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, одними із ключових напрямків у сфері добору кандидатів на посаду судді, кар'єри судді та кваліфікаційного оцінювання суддів визначено:

- удосконалення процедури добору кандидатів на посаду судді місцевого суду шляхом запровадження ефективних методів відбору кандидатів, програм їх підготовки та методик оцінювання результатів підготовки кандидатів, можливості стажування кандидатів у судах;

- удосконалення кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду суддів;

- запровадження проходження судьями, які не мають суддівського досвіду, підготовки у Національній школі суддів України;

- розширення програм спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, підвищення кваліфікації суддів;

- удосконалення порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів (кандидатів на посаду судді);

- удосконалення методик перевірки особистих морально-психологічних якостей судді (кандидата на посаду судді) та врахування їх результатів [187].

Після запровадження в Україні воєнного стану на питаннях вдосконалення добору суддів продовжували наполягати європейські та національні інституції.

Так, у Додатку 1 до Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та ЄС щодо отримання Україною макрофінансової допомоги, одним із умов Меморандуму у сфері верховенства права було визначено удосконалення відбору суддів, та зазначено чіткі кроки, які має здійснити Україна:

- 1) докласти зусилля для впорядкування етапів відбору та зміни їх послідовності;

- 2) переглянути тривалість обов'язкового періоду підготовки суддів;

- 3) затвердити та оприлюднити ВККС положення про відбір суддів, у тому числі щодо чітких критеріїв оцінювання та методології оцінювання;

- 4) запустити процедуру відбору суддів на основі вдосконаленої бази [153].

У Заяві Верховної Ради України «Про необхідність жорсткого і безкомпромісного подолання проявів корупції в системі правосуддя»,

затвердженої Постановою Верховної Ради України від 29 травня 2023 р. № 3119-IX, було зазначено про нагальну потребу в рішучому та послідовному продовженні судової реформи з метою зміцнення авторитету та підвищення рівня довіри суспільства до інститутів правосуддя, а також подальшої євроінтеграції України, зокрема, шляхом ґрунтовного вдосконалення правил добору та доступу до професії судді, забезпечення належної перевірки кандидатів на посаду судді за критеріями професійної компетентності та доброчесності (зокрема з використанням сучасних засобів оцінки та тестування, а також із залученням громадянського суспільства) [201].

9 грудня 2023 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур суддівської кар'єри».

Так, було змінено структуру розділу IV Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «Порядок зайняття посади судді» та викладено його в новій редакції, розділивши його зміст на самостійні глави: глава 1 «Кандидат на посад судді»; глава 2 «Добір на посаду судді місцевого суду»; глава 3 «Конкурс та призначення на посаду судді»; глава 4 «Переведення судді до іншого суду». Положеннями вказаного розділу визначено основні критерії доброчесності та компетентності суддів (кандидата на посаду судді), а також передбачено, що ВРП буде затверджувати Єдині критерії для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) після консультацій з ВККС, РСУ та Громадською радою доброчесності, що відповідає заходам з виконання Державної антикорупційної програми на 2023 - 2025 роки.

Крім того, було змінено правила складення кваліфікаційного іспиту (як в межах добору, так і в межах кваліфікаційного оцінювання), проведення конкурсних процедур та порядок призначення на посаду, а також вирішено проблему, яка довгий час існувала із переведенням суддів за результатами

конкурсу [162]. Таким чином зазначений Закон став ще одним позитивним кроком у напрямку удосконалення процедури суддівської кар'єри з метою її приведення у відповідність до сучасних потреб та викликів, які стоять перед судовою владою.

Водночас, а ні законодавчі зміни, а ні відновлення роботи ВККС та ВРП, як свідчать статистичні дані, суттєво не змінили ситуацію з заповненням в судах вакантних посад суддів. Так у 2021 році фактично працювало 5022 суддів, що становило 71% від встановленої чисельності ВРП, у 2022 році – 4964 суддів, або 71%, у 2023 році 4673 суддів, або 59%, у 2024 році - 4800 суддів, або 60 % [71].

Типовим підтвердженням кадрового дефіциту в судах та роботи суду у надскладних умовах є Інгулецький районний суд міста Кривого рогу. Голова цього суду Олексій Нестеренко розповів, що у 2022-2024 роках справи розглядали лише два судді, хоча за штатним розкладом їх має бути сім. Навантаження на суддів складало близько 3000 справ на рік. Це навантаження за межами фізичних можливостей. Через кадровий голод розгляд справ суттєво затягувався.

Ситуація ще більше ускладнилася після того, як у грудні 2024 року російська армія завдала ракетного удару по будівлі суду буквально за кілька хвилин до завершення робочого дня. В будівлі ще проводили судові засідання. Внаслідок цього загинув помічник одного з суддів, були й поранені серед працівників суду. Саме ж приміщення відновленню не підлягає [99].

Також необхідно зважати, що здійснення конституційної функції правосуддя забезпечують не лише судді, а й працівники апарату суду – помічники суддів, секретарі судових засідань, працівники канцелярій та інший персонал суду.

Після повномасштабного вторгнення РФ в судах загострилася проблема відтоку персоналу суду, чисельність яких щороку зменшувалася.

Так, фактична чисельність працівників апаратів місцевих та апеляційних судів у 2021 році становила 24196 працівників, у 2022 році – 23731, у 2023 році 22959, у 2024 році 22781 [71].

Причинами цьому були надмірне навантаження на суди, низька заробітна плата та виїзд працівників суду за межі України.

Також необхідно зазначити про непоодинокі випадки загибелі та отримання поранень внаслідок військових дій працівниками судів.

Так за інформацією Голови РСУ Богдана Моніча станом на травень 2023 року внаслідок бойових дій семеро суддів і працівників апаратів судів загинули, а ще дев'ятеро отримали поранення. Крім того, суддя Красноградського районного суду Харківської області Дмитро Константинов підірвався на міні, розмінуюючи деокуповану територію Харківщини [34].

Таким чином протягом трьох років з часу запровадження воєнного стану суди працювали зі значним кадровим дефіцитом як суддів так і персоналу суду. Зазначені проблеми потребували невідкладного вирішення, адже зволікання з цим могло призвести до колапсу судової системи, зупинки роботи окремих судів, подальшого збільшення навантаження на суддів, зниження оперативності та якості розгляду справ. Зволікання з вирішенням цих проблем, особливо в умовах воєнного часу, могло спричинити порушення конституційних прав громадян на судовий захист та доступ до правосуддя.

У пунктах 3-5 Висновку № 2 (2001) КРЄС щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та статті 6 Конвенції зазначено : «Більше того, існує очевидний зв'язок між фінансуванням та управлінням судами, з одного боку, та принципами Європейської конвенції про права людини, з іншого: доступ до правосуддя та право на справедливий суд не забезпечуються належним чином, якщо справа не розглядається упродовж розумного терміну судом, у якого є необхідне фінансування та ресурси для ефективного виконання своїх обов'язків.

Усі загальні принципи і стандарти Ради Європи щодо фінансування та управління судами покладають на держави обов'язок забезпечити фінансові ресурси, які б відповідали потребам різноманітних судових систем.

КРЕС погодилася з тим, що, незважаючи на те, що фінансування судів є частиною державного бюджету, який подається у парламент міністерством фінансів, таке фінансування не повинно залежати від політичної нестабільності. Хоча рівень фінансування судів, який може собі дозволити держава, залежить від політичного рішення, необхідно також подбати про те, щоб у системі, яка ґрунтується на розподілі влади, ані органи виконавчої, ані органи законодавчої влади не могли чинити тиск на судову владу під час визначення бюджету. Рішення про виділення коштів для роботи судів повинні прийматися із суворим дотриманням судової незалежності» [54, с. 223].

У Звіті Європейської Комісії за результатами оцінки готовності України, опублікованому 8 листопада 2023 р., було окреслено основні виклики, які постали перед Україною у сфері правосуддя та шляхи для їх подолання. Однією з головних проблем було зазначено суттєву нестача фінансового ресурсу для забезпечення діяльності судів.

Зокрема, у Звіті зазначалося : «Судова система страждає від серйозного недофінансування, яке ще більше посилюється через агресивну війну та її вплив на державні фінанси. Фінансові ресурси, виділені на судову систему, задовольнили 63,4 % загальних потреб у фінансуванні у 2022 році та лише 51,4 % у 2023 році. Зокрема, несуддівський персонал у судах відчуває значне недофінансування, що спричиняє їх відтік та порушує роботу судів. Під час проміжного огляду 2022 року відбулися суттєві зміни до бюджетних призначень на судову систему. Витрати на всі місцеві та апеляційні суди скоротили більш ніж на 10 %, а на інші судові установи – на 15-20 % порівняно з початковими асигнуваннями на 2022 рік. Як тільки ситуація з державними фінансами

стабілізується, Уряд має відновити фінансування судової системи, одночасно здійснюючи ретельно сплановану оптимізацію видатків і мережі судів» [63].

Державним органом у сфері правосуддя, на який покладена відповідальність за належне фінансове та організаційне забезпечення судової влади є ДСА. Діяльність ДСА у 2023 році здійснювалася в умовах суттєвого обмеження фінансового ресурсу, про що і зазначається у Звіті Єврокомісії.

Водночас РСУ, розглянувши на своєму засіданні 18 березня 2025 р. інформацію Т.в.о. Голови ДСА Пампури М. В. щодо кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів у 2024 році, проблемних питань та перспектив на 2025 рік, прийняла рішення № 11, у якому зокрема зазначила:

«...Визнати роботу ДСА такою, що не в повній мірі забезпечує належне функціонування установ судової влади.

... Рекомендувати ДСА вжити невідкладних заходів щодо: покращення матеріально-технічного забезпечення діяльності судових установ; підвищення рівня оплати праці співробітників апаратів судів; належного виконання судових рішень, ухвалених на користь суддів; зменшення відтоку кваліфікованих кадрів з судів України та заповнення вакантних посад в апаратах судів» [213] .

Тим самим РСУ підтвердила неналежне кадрове та фінансове забезпечення судів ще й у 2024 році.

У пункті 33 Додатку до Рекомендації СМ/Рес (2010) 12 КМРЄ зазначив, що кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у статті 6 Конвенції, а також щоб судді могли ефективно працювати [58, с. 45-46].

Протягом 2022-2024 років бойові дії та ракетні удари країни-агресора призвели до значних пошкоджень та руйнувань приміщень судів, особливо в зонах активних бойових дій та прилеглих територіях.

Так, вже протягом півроку після повномасштабного вторгнення РФ 82 суди зазнали пошкоджень різного ступеню (11 % від загальної кількості). З них 10 приміщень судів були повністю зруйновані та понад 20 повністю розграбовані. Найбільше пошкоджено було приміщень у Харківській (18), Донецькій (12), Херсонській (10) та Миколаївській (13) областях [1].

Протягом 2023-2024 років ситуація у цьому напрямку не покращувалася через просування ворога на окремих ділянках лінії фронту та постійні ракетні обстріли, внаслідок яких пошкодження зазнавали й приміщення судів.

Станом на 1 січня 2025 р. від початку повномасштабної збройної російської агресії 148 будівель/приміщень (із яких 140 - приміщення судів) 137 судових установ (із яких - 125 судів) зазнали пошкоджень різного ступеня, з яких 16 будівель/приміщень є зруйнованими (2 - з яких частково зруйновані).

Протягом 2024 року зазнали пошкоджень та руйнувань 29 будівель/приміщень 30 судів. З цієї кількості - 12 приміщень/будівель вже були пошкоджені у 2022-2023 роках, решта 17 приміщень/будівель пошкоджено вперше у 2024 році (з яких 2 будівлі зруйновані повністю) [65].

Про практичні аспекти відновлення діяльності суду після деокупації смт Макарів Київської області повідомила керівниця апарату Макарівського районного суду Київської області С. Голінко. За її словами, на початку березня 2022 р. суд опинився в умовах окупації, що спричинило невизначеність щодо збереженості будівлі та безпеки працівників. Після звільнення Макарова повернення персоналу до приміщення суду було відкладено приблизно на тиждень у зв'язку з проведенням розмінування та безпековими застереженнями органів місцевого самоврядування. Надалі голова суду, керівниця апарату та кілька працівників здійснили первинний огляд будівлі, визначили обсяг першочергових робіт і розпочали ліквідацію наслідків пошкоджень, зокрема тимчасово закрили вибиті вікна та організували прибирання приміщень. Упродовж наступних тижнів було відновлено електропостачання, забезпечено

доступ до мережі Інтернет, а також актуалізовано необхідні бази даних на сервері. У результаті 6 травня 2022 р. підсудність судових справ Макарівського районного суду Київської області було відновлено [198, с.10, 11].

Також необхідно зазначити, що усі приміщення судів потребують проведення поточних ремонтів, через їх фізичний знос та пошкодження, спричинені різними факторами, зокрема умовами експлуатації та наслідками військових дій. Водночас, через обмежений фінансовий ресурс у 2022-2024 роках проводилися найбільш термінові та необхідні роботи з поточного ремонту, що дозволило частково підтримати функціональність будівель та запобігти аварійним ситуаціям. Крім того, незважаючи на ряд об'єктивних причин, пов'язаних з воєнним станом в Україні, ДСА продовжувало забезпечувати здійснення робіт з нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції та реставрації будівель суду.

Питання очищення судової влади від тих працівників судів, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройною агресією РФ, стало особливим викликом для судової системи.

Необхідно зазначити, що таке негативне та ганебне явище було виявлено не тільки в судах, а й в інших державних органах, тому для посилення боротьби з ним у березні 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [120].

Водночас, попри очевидну зухвалість кримінального правопорушення, спрямованість його проти національних інтересів та безпеки, питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які сприяли становленню та зміцненню окупаційної влади РФ, не завжди отримували своєчасне реагування з боку правоохоронців та судів, адже відомі випадки коли цей процес тривав близько 10 років. Йдеться про випадки колабораційної діяльності працівників судів на територіях, які були окуповані РФ, починаючи з 2014 року.

Так, згідно Деснянського районного суду м. Києва громадянка України Д., займаючи посаду судді Євпаторійського міського суду АР Крим, з метою становлення і зміцнення окупаційної влади та недопущення контролю української влади на півострові, продовжила роботу у складі незаконного органу судової влади РФ на території АР Крим на посаді так званих «громадян, які заміщають посади суддів судів, що діють на територіях Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя». Громадянка Д., Указом Президента РФ № 786 від 19 грудня 2014 р., була призначена та здійснювала свою діяльність на посаді судді так званого «Евпаторийского городского суда», чим надала допомогу у переході судової системи України, яка діяла на території АР Крим, на відправлення правосуддя відповідно до законодавства РФ.

Лише 22 лютого 2024 р. Київський апеляційний суд залишив без змін вирок Деснянського районного суду м. Києва від 20 жовтня 2023 р., яким Д. визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 (державна зрада) Кримінального кодексу України та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 12 років з конфіскацією всього належного їй майна [12].

Інший приклад, відповідно до вироку Дніпровського районного суду міста Києва громадянин України ОСОБА_8, не будучи у встановленому законами України порядку звільненим з посади судді Джанкойського міськрайонного суду АР Крим, з березня 2014 р. до 19 квітня 2016 р. як суддя незаконно створеного «Джанкойського районного суду Республіки Крим» здійснював «правосуддя» на окупованій території України від імені іноземної держави (з 13 листопада 2014 р. призначений на посаду «голови Джанкойського районного суду Республіки Крим») та прийняв на себе на окупованій території України повноваження судді держави, яка окупувала та незаконно анексувала цю територію.

Такими діями ОСОБА_8 порушив вимоги статті 65 Конституції України, присягу судді, оскільки забезпечував становлення та зміцнення окупаційної влади РФ шляхом утворення та функціонування незаконно створених окупаційних органів судової влади РФ на окупованій території України, виконання функцій представника окупаційної судової влади РФ з метою недопущення контролю української влади на території АР Крим, а відтак, надання ним допомоги РФ в проведенні підривної діяльності проти України на шкоду суверенітетові та територіальній цілісності України.

12 вересня 2024 р. Дніпровським районним судом міста Києва ОСОБА_8 було визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст.111 КК України (державна зрада) та призначено йому покарання у виді 13 років позбавлення волі з конфіскацією майна. 15 жовтня 2024 р. вирок набрав законної сили [10].

Відповідно до вироку Солом'янського районного суду м. Києва від 29 травня 2024 р. громадянина України О., колишнього суддю Апеляційного суду АР Крим А. Осоченка визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України (державна зрада), та призначено покарання у виді 12 років позбавлення волі. Суд установив, що обвинувачений, будучи обізнаним із фактом тимчасової окупації АР Крим і м. Севастополя з 20 лютого 2014 р., а також усвідомлюючи незаконність створення так званого «Верховного суду Республіки Крим», у березні–грудні 2014 р. продовжив здійснювати «правосуддя» у складі незаконного органу судової влади держави-окупанта. Надалі, 19 грудня 2014 р., указом президента РФ його було призначено на посаду судді так званого «Апеляційного суду Республіки Крим». Ухвалюючи рішення іменем РФ, він сприяв утвердженню та функціонуванню незаконної судової системи на тимчасово окупованій території, що посилювало інституційні механізми окупації півострова. За результатами апеляційного перегляду 25 лютого 2025 р. Київський апеляційний

суд залишив апеляційну скаргу сторони захисту без задоволення, а вирок – без змін [73; 55].

Тобто зазначені приклади свідчать про надзвичайно тривале доведення вини колишніх працівників судів, попри те, що підтвердження добровільної згоди працювати у складі незаконного органу судової влади держави-агресора можливо було встановити внаслідок аналізу Указів Президента РФ про призначення суддів, а відслідкувати діяльність колаборантів – на підставі винесених судових рішень, які містяться у відкритих джерелах на інтернет ресурсах РФ. Зазначеним кричущим випадкам має бути надана оперативна правова оцінка правоохоронними органами та судами, а справи, стосовно колаборантів, мають в обов'язковому, як справа, що має суспільний резонанс, транслюватися в онлайн режимі на сайті «Судова влада» з метою запобігання вчиненню таких випадків у майбутньому.

Також відомі випадки, які полягали у співпраці працівників судів з представниками тимчасових адміністрацій держави-агресора, вчинення ними активних дій щодо утвердження та функціонування незаконної судової системи на тимчасово окупованих територіях України, які сталися після запровадження воєнного стану у 2022 році.

Так, відповідно до вироку Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 8 листопада 2023 р. у справі № 344/7762/22 визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого частиною другою 2 статті 111 КК України (державна зрада), та призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років з конфіскацією всього належного йому майна колишнього керівника апарату Старобільського районного суду Луганської області ОСОБА_8.

Під час судового розгляду було встановлено, що обвинувачений ОСОБА_8, як керівник апарату Старобільського районного суду Луганської області, своїми умисними діями, в порушення вимог статті 65 Конституції

України, забезпечив встановлення та зміцнення окупаційної влади РФ шляхом безпосередньої участі в утворенні незаконних судових органів так званої «ЛНР», які є частиною окупаційної адміністрації РФ, на окупованій території України, виконання функцій представника окупаційної судової влади РФ з метою недопущення контролю української влади на території Луганської області, надавши тим самим допомогу РФ в проведенні підривної діяльності проти України на шкоду суверенітету та територіальній цілісності України, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці. Указом Президента РФ від 14 серпня 2023 р. ОСОБА_8 було призначено на посаду судді Старобільського районного суду [11].

Зазначений вирок набрав законної сили. Відомі й інші вирoki та кримінальні провадження щодо вчинення кримінальних правопорушень вже колишніми працівниками судів, які залишилися співпрацювати з окупаційною владою на тимчасово захоплених територіях України.

У свою чергу ВРП вживалися заходи щодо звільнення з посад суддів-колаборантів на підставі п. 3 ч. 3 ст. 126 Конституції України за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді.

Так, рішенням Другої Дисциплінарної палати ВРП від 24 січня 2024 р. суддю У. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за вчинення істотного дисциплінарного проступку та застосовано до неї дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення з посади судді. Дисциплінарна палата дійшла висновку, що поведінка судді свідчить про порушення нею присяги, а отже порочить звання судді та підриває авторитет правосуддя, шкодить суспільній довірі до суду.

Відповідно до зазначеного рішення, після окупації міста Вовчанська Чугуївського району Харківської області голова суду У. залишилась на

окупованій території України та почала активно співпрацювати із представниками РФ. Зокрема, надавала допомогу у проведенні підривної діяльності проти України, брала участь у створенні на території тимчасово окупованого міста Вовчанська незаконного органу окупаційної судової влади РФ, агітувала працівників суду співпрацювати з окупантами. 27 лютого 2024 р. ВРП на підставі рішення Другої Дисциплінарної палати прийняла рішення про звільнення У. з посади судді Вовчанського районного суду Харківської області. На момент розгляду дисциплінарної справи тривав судовий розгляд кримінального провадження за обвинуваченням її у державній зраді [213].

В свою чергу РСУ прийняла Рішення № 22 від 5 серпня 2022 р. «Щодо недопущення неефективного використання бюджетних коштів, передбачених, зокрема, на виплату суддівської винагороди та оплати праці працівників апаратів судів, працівників інших органів і установ системи правосуддя розпорядниками коштів нижчого рівня, що знаходяться на тимчасово окупованій території України».

Зокрема РСУ вирішила створити робочу групу з розробки та запровадження заходів реагування щодо запобігання випадків неефективного використання коштів Державного бюджету України розпорядниками коштів нижчого рівня, що знаходяться на тимчасово окупованій території України. Крім того, РСУ рекомендувала розпорядникам бюджетних коштів ухвалювати рішення про тимчасове призупинення виплати суддівської винагороди суддям, заробітної плати працівникам апаратів судів, працівникам інших установ системи правосуддя» [72].

Таким чином, РСУ було вжито заходів щодо припинення виплати суддівської винагороди та оплати праці працівників апаратів судів, працівників інших органів і установ системи правосуддя, які співпрацюють з окупаційною владою.

У цьому контексті було зареєстровано у Верховній Раді України проєкту Закону від 29 червня 2023 р. № 9439 «Про внесення змін до Розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо особливостей призначення на посаду судді в умовах воєнного стану».

Зокрема законопроєктом було запропоновано:

1) установити, що Президент України може повернути подання про призначення судді на посаду до ВРП для повторного розгляду у разі отримання від Служби безпеки, Національного антикорупційного бюро стосовно особи, щодо якої внесено подання, інформації, яка свідчить про вчинення такою особою дій, які можуть загрожувати національній безпеці України чи завдати шкоди національним інтересам;

2) у разі повернення Президентом України подання про призначення особи на посаду судді, ВРП повторно розглядає питання внесення Президентом подання про призначення особи на посаду судді, за результатами якого може ухвалити рішення про відмову у внесенні такого подання.

Зазначений законопроєкт 24 травня 2024 р., на мій погляд, було безпідставно відхилено Верховною Радою України [162], адже він був спрямований на забезпечення належної перевірки кандидатів на посаду судді на предмет можливого вчинення ними дій, які можуть загрожувати національній безпеці чи завдати шкоди національним інтересам України.

Поряд з зазначеними негативними випадками, які, на жаль, трапляються у суддівському середовищі потрібно відзначити й позитивні приклади, адже значна кількість працівників судів на сьогодні мужньо захищає нашу країну від ворога.

Так станом на грудень 2024 року у Збройних Силах України перебувало понад 50 суддів та 350 працівників судової системи [32]. Крім того, частина

працівників судів боронить нашу державу, фактично поєднуючи це з професійною діяльністю.

Так, суддя з Ізюмського районного суду міста Харкова М. Одарюк, який через повномасштабне вторнення РФ був змушений переїхати до міста Ірпеня Київської області та працювати там у місцевому судді, став добровольцем ДФТГ «Мрія» та після завершення робочого дня захищає небо над Києвом [197].

Так само вчинив і суддя В. Цукуров, який у 2014 році після окупації був змушений залишити місто Донецьк, та наразі працює у Білоцерківському міськрайонному суді Київської області та боронить Київщину від нічних навал «Шахедів» [207].

Аналогічний приклад - суддя Касаційного господарського суду у складі ВС Ю. Чумак [33], а також багато інших працівників судів, які також вступили до лав ДФТГ «Мрія» та після завершення робочого дня прямують на свої рубежі та допомагають Військам Протиповітряної оборони Збройних Сил України захищати мирні українські міста.

Крім питань забезпечення судів людським ресурсами важливим є питання правильного ведення та поводження з кадровою документацією в умовах воєнного стану. Йдеться про організацію роботи із кадровими документами з питань прийняття, переведення, звільнення, обліку, атестації, навчання, підвищення кваліфікації, стажування, пенсійного забезпечення працівників судів тощо.

У статті 7 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» було передбачено, що на період дії воєнного стану порядок організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів у районах активних бойових дій визначається роботодавцем самостійно, за умови забезпечення ведення достовірного обліку виконуваної працівником роботи та обліку витрат на оплату праці [142].

Таким чином, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не встановив особливостей організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів в умовах воєнного часу. Натомість відповідальність за вирішення цих питань покладалася безпосередньо на роботодавців.

Водночас на дату прийняття зазначеного Закону (15 березня 2022 р.) Головою ВС вже було надано рекомендації судам першої та апеляційної інстанції, які затверджені Розпорядженням від 13 березня 2022 р. №6/0/9-22. Зокрема, у пунктах 5-7 цих рекомендацій йшлося про першочергові заходи, які необхідно було вживати на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення. Так, у них рекомендувалося керівникам апаратів судів, що розташовані у безпосередній близькості до районів ведення воєнних дій, вжити підготовчих заходів у разі ймовірного захоплення населеного пункту та/або суду. Зокрема підготувати до перевезення серверів з кадровою та бухгалтерською інформацією або інших переносних носіїв відповідної інформації. Переносні носії з копіями судових справ, а також з кадровою та бухгалтерською інформацією, підлягали вивезенню за першої можливості. Також необхідно було забезпечити схоронність і вивезення особових справ та трудових книжок суддів і працівників апарату суду; за необхідності передати ці документи суддям і працівникам апарату під підпис; прилади з електронними цифровими підписами суддів і працівників апарату суду підлягали вивезенню, а у разі неможливості - знищенню. Вивезені справи і вміст серверів необхідно було передати до суду, якому визначено підсудність замість суду, діяльність якого припинено [169].

З урахуванням викладеного можна констатувати, що проблеми кадрового забезпечення судів, які загострилися з початку повномасштабного вторгнення РФ, упродовж тривалого часу не отримали належного вирішення. Тривала відсутність у повному складі ВККС та ВРП мала суттєвий негативний вплив на

функціонування судової системи, зокрема на заповнення вакантних посад суддів, перерозподіл кадрових ресурсів і стабільність судоустрою загалом.

Водночас, попри наявні інституційні та організаційні виклики, суди продовжували здійснювати правосуддя та забезпечувати реалізацію права осіб на доступ до ефективного, незалежного та своєчасного судового захисту в межах можливостей, визначених умовами воєнного стану.

Висновки до розділу 2

У другому розділі здійснено сутнісно-змістовну характеристику організації роботи судів в умовах воєнного стану через вирішення таких задач, як: дослідження інституційних змін в організації роботи судів після запровадження воєнного стану у 2022 році; характеристика безпековому виміру організації роботи судів в умовах воєнного стану; визначення кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування судів в умовах воєнного стану, що дозволило обґрунтувати ряд авторських висновків.

1. Здійснено комплексний аналіз трансформації організації роботи судів після запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 р., що дало змогу виявити як сильні, так і вразливі сторони інституційної спроможності судової влади. Використано поєднання нормативно-правового, організаційного та емпіричного матеріалу (законодавство, акти органів суддівського врядування, статистичні дані, свідчення представників судової системи), що дозволило не обмежуватися суто формальною характеристикою правового режиму, а простежити реальний механізм пристосування судів до умов повномасштабної війни.

Описано первинний нормативний базис функціонування судів в умовах воєнного стану, у якому ключовими стали норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Підкреслено, що законодавець свідомо виходив із презумпції

безперервності здійснення правосуддя: заборона ліквідації чи зупинення повноважень судів, створення надзвичайних судів, скорочення чи прискорення форм судочинства. Водночас уже перші тижні війни продемонстрували, що формальної заборони припиняти діяльність судів недостатньо без наявності детально розроблених механізмів реагування на реальні воєнні загрози.

Здійснено оцінку різного рівня готовності судів до функціонування в екстремальних умовах. Проаналізований досвід судів, розташованих у районах активних бойових дій та тимчасової окупації, засвідчив відсутність уніфікованих, завчасно напрацьованих процедур евакуації працівників, збереження судових справ, захисту матеріальних та інформаційних ресурсів. Значною мірою рівень реагування залежав від ініціативності керівництва конкретного суду, його здатності оперативно організувати роботу колективу та приймати кризові управлінські рішення, що свідчить про фрагментарність докризової підготовки судової системи до функціонування в умовах збройного конфлікту.

Водночас використано й проаналізовано приклади системних рішень, ухвалених на загальнодержавному рівні, які дозволили стабілізувати роботу судової системи вже протягом перших тижнів війни. Насамперед ідеться про законодавче врегулювання механізму зміни територіальної підсудності у разі неможливості здійснення правосуддя конкретним судом та реалізацію цього механізму шляхом численних розпоряджень Голови ВС. Зазначені рішення дали змогу зберегти безперервність розгляду справ, юрисдикційний зв'язок громадян із судовою владою, а також мінімізувати правову невизначеність на окупованих та прифронтових територіях. З відновленням правоможності ВРП, ці функції знову перейшли до неї.

Окремо описано роль РСУ, ДСА та ВС в оперативному, нормативному та організаційному супроводі діяльності судів. Рекомендації РСУ, розпорядження Голови ВС щодо дій судів у разі загрози захоплення, ухвалення рішень про

зміну територіальної підсудності, організації евакуаційних та безпекових заходів фактично компенсували первинний дефіцит спеціального законодавчого регулювання та створили базову «дорожню карту» поведінки судів у кризовій ситуації. Разом із тим дисертаційний аналіз показує, що значна частина цих актів має реактивний характер і була ухвалена вже після виникнення найгостріших загроз, що об'єктивно знижувало їх превентивний потенціал.

Суттєва увага приділена дослідженню впливу війни на цифровізацію судочинства та використання електронних засобів комунікації. Показано, що потреба забезпечити доступ до правосуддя для мільйонів внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій, населення прифронтових регіонів стала потужним каталізатором розвитку інституту відеоконференцзв'язку, системи «Електронний суд», використання офіційних електронних адрес судів. Разом із тим виявлено серйозні інфраструктурні та технічні проблеми – від недостатньої кількості надійних каналів зв'язку до невідповідності окремих інформаційних систем вимогам захисту інформації, що істотно обмежувало можливості повноцінного дистанційного судочинства.

Здійснено критичну оцінку практичного застосування рекомендацій щодо відкладення розгляду справ, окрім невідкладних, у перші місяці воєнного стану. Показано, що формулювання таких рекомендацій у загальному вигляді об'єктивно створило поле для зловживань як із боку окремих учасників процесу (заяви про відкладення до завершення війни), так і з боку окремих суддів (фактичне зведення розгляду до мінімального переліку «невідкладних» справ у безпечних регіонах), що виявило потребу у більш диференційованому, нормативно визначеному підході до категоризації справ, які підлягають першочерговому розгляду, а також до регламентації дистанційних форм участі сторін.

Констатовано, що організація роботи судів після запровадження воєнного стану продемонструвала відносно високий рівень інституційної стійкості

судової влади, але водночас виявила структурні проблеми, накопичені у мирний період: недостатню підготовку до функціонування в умовах збройного конфлікту, фрагментарність планування безперервності діяльності, обмеженість ресурсів для цифровізації та забезпечення належного рівня безпеки.

2. Здійснено комплексне дослідження безпекового виміру організації роботи судів в умовах воєнного стану, у якому використано норми міжнародних документів, національне законодавство, статистичні дані, результати соціологічних опитувань, відомчі звіти та емпіричні свідчення представників судової системи. На цій основі описано еволюцію підходів до розуміння судової безпеки – від сприйняття її як допоміжного елемента організації роботи суду в мирний час до усвідомлення як системоутворювальної передумови функціонування правосуддя в умовах воєнної агресії.

Показано, що міжнародні стандарти (документи ООН, Ради Європи, КРЄС, GRECO тощо) формують багатовимірне уявлення про судову безпеку, яке охоплює захист фізичної недоторканності суддів та працівників судів, безпеку членів їхніх сімей, учасників судового процесу, охорону приміщень судів і інформаційних систем, а також запобігання будь-яким формам тиску, залякування чи втручання у здійснення правосуддя. Узагальнення цих підходів дозволило концептуалізувати судову безпеку як інтегральну складову принципу верховенства права та гарантію реальної, а не формальної незалежності судової влади.

Національний вимір судової безпеки описано через аналіз нормативних засад діяльності ССО, законодавства про державний захист працівників суду, положень сектора безпеки і оборони, стратегічних документів у сфері національної безпеки, розвитку судочинства та цифровізації. Здійснено оцінку реального стану безпеки судів напередодні повномасштабного вторгнення: нестача особового складу ССО, недостатня оснащеність будівель засобами контролю доступу, відсутність належної системи навчання суддів та

працівників апарату питань безпеки, фрагментарність процедур оцінки загроз. Наведені результати опитувань та рекомендації міжнародних проєктів (зокрема, «Право-Justice», «Модельні суди») підтверджують, що навіть у довоєнний період судова безпека забезпечувалася на недостатньому рівні.

Акцентовано, що воєнний стан радикально змінив конфігурацію ризиків: до традиційних загроз (тиск, агресивна поведінка учасників процесу, масові акції біля судів, кібератаки) додалися масштабні воєнні загрози – руйнування будівель, загибель працівників, окупація територій, масові ракетні та дроніві удари по цивільній інфраструктурі. У роботі описано вплив цих факторів на організацію функціонування судів, зокрема численні випадки повної або часткової руйнації судових приміщень, повторне переміщення судів, зміну територіальної підсудності для значної кількості місцевих та апеляційних судів, втрату або загрозу втрати матеріальних носіїв судових справ.

Особливу увагу приділено ролі ССО як ключового інституту забезпечення судової безпеки в умовах війни. На підставі офіційних статистичних даних здійснено аналіз охоплення судів охороною, матеріально-технічного забезпечення підрозділів, кількості усунених правопорушень, вилучених заборонених предметів, застосованих спеціальних заходів безпеки щодо суддів та працівників апарату судів. Вказано на позитивну динаміку сприйняття діяльності ССО суспільством, а також на високу оцінку цієї діяльності з боку GRECO, що свідчить про поступове наближення українських практик до європейських стандартів.

Водночас результати аналізу засвідчили наявність системних проблем: недоукомплектованість особового складу ССО, неповне технічне оснащення будівель судів, нерівномірність безпекового забезпечення різних регіонів, обмеженість фінансових ресурсів. Окремо описано кіберзагрози, спрямовані на ЄСІКС та інші інформаційні ресурси судової влади, їх масштаб та форми (DDoS-атаки, спроби знищення даних, фішинг тощо), а також заходи ДСА щодо

резервного копіювання даних, переміщення центрів обробки, організації віддаленого доступу та відбиття кібератак.

Здійснено висновок, що судова безпека в умовах воєнного стану має розглядатися як складова державної безпеки, яка відображає стан захищеності судової системи, її суб'єктів та поєднує організаційні, правові, інформаційні, технічні та інші заходи і механізми, спрямовані на забезпечення незалежності правосуддя, належного функціонування судової системи, захист життя і здоров'я працівників суду та учасників судових засідань, майна, документів, інформації та інформаційних систем суду.

Запропоновано з метою запобіганню несвоєчасному реагуванню на надзвичайні події, забезпеченню єдиного підходу до вирішення безпекових питань утворити Центр безпеки судів, органів та установ системи правосуддя, який розглядатиме повідомлення суддів про втручання в їх діяльність під час здійснення правосуддя, питання зміни територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час дії воєнного або надзвичайного стану, військових дій та інших надзвичайних обставин, відновлення роботи судів, надання рекомендацій щодо вирішення безпекових питань, а також реагування на решту безпекових викликів, які виникатимуть в роботі судів, органів та установ системи правосуддя.

З метою нормативної визначеності поняття судової безпеки та її складових запропоновано внести зміни до глави 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема змінити назву глави з «Служба судової охорони» на «Судова безпека» та передбачити у ній положення, які визначають поняття судової безпеки, її складових та заходів забезпечення, правових засад діяльності Центру безпеки, ССО та інших ключових питань судової безпеки.

Запропоновано переглянути повноваження ВРП у частині підзвітності їй ССО, затвердження Положення про ССО та Порядку проходження служби

співробітниками ССО, призначення та звільнення Голови ССО та його заступників та передати їх до ДСА.

Використано результати аналізу для обґрунтування необхідності подальшого посилення кадрового та фінансового забезпечення ССО, розбудови системи управління ризиками в судах, поглиблення цифровізації судочинства як інструменту зниження фізичних ризиків, удосконалення системи обліку та аналізу інцидентів безпеки. Таким чином, безпековий вимір організації роботи судів постає не периферійним, а центральним елементом гарантування права на справедливий суд в умовах збройної агресії.

3. У проведеному дослідженні кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування судів в умовах воєнного стану використано комплексний підхід, який поєднує нормативно-правовий аналіз, узагальнення статистичних даних, практики органів суддівського врядування та емпіричні свідчення учасників судової системи. На основі цього підходу здійснено цілісну реконструкцію впливу повномасштабної збройної агресії РФ на кадрову конфігурацію судової влади, фінансування судових установ та стан їх матеріальної бази.

Описано трансформацію кадрового забезпечення судів як багатовимірний процес, що охоплює одночасно: масову міграцію працівників, мобілізацію суддів і персоналу, зростання кількості вакансій, тимчасове відрядження суддів, а також поодинокі, але суспільно небезпечні випадки колабораційної діяльності. Показано, що тривала відсутність повноважних складів ВРП та ВККС у поєднанні з воєнними викликами поглибила проблему кадрового голоду, перетворивши її з хронічної на системну загрозу реалізації права на справедливий суд.

Фінансовий аспект розкрито через аналіз бюджетних обмежень, скорочення видатків на утримання судів, недофінансування оплати праці працівників апаратів та наслідків цього для стабільності судової системи.

Використано дані національних і міжнародних звітів, що дало змогу продемонструвати розрив між декларованими стандартами Ради Європи щодо достатності фінансування судової влади та фактичним станом ресурсного забезпечення українських судів у 2022–2025 роках.

Матеріально-технічний вимір розглянуто не лише як питання «фізичної оболонки» судової системи, а як критичний чинник безперервності правосуддя. Описано наслідки руйнування та пошкодження будівель судів, евакуацію майна, відновлення роботи судів після деокупації територій, а також специфіку організації ремонтів і будівництва в умовах воєнного часу. Показано, що відсутність цілісної довгострокової програми відновлення судової інфраструктури загрожує конвертувати тимчасові організаційні рішення у перманентний режим «кризового виживання».

Здійснено оцінку впливу цифровізації на подолання кадрових, фінансових та матеріально-технічних обмежень. Підкреслено, що електронне судочинство і дистанційні форми участі у процесі з інструмента оптимізації мирного часу перетворилися на ключовий засіб забезпечення судового захисту під час війни, однак їх потенціал стримується нерівномірністю технічного оснащення судів, кібератаками, а також недостатньою нормативною деталізацією окремих процедур.

Обґрунтовано, що кадрові, фінансові та матеріально-технічні проблеми мають системний, а не ситуативний характер і в умовах воєнного стану взаємно підсилюють одна одну. Використано положення міжнародних стандартів для формулювання критеріїв належного забезпечення судової влади, що дозволило здійснити зіставлення між належним і фактичним рівнем гарантій. На цій основі сформульовано висновок про необхідність переходу від фрагментарних, реактивних рішень до стратегічного, нормативно закріпленого підходу до кадрової політики, бюджетного планування та відновлення матеріальної бази

судів, інтегрованого до загальної структурної системи післявоєнної відбудови держави.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД РОБОТИ СУДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1 Цифрова трансформація судової системи в умовах воєнного стану

Інформатизація, автоматизація, віртуалізація та цифровізація процесів стала звичною невід’ємною складовою усіх сфер життєдіяльності суспільства. Впровадження в життя нових технологій, зокрема цифрових – процес складний та тривалий, але вкрай необхідний.

Цифровізація судочинства передбачає поступове перетворення усіх судових процесів у електронні сервіси, що потребує чіткої стратегії, координації й залучення відповідних фінансових та інтелектуальних ресурсів.

Впровадження цифрових технологій у судочинство країн Європи розпочалося ще наприкінці минулого століття.

Так, одним з перших фундаментальних документів у цій сфері стала Рекомендація КМРЄ R (95) 11 від 11 вересня 1995 р. щодо відбору, опрацювання, подання та архівації судових рішень в правових інформаційно-пошукових системах [210]. Втім, цей документ не мав глобального характеру і торкався переважно питань автоматизації судової практики в усіх галузях права.

У наступній Рекомендації REC (2001) 2 від 28 лютого 2001 р. КМРЄ визначив стратегічні підходи до впровадження інформаційних технологій у юридичному секторі. Зокрема надавав рекомендації щодо розробки інформаційних систем, інвестування в інформаційно-комунікаційні технології, стратегії їх впровадження, здійснення ефективного керівництва інформаційними проєктами, розробки структури та етапів впровадження судових інформаційних систем [214].

Іншими Рекомендаціями REC (2001) 3 від 28 лютого 2001 р. та REC (2003) 14 від 9 вересня 2003 р. КМРС надав поштовх розвитку електронних форм передачі інформації, запровадженню функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції, започаткуванню відповідних стандартів у сфері документообігу [214; 217].

У Рекомендації Rec (2003) 15 від 9 вересня 2003 р. щодо архівації електронних документів у правовому секторі КМРС звернув увагу на наступні аспекти :

- електронні документи мають бути архівовані таким способом, що зберігає їх цілісність, автентичність, достовірність, а також, де це необхідно, конфіденційність;
- читабельність та доступність заархівованих електронних документів має бути гарантовано протягом значного часу, враховуючи розвиток інформаційних технологій;
- як і у випадку архівації паперових документів, період зберігання електронних документів та час, протягом якого вони мають бути доступними публіці, має бути визначений у співпраці з архіваріусами;
- копії архівованих електронних документів мають зберігатись архівними службами по можливості на різних носіях інформації [174].

Звичайно, що прийняття КМРС зазначених Рекомендацій не означало одночасного запуску процесів впровадження новітніх технологій в усіх державах-членах Ради Європи. Втім, зазначені рамкові документи мали надзвичайно важливе значення, адже вони встановили напрямки цифрового розвитку судочинства в Європі. Враховуючи їх, національні судові системи почали інтенсивно впроваджувати інформаційні технології в свою діяльність, намагаючись максимально охопити усю сферу судочинства.

У 2009 році ЄСПЛ розглядаючи справу «Компанія «Лойер партнерс А.С.» проти Словачії» (заява № 54252/07 та інші) встановив порушення права на

справедливий суд заявників через безпідставну відмову районних судів Словачії у прийнятті в електронному вигляді позовів, які стосувалися захисту прав десятків тисяч осіб. Відмовляючи, національні суди посилались на відсутність відповідного обладнання для отримання та обробки матеріалів, поданих до суду в електронній формі. І це всупереч тому, що подання заяв в електронному вигляді дозволялося національним законодавством з 2002 року.

ЄСПЛ таку відмову визнав непропорційним обмеженням права доступу до суду в розумінні статті 6 Конвенції [190].

Водночас електронні засоби доступу до суду не могли мати обов'язкового характеру, оскільки для багатьох людей, які не мали необхідних навичок або можливостей для використання цифрових інструментів чи технологій, доступу до інтернету чи комп'ютера, вони створювали так званий цифровий бар'єр. Про це зокрема йшлося у рішенні Суду ЄС від 18 березня 2010 р. (заяви С-317/08, С-320/08) у справі «Росальба Аласіні проти Телеком Італія SpA, Філомена Каліфано проти Wind SpA, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія SpA і Мультисервіс Srl проти Телеком Італія SpA» [191].

Наступним етапом постала необхідність забезпечити взаємодію та обмін інформацією між судовими системами країн Європи, адже кожна з країн впроваджувала цифрові технології з своїми технологічними особливостями та у сферах, де в цьому була потреба. Це стосувалося таких спільних процесів цифрової трансформації як створення електронних реєстрів і баз даних, використання електронних документів, розгляд справ у режимі відеоконференції тощо.

Вагомий внесок у цьому напрямку зробила Європейська стратегія електронного правосуддя від 30 травня 2008 р. Основною її метою було вдосконалення судової співпраці як на національному, так і на європейському рівнях [53]. Згодом були прийняті стратегії на 2009-2013, 2014-2018 та 2019-2023 роки.

У пункті 5 Висновку КРЄС від 9 листопада 2011 р. № 14 (2011) «Про правосуддя та інформаційні технології (ІТ)» зазначалося: «ІТ повинні бути інструментом або засобом удосконалення адміністрування судочинства, полегшувати доступ користувачів до судів та укріплювати гарантії, встановлені статтею 6 Конвенції: доступ до правосуддя, неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні строки розгляду справи».

Крім того, у цьому Висновку КРЄС рекомендувала державам розглянути можливість надання взаємного доступу до національних систем ІТ та створення систем ІТ, сумісних одна з одною.

Таким чином, цей Висновок за своїм сутністю став деталізованою інструкцією для держав-членів Ради Європи з розробки та впровадження інформаційних систем у юридичний сектор [147].

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) у своєму Звіті за результатами вивчення в 2014-2016 роках стану впровадження ІТ технологій в судах Європи відзначала їх високий рівень в таких країнах як Фінляндія, Норвегія, Австрія, Велика Британія, Естонія, Словаччина, Угорщина, Франція, Німеччина, Швеція, Латвія, Болгарія та Нідерланди. На жаль, Україну було віднесено до країн з низьким рівнем впровадження ІТ технологій в судочинство [168].

У деяких країнах Європи поряд з можливістю онлайн подання документів, оплати судових витрат і доступу до цифрових матеріалів у національних судах почали стрімко розвиватися спеціалізовані онлайн сервіси та платформи для вирішення окремих категорій спорів.

Так, у Португалії процедура виселення може бути ініційована через онлайн платформу Balcão Nacional de Arrendamento. У Великій Британії за допомогою онлайн платформи Moneyclaims вирішуються спори ініційовані пасажиром авіакомпаній. У Бельгії запущено цифрову платформу RegSol, яка дозволяє кредиторам, уповноваженим агентам і зацікавленим сторонам

ініціювати справи щодо неплатоспроможності, отримувати до них доступ або спостерігати хід справ, що перебувають у провадженні господарського суду [212].

У грудні 2021 р. (8–9 грудня) під час 37-го пленарного засідання Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) було затверджено План дій CEPEJ на 2022–2025 роки “Digitalisation for a better justice”, спрямований на узгодження ефективного впровадження новітніх технологій у сфері правосуддя з дотриманням основоположних прав людини (зокрема стандартів справедливого суду). У межах цього ж інституційного циклу CEPEJ схвалила переглянута Дорожню карту щодо належного впровадження Європейської етичної хартії використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі, передбачивши подальший рух до створення механізму (зокрема, сертифікаційного) оцінювання інструментів і послуг у сфері ШІ для правової та судової діяльності. Крім того, CEPEJ взяла на себе зобов’язання щодо моніторингу та оцінювання цифрових рішень у державах-членах Ради Європи й поширення успішних практик застосування інноваційних технологій. Також було ухвалено Керівні принципи щодо електронного подання документів до суду (e-filing) та цифровізації судів, які визначають комплекс ключових заходів для розроблення й упровадження систем e-filing, формуючи цифровий канал взаємодії та обміну даними й електронними документами між судами та користувачами суду [215].

Поряд з цим, в країнах Європи почали з’являтися в судочинстві елементи штучного інтелекту, що свідчило про досягнення високого рівня його діджиталізації.

Розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту у судових системах країн Європи зумовили необхідність вироблення єдиних принципів і правил їх використання.

Сприяло цьому прийняття СЕРЕJ зазначеної вище Етичної Хартії. Основною її метою стало підвищення ефективності та якості здійснення правосуддя шляхом опрацювання алгоритмами судових рішень і даних з дотриманням основних прав і свобод визначених зокрема, Конвенцією свобод і Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних.

Етична Хартія визначила ключові принципи, яких важливо дотримуватися при використанні штучного інтелекту для забезпечення захисту прав людини: дотримання основоположних прав, недискримінація, якість і безпека даних, прозорість, неупередженість та достовірність, контроль користувачем.

Етичну хартію розглядають як систему єдиних принципів і правил використання штучного інтелекту в судовій системі, в якій зазначено основні категорії залучення штучного інтелекту у сфері правосуддя, а саме:

- розширення пошукових систем судової практики;
- вирішення спорів онлайн;
- використання під час складання процесуальних документів;
- прогнозний аналіз;
- категоризація положень норм закону за різними критеріями та виявлення розбіжних або несумісних положень;
- використання чат-ботів для інформування сторін або підтримки їх у судовому розгляді [9].

Європейський комітет із питань правового співробітництва (CDCJ) в пункті 25 Керівних принципів щодо механізмів онлайн вирішення спорів у цивільному та адміністративному судочинстві CM(2021) 36 від 16 червня 2021 р. зазначив, що система штучного інтелекту – це інформаційна система, що працює як програмне забезпечення або інтегрована у фізичний апаратний пристрій і розв’язує складні проблеми та функціонує як у фізичному, так і в цифровому вимірі.

Така система функціонує через сприйняття свого середовища за допомогою збору та інтерпретації зібраних, структурованих і неструктурованих даних, роблячи висновки з наявних знань, обробляючи отриману на основі цих даних інформацію задля прийняття рішень про найбільш прийнятні дії, яких необхідно вжити для досягнення поставленої мети [212].

Важливим напрямком впровадження штучного інтелекту в судочинстві є створення так званого передбачуваного правосуддя. Дослідники цього питання - Антуан Гарапон та Жан Ласег визначали його так: «Передбачуване правосуддя означає *stricto sensu* позичену машинам здатність швидко віднайти та надати природною мовою підходу для розгляду даної справи правову норму, помістити її у відповідний контекст залежно від його власних характеристик (місця, особистостей суддів, адвокатської контори та ін.) та передбачити вірогідність рішень, які можуть бути винесені. Воно претендує на більш наукове здійснення судочинства, сприяючи доступу до інформації, звільняючи адвокатів від одноманітних задач та зменшуючи фактор суддівського свавілля» [206, с. 187].

Таким чином, Європейські стандарти цифрового судочинства мали суттєвий вплив на розвиток національних правових систем та надали поштовх розвитку цифровізації в Україні.

Попри те, що Україна з-поміж інших європейських країн не вирізнялася високими темпами впровадження ІТ технологій в судочинство, у питанні впровадження штучного інтелекту мала певні позитивні зрушення.

У жовтні 2019 року Україна приєдналася до принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у сфері штучного інтелекту. Крім того, Україна бере участь у роботі профільного Комітету Ради Європи з питань штучного інтелекту, у межах якого здійснюється підготовка майбутньої конвенції Ради Європи щодо штучного інтелекту.

Нормативною основою державної політики у цій сфері виступає Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556. Вона окреслює пріоритетні напрями, механізми та строки реалізації ключових завдань із розвитку технологій штучного інтелекту в Україні, а також покликана стимулювати створення й масштабування вітчизняних ШІ-рішень і підтримувати їх вихід на міжнародні ринки.

Водночас, у Концепції було констатовано проблему відсутності застосування технологій штучного інтелекту в судовій практиці, а також визначено кроки, які мали бути втілені у цьому напрямку у сфері правосуддя, зокрема :

- подальший розвиток вже існуючих технології у сфері правосуддя (ЄСІТС, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо);
- впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкривають доступ до юридичної консультації широким верствам населення;
- попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту;
- визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту;
- винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики [156].

Станом на сьогодні в Україні відсутній комплексний нормативно-правовий акт, який би системно врегульовував правові аспекти розроблення, упровадження та використання технологій штучного інтелекту. За таких умов особливого значення набуває запровадження гнучкої (ризик-орієнтованої) моделі регулювання, здатної одночасно забезпечити належний рівень захисту прав людини та суспільних інтересів від потенційних загроз, пов'язаних із

застосуванням ШІ, і не створювати надмірних бар'єрів для інноваційного розвитку.

У цьому контексті показовим є те, що 12 травня 2021 р. Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження про затвердження плану заходів із реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки, яким, зокрема, передбачено впровадження інструментів ресоціалізації засуджених шляхом здійснення аналізу даних із використанням технологій штучного інтелекту (п. 11). [130].

Перший досвід залучення штучного інтелекту був здійснений програмним забезпеченням «Касандра», яке використовує Міністерство юстиції України для аналізу можливості повторного порушення закону злочинцем [198].

Крім того, у січні 2021 р. Вищої радою правосуддя прийнято рішення, яким заплановано на базі одного з судів першої інстанції провести експеримент з залученням штучного інтелекту до процесу прийняття судових рішень у адміністративних справах із формальним складом [36].

Втім, варто зважати, що впровадження штучного інтелекту в державному секторі потребує залучення додаткових фінансових інвестицій, які доволі важко віднайти в умовах воєнного часу.

Під час зустрічі Віце-прем'єр-міністра - Міністра цифрової трансформації Михайла Федорова з Директором з питань державної трансформації Амазон AWS Ліамом Максвеллом, яка відбулася 6 липня 2022 р., було досягнуто домовленостей про допомогу Україні з технологічними рішеннями щодо цифровізації державного сектору та судової системи, а також участь в реалізації проєкту впровадження штучного інтелекту в судах нашої держави [202].

Досвід впровадження штучного інтелекту в інформаційні системи також отримав і ВС.

У 2021 році ВС за сприяння Проєкту ЄС «Право-Justice» запустив інноваційний інструмент - Базу правових позицій - з метою полегшення правникам у пошуці судової практики ВС та ЄСПЛ.

З часом База правових позицій довела свою необхідність та ефективність і вже на сьогодні вона містить велику кількість рішень з унікальними правовими позиціями ВС. Інструменти пошуку релевантної практики постійно вдосконалюються і вони стали значно якіснішими та швидшими, зокрема й завдяки впровадженню елементів штучного інтелекту.

14 квітня 2025 р. ВС було презентовано використання штучного інтелекту в Базі правових позицій. Зазначене оновлення передбачає покращення інтелектуальної системи пошуку правових висновків шляхом впровадження елементів генеративного штучного інтелекту.

Безумовно такий крок матиме надзвичайно позитивний ефект, адже для правників та суддів це колосальна економія часу на пошук, що допоможе вивільнити час на розв'язання правових питань. Це лише перші кроки у використанні штучного інтелекту у правосудді, водночас це є фундаментом, який у майбутньому допоможе значно підвищити прозорість та ефективність всієї судової системи України, зробить її рішення більш передбачуваними та стабільними.

Водночас потрібно усвідомлювати, що використання штучного інтелекту несе в собі певні ризики у можливості генерування неперевіреної інформації з мережі Інтернет. Системи штучного інтелекту, що стоять за соціальними мережами та пошуковими системами, мають значний вплив на інформацію, яку споживають люди, та може формувати їх сприйняття реальності. Тому використання штучного інтелекту в судочинстві може створювати нові ризики дезінформації, а тому потребує обережного, зваженого та контрольованого його використання. Особливо потребує обмеження можливостей генерування даних штучним інтелектом з неперевіраних джерел інформації.

Підтвердження цього є дослідження BBC, яке було проведено з найпопулярнішими чат-ботами зі штучним інтелектом – ChatGPT від OpenAI, Copilot від Microsoft, Gemini від Google та Perplexity AI. Дослідженням підтверджено – чат-боти не завжди точно підсумовують інформацію. BBC надіслало кожному з чат-ботів 100 запитань, і в 91% відповідей виявили хоча б невеликі помилки, в 51% – суттєві проблеми, а 19% відповідей містилися фактичні помилки, такі як неправильні твердження, помилкові цифри або дати. Серед помилок, які допускали чат-боти, були неправильне використання джерел або змішування відповідей. Чат-боти іноді використовували старі новини BBC, подаючи їх як актуальні, або змішували інформацію з останніх новин із застарілими даними [227].

Цікавою також є позиція, викладена в ухвалі ВС від 8 лютого 2024 року у справі № 925/200/22 щодо використання штучного інтелекту учасником судового провадження.

Так, ВС визнав подання представником позивача заяви про роз'яснення постанови ВС від 11 грудня 2023 р. зловживанням процесуальними правами та залишив цю заяву без розгляду, мотивуючи наступним :

«... 42. Протиставлення учасником судового процесу у процесуальній заяві висновків судової палати Верховного Суду з правового питання та штучного інтелекту, що немає нормативного регулювання та науково доведеного підґрунтя для використання, як підстава для роз'яснення рішення суду неминуче спричиняє проблеми з точки зору впливу на авторитет Верховного Суду, його судової практики та довіри до судової влади в цілому.

... 45. Підсумовуючи викладене, Верховний Суд вважає, що дії заявника у сукупності (подання завідомо безпідставної заяви на роз'яснення постанови касаційної інстанції, право на роз'яснення якої не передбачено статтею 245 ГПК України, апелювання до "позиції" штучного інтелекту «ChatGPT», згенерованого ним у відповідях з окремого питання, що вже розглянув суд) є

виявом неповаги до суддів Верховного Суду, не спрямовані на ефективний захист прав, свобод та інтересів позивача від імовірних порушень з боку відповідача. Заява є явно необґрунтована та завідомо безпідставна ..., не відповідає завданню господарського судочинства та є зловживанням правом на подання заяви, тому Верховний Суд вважає її неприйнятною згідно зі статтею 43 ГПК України» [8].

Така позиція ВС виглядає досить дивною та не сприяє розвитку застосування штучного інтелекту учасниками процесу у судочинстві. Посилання заявника на інформацію, що була згенерована за допомогою технологій штучного інтелекту, за відсутності інших обґрунтованих обставин, які б свідчили про недобросовісні процесуальні дії особи, є досить сумнівним зловживанням процесуальними правами, а дії заявника – неповагою до ВС.

Питанням застосування штучного інтелекту у судовій системі була присвячений Висновок КРЄС № 26 (2023): «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві». У цьому Висновку КРЄС дав визначення штучного інтелекту як «відтворення людського пізнання та ухвалення рішень машиною. ... Це процес, який використовує статистичні, математичні моделі (алгоритми), які дозволяють комп'ютерам виявляти математичні закономірності у великих наборах даних (інформації) без явних інструкцій. Виявлення шаблонів – це те, що мається на увазі під «навчанням». Цей аналіз потім формує основу, наприклад, для класифікації даних, сортування даних або ухвалення рішень».

В цілому КРЄС підтримує впровадження штучного інтелекту в судових системах. Водночас у Висновку містилися застереження:

«Повертаючись до ІІІ, слід вказати, що він створює кілька викликів для незалежності судової влади. Алгоритмічний дизайн може підірвати незалежність судової влади, якщо судова влада не має поінформованого та ефективного внеску та нагляду за ним. Особливо це може стосуватися випадків,

коли держави-члени доручають розроблення та реалізацію приватним компаніям, не в останню чергу тому, що контроль над ШІ, як правило, зосереджується в руках невеликої кількості компаній. Це дискретний і гострий випадок проєктного ризику. Там, де системи управління справами використовують ШІ для планування слухань, це може робитися у такий спосіб, що вносить упередженість у список судових засідань, яка підриває судовий контроль за цією функцією (пункт 58).

Використання інструментів обробки даних, особливо якщо вони включають асистивний ШІ, може негативно вплинути на здатність судової влади забезпечити справедливий судовий розгляд для сторін. Інструменти обробки даних, такі як чат-боти, можуть, наприклад, давати неправдиві результати, приміром, вони можуть створювати фіктивне прецедентне право, що може призвести до судової помилки. Використання ШІ також може підірвати контроль судової системи за розподілом справ (пункт 63)» [24].

Очевидно, що штучний інтелект не замінить суддю, але дасть змогу автоматизувати більшість процесів у судочинстві. Більше того, впровадження новітніх технологій й алгоритмів, які швидко та якісно можуть опрацювати великий масив даних, зроблять судову систему більш прозорою та ефективною, сприятимуть забезпеченню єдності судової практики, покращенню якості та оперативності розгляду справ судами.

На початок 2021 року цифровий розвиток України характеризувався позитивною динамікою, однак загальний рівень цифровізації все ще поступався показникам провідних європейських держав. Зокрема, стан забезпечення доступу до швидкісного інтернету, рівень інтеграції цифрових інструментів у діяльність бізнесу та масштаб використання цифрових рішень у сфері публічних послуг засвідчували потребу у подальших структурних реформах і суттєвих інвестиціях.

Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. Підпунктом 4.1.4 пункту 4 розділу 4 якої визначено, що з метою покращення доступу до правосуддя необхідно забезпечити розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у галузі інформаційних технологій, його інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування через, зокрема, запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства та впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та учасника процесу [196].

Роки пандемії Covid-19 продемонстрували нагальну необхідність в запровадженні повноцінного електронного судочинства, яке забезпечить людям та бізнесу ефективний доступ до правосуддя, швидкий та зручний механізм розгляду справ.

Під час нового етапу збройної агресії РФ проти України цифрова інфраструктура зазнала численних ударів, що ще більше ускладнило ситуацію. Однак у відповідь на виклики країна продовжила розвивати цифрові рішення та впроваджувати інформаційні технології, що стало важливим елементом підтримки життєдіяльності в умовах збройної агресії.

За даними європейського дослідження EU Justice Scoreboard 2022 р. щодо рівня діджиталізації системи правосуддя в цій сфері українське правосуддя набрало майже 140 балів із максимальних 176, що в цілому є дуже хорошим результатом. Однак, в процесі післявоєнної відбудови для України буде актуальним розвиток та удосконалення всіх електронних інструментів судівництва, а також підвищення рівня їх захищеності від потенційного доступу ворожих агентів [185].

Умови воєнного часу активізували онлайн процеси та технології в судах, зокрема почалося більш активно здійснюватися повідомлення учасників провадження та направлення копій судових рішень, судових повісток тощо електронним шляхом. Через портал «Електронний суд» громадяни почали надсилати до суду процесуальні документи, електронні довіреності та інші додатки, з'явилася можливість онлайн ознайомлюватися із матеріалами справи.

ВС у своїх постановах звернув увагу, що формування та надсилання процесуальних документів через сервіс «Електронний суд» має здійснюватися за умови обов'язкового застосування електронного цифрового підпису особи, яка надсилає такий документ (постанови від 26 квітня 2022 р. у справі № 757/6877/21-ц та від 22 червня 2022 р. №204/2321/22) [110; 111].

Аналогічні вимоги пред'являлися й до відзиву, інших заяв, клопотань, заперечень поданих в електронній формі, які мали бути підписані електронним цифровим підписом (постанови ВС від 03 лютого 2021 р. у справі № 295/12247/19 та від 22 квітня 2020 р. у справі № 360/1789/17) [109; 113].

В умовах війни для багатьох людей стало проблемою вчасне подання тих чи інших документів до суду. На її початку суди визнавали воєнний стан поважною причиною пропуску процесуальних строків, однак пізніше кожен суд став виходити з поточної ситуації у своєму регіоні.

Про необхідність вчасної подачі документів наголосив ВС, розглядаючи справи щодо реалізації громадянами права на дистанційне правосуддя. Так, у постанові від 09 червня 2021 р. у справі № 521/14321/19 ВС зазначив, що якщо особа не пізніше п'яти днів до судового засідання подасть заяву у вигляді окремого процесуального документа про участь у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, направивши її копію іншим учасникам справи, або включить таке клопотання до змісту іншої заяви, що подається до суду, то у разі її не розгляду або безпідставної відмови у задоволенні розгляд справи буде відбуватися з порушенням вимог рівноправності сторін [107].

Втім у інших постановках ВС висловив категоричну позицію, зазначивши, що порушення строків подання заяви про розгляд справи в режимі відеоконференції є підставою для відмови у її задоволенні (постанови від 27 травня 2021 р. у справі № 752/17491/17 та від 20 березня 2020 р. у справі № 184/1401/16-ц) [112; 108].

Вагомим кроком у розвитку дистанційного судочинства міг би стати законопроект від 10 березня 2023 р. реєстр. № 9091, внесений Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України щодо цифровізації судочинства [122].

Цим законопроектом зокрема передбачалося запровадження дієвих механізмів здійснення судочинства дистанційно в умовах воєнного чи надзвичайного стану шляхом встановлення можливості здійснення правосуддя в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням суддею власних технічних засобів.

Прийняття зазначеного законопроекту дозволило б забезпечити дистанційний спосіб розгляду суддями справ поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, що особливо важливо в умовах воєнного стану з метою запобігання загрозам життю, здоров'ю та безпеці судді, секретаря судового засідання, інших учасників судового процесу. Це також покращило б оперативність та дієвість судочинства, сприяло реалізації прав громадян на судовий захист.

Проте 17 липня 2025 р. зазначений законопроект було відкликано його ініціатором.

27 квітня 2021 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», яким відтерміновано початок функціонування цієї системи та передбачено можливість введення в експлуатацію її окремих модулів [121].

Рішенням ВРП від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яку в подальшому модифіковано у Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему [145].

ЄСІКС – це платформа, покликана автоматизувати роботу судів і зробити процес правосуддя ефективнішим. ЄСІКС дає можливість суддям, працівникам апарату суду та учасникам судового процесу електронним шляхом надсилати процесуальні документи до суду, отримувати доступ до матеріалів справ, брати участь у засіданнях онлайн, здійснювати обмін інформацією з іншими державними реєстрами.

З 5 жовтня 2021 р. офіційно почали функціонувати три окремі підсистеми (модулі) ЄСІКС : Електронний кабінет, Електронний суд та відеоконференцзв'язок, які передбачені Положенням, затвердженим рішенням ВРП. У 2024 році зазначене Положення доповнено нормами щодо впровадження ще одного модулю – Електронної інформаційної взаємодії ЄСІКС з іншими електронними інформаційними ресурсами електронної взаємодії.

Статистичні дані свідчать, що умови воєнного часу суттєво вплинули на зростання кількості користувачів підсистеми «Електронний кабінет» ЄСІКС. Так, у 2022 році кількість таких користувачів було 41264, у 2023 році - 133220, у 2024 році – 157054.

Підсистема «Електронний суд» забезпечує можливість створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні та інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію щодо стану та результатів розгляду справи. Тенденцію до збільшення також демонструє кількість поданих документів через систему «Електронний суд» : протягом 2022 року – 548813, протягом 2023 року – 1430893, протягом 2024 року – 3186546 [71].

Важливим етапом у запровадженні дистанційного правосуддя став запуск підсистеми відеоконференцзв'язок, використання якої дало можливість брати участь у судових засіданнях в режимі онлайн, не відвідуючи суду. Проведення судових засідань в дистанційному форматі, без присутності учасників справи в залі судового засідання, суттєво нормалізувало здійснення правосуддя в умовах воєнного часу.

Зазнала трансформації й практика ЄСПЛ у цьому напрямку. Якщо раніше фізична відсутність на слуханні учасника процесу розглядалася ЄСПЛ як порушення статті 6 Конвенції, то наразі з розвитком ефективних засобів відеоконференцій ЄСПЛ визнає участь у судовому засіданні за допомогою таких засобів еквівалентною фізичній присутності, а отже, що не суперечить статті 6 [224]. Подібним чином засоби відеоконференцій із захищеними кімнатами для переговорів можуть забезпечити необхідний рівень приватності та конфіденційності у кримінальному провадженні для підсудного для отримання правової консультації відповідно до вимог статті 6 Конвенції, де раніше технологія не могла цього зробити [228;222].

Необхідно зазначити, що в умовах війни дистанційний формат розгляду справи судом, попри усі його зручності та переваги, не завжди здійснювався на належному рівні. Причиною цьому є відсутність в Україні повністю безпечних місць перебування, зважаючи на майже щоденні повітряні тривоги, що, в свою чергу, змушувало учасників справи та працівників суду переміщатися під час судового засідання в укриття та переривати розгляд справи до завершення повітряної тривоги. Ще однією проблемою є відсутність у багатьох споживачів суддівських послуг необхідних технічних умов для комунікації з судом: стабільного підключення до інтернету (особливо на окупованих та прифронтових територіях), доступу до комп'ютерів, веб-камер, мікрофонів тощо.

Водночас, кількість користувачів підсистеми відеоконференцзв'язок починаючи з 2022 року стрімко зростала. Так, у 2022 році було зареєстровано у підсистемі 30965 користувачів та проведено 434606 судових засідань, у 2023 році - 33877 користувачів та 904752 судових засідань, у 2024 році – 38413 та 1194987 відповідно [71].

Державне підприємство «Інформаційні судові системи» оприлюднило рейтинг ТОП-5 судів за кількістю проведених судових засідань у онлайн-режимі у 2024 році:

1. Господарський суд міста Києва - 23 198
2. Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області –18 426
3. Вінницький міський суд Вінницької області – 17 591
4. Херсонський міський суд Херсонської області – 13 468
5. Господарський суд Одеської області – 13 176 [200]

Використання учасниками процесу підсистеми відеоконференцзв'язок в умовах воєнного часу *мало* очевидні переваги : економія ресурсів, скорочення часу, доступність суду незалежно від фізичних обмежень, географічної віддаленості чи поганих погодних умов, зниження ризику для здоров'я, тощо.

З березня 2024 року в ЄСІКС було впроваджено Модуль автоматизованої взаємодії з іншими автоматизованими системами, який забезпечує оперативний обмін інформацією між державними органами та судами, між Єдиним державним реєстром судових рішень та реєстрами й інформаційно-телекомунікаційними системами державних органів.

Так, станом на вересень 2024 року реалізовано обміни з : Міністерством юстиції України, Міністерством фінансів України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством оборони України, Національним агентством з питань запобігання корупції, Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державною податковою службою України тощо. Це, у свою чергу, забезпечило

отримання суддями інформації з реєстрів: речових прав; обтяжень рухомого майна; про юридичну або фізичну особу підприємця; транспортних засобів; тощо.

Це безумовно позитивний крок, який сприяв економії коштів, часу та свідчив про подальший розвиток цифровізації в судовій системі.

У Ukraine Facility Plan на 2024–2027 роки в межах діагностики цифровізації судової системи України акцентовано на наявних системних проблемах функціонування ЄСІТС. Зокрема, зазначається, що на практиці повноцінно працюють лише окремі модулі ЄСІТС, які не забезпечують достатнього рівня функціональності та зручності користування. Наголошено також на суттєвій застарілості наявних апаратних і програмних рішень, що зумовлює потребу в їхній заміні, а також на неефективності управління ІТ-інфраструктурою та її супроводу. Окремою проблемою визначено недостатній рівень інтеграції та взаємодії з іншими державними органами і державними реєстрами.

У документі окреслено реформу, спрямовану на комплексну модернізацію ЄСІТС, яка має здійснюватися на підставі результатів технічного та функціонального аудиту судових ІТ-систем. Для забезпечення належної пріоритезації та послідовності етапів модернізації передбачається розроблення дорожньої карти, що включатиме законодавчі, інституційні та інформаційно-технічні зміни, а також має сприяти координації між заінтересованими державними й недержавними стейкхолдерами. Відповідно до дорожньої карти планується заміна або суттєве оновлення модулів ЄСІТС, а за потреби – впровадження нових ІТ-систем.

Водночас Ukraine Facility Plan визначає часовий орієнтир реалізації ІТ-рішень з модернізації модулів ЄСІТС або запровадження нових судових ІТ-систем – до завершення IV кварталу 2027 року, за умови виконання заходів, передбачених дорожньою картою [226, с. 81; 215].

Показниками результату мають стати: прискорення судових процедур та скорочення часу розгляду справ; підвищення рівня ефективності здійснення правосуддя; забезпечення прозорості роботи судів та спрощення доступу до правосуддя; забезпечення професійного розвитку суддів через онлайн-інструменти; забезпечення обміну даними всередині країни та з міжнародними, закордонними базами даних; підвищення довіри суспільства до судової влади. І врешті – прогрес на шляху до членства України в ЄС.

У листопаді 2024 р. в телеграм-каналі «Електронне судочинство» було оприлюднено інформацію з посиланням на дані ДП «Інформаційні судові системи», відповідно до яких громадяни України з 35 країн світу отримали можливість реалізовувати право на судовий захист із використанням сервісу «Електронний суд». Зазначалося також, що кількість користувачів сервісу перевищила 400 тис. осіб, а динаміка зростання аудиторії свідчить про розширення практики використання цифрових інструментів у сфері правосуддя.

Окремо підкреслювалося, що значну частку нових користувачів становлять громадяни України, які внаслідок війни вимушено перебувають за кордоном. У цьому контексті розвиток державних електронних сервісів розглядається як інструмент підтримання комунікації з національною правовою системою та забезпечення доступу до механізмів захисту прав у дистанційному форматі. Серед країн, з яких користувачі долучалися до сервісу, названо, зокрема: Болгарію, Німеччину, Молдову, Данію, Португалію, Іспанію, Чехію, Румунію, Туреччину, Велику Британію, Францію, Італію, Словаччину, Австрію, Канаду, США, Швецію, Литву, Польщу, Естонію, Латвію, Швейцарію, Нідерланди, Ізраїль, Ірландію, Фінляндію, Грецію, Хорватію, Кіпр, Австралію, Норвегію, ОАЕ, Бельгію та Таїланд.

Як вже раніше зазначалося, у березні 2013 року в межах робочого візиту делегації ВСУ до Республіки Сінгапур було здійснено вивчення практик організації та функціонування сінгапурської судової системи з акцентом на

цифрові інструменти судочинства. З цією метою делегація відвідала суд першої інстанції та Верховний Суд Сінгапуру, а також ознайомила з окремими елементами інфраструктури електронного судового процесу й інформаційних сервісів, що супроводжують здійснення правосуддя.

У ході візиту я пересвідчився у високому рівні діджиталізації судової системи Сінгапуру. Зокрема, у приміщеннях судів використовувалися сучасні інформаційні табло в зонах очікування, інформаційні термінали в коридорах, які дозволяли отримувати доступ до відеозаписів судових засідань, а зали судових засідань були оснащені оргтехнікою, що забезпечувала оперативне оцифрування письмових матеріалів і доказів.

11 березня 2013 р. делегація оглянула приміщення суду першої інстанції Сінгапуру (зокрема зали судових засідань, приміщення для проведення судової медіації, кімнати для конфіденційного спілкування з адвокатами тощо) та ознайомила з роботою терміналів для отримання електронних примірників судових рішень. Наступного дня делегація відвідала Верховний Суд Сінгапуру, де побачила центральну систему управління судом, систему управління справами, зали засідань з сучасною оргтехнікою та окремі модулі електронного судового процесу.

Окремої уваги заслуговує практика використання терміналів (автоматизованих пунктів) видачі судових рішень, яких, по країні було встановлено понад 60. Механізм отримання рішення передбачав ідентифікацію користувача за допомогою банківської картки, вибір необхідного судового рішення та його друк. Водночас у разі наявності за відповідним рішенням невиконаного грошового зобов'язання (наприклад адміністративного штрафу) система передбачала попереднє списання коштів у сумі, визначеній рішенням суду, і лише після цього – видачу роздрукованого примірника. За відсутності достатньої суми коштів на картці видача рішення не здійснювалася. Такий підхід, за твердженнями сінгапурської сторони, одночасно зменшував

адміністративне навантаження на суди у частині видачі копій судових рішень та сприяв підвищенню рівня фактичного виконання фінансових зобов'язань; під час презентації наводився показник виконання на рівні 98%.

Узагальнюючи спостереження, до ключових переваг упровадження ІТ-рішень у судочинстві доцільно віднести: цілодобову доступність сервісів, скорочення транзакційних витрат (часових і фінансових), підвищення швидкості отримання процесуальних документів, зменшення потреби у фізичному контакті з установою, а також потенційне зниження корупційних ризиків завдяки стандартизації процедур і прозорості цифрових слідів.

Події останніх років (пандемія COVID-19, а для України – також функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану) засвідчили, що цифрові інструменти можуть істотно підтримувати безперервність доступу до правосуддя та спрощувати реалізацію процесуальних прав в умовах обмежень, переміщення населення і підвищених безпекових ризиків. Водночас цифровізація судочинства має впроваджуватися з урахуванням проблеми «цифрового бар'єра», що особливо загострюється в умовах війни (обмежений доступ до інтернету, пристроїв, електроенергії, цифрових навичок), а також із дотриманням вимог інформаційної безпеки та захисту персональних даних.

Перспективним напрямом є формування в Україні інтегрованої цифрової екосистеми, яка охоплюватиме повний цикл судових процедур і забезпечуватиме зручні сервіси для різних категорій користувачів (суддів, працівників апарату суду, учасників процесу). Пріоритетами мають бути: максимальна автоматизація внутрішніх робочих процесів, спрощення доступу громадян до судових послуг, розвиток дистанційних каналів процесуальної взаємодії, а також підвищення стійкості інфраструктури (зокрема шляхом резервування та/або хмарного зберігання даних). Це, з одного боку, сприятиме ефективності й прозорості роботи судів та оптимізації адміністративних витрат,

а з іншого – підвищить рівень безпеки працівників суду й учасників проваджень та зменшить ризики втрати матеріалів справ в умовах воєнних загроз.

3.2 Нормативно-правові підходи до відновлення військової юрисдикції в умовах воєнного стану

Відповідно до статті 17 Конституції України «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [80].

Питання військового правосуддя в Україні є надзвичайно актуальним з огляду на те, що наша держава зіткнулася із збройною агресією РФ, яка розпочалася у 2014 році та перейшла в фазу повномасштабної війни у лютому 2022 року. У цих умовах особливого значення набувають питання захисту суверенітету і забезпечення територіальної цілісності України.

Слід наголосити, що першочергово для дієвої протидії ворогу важливо мобілізувати усі сфери життєдіяльності держави, зокрема, забезпечити належну організацію діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, шляхом запровадження організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових та інших заходів. Серед цих заходів особливе місце займає забезпечення належного правопорядку, в тому числі через діяльність відповідних правових структур, зокрема органів військової юстиції.

За міжнародною практикою до органів військової юстиції традиційно відносять військові суди, військову прокуратуру, військову поліцію

(жандармерію), військову адвокатуру, юридичні служби військових формувань тощо.

Особливе місце серед органів військової юстиції займають військові суди.

Аналіз наукових розробок і публікацій показав, що питанням діяльності органів військової юстиції та військових судів приділяли значну увагу такі вчені як: В. Басай, Ю. Бобров, А. Лапкін, О. Лощихін, С. Оверчук, Д. Огнєв, В. Сердюк, О. Ткачук, В. Шевченко, В. Шишкін та інші.

Загалом у вітчизняній науковій літературі напрацьовано певний доробок проблематики, присвячений тим чи іншим аспектам військових судів, проте можемо констатувати, що дана проблема набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та потребує невідкладного та ефективного реагування на наявні і потенційні загрози національним інтересам та національній безпеці України. Також слід зазначити, що на сьогодні немає єдиної точки зору щодо необхідності й доцільності відновлення діяльності військових судів в Україні та моделі їх функціонування.

Військові суди існували на території України ще за часів Запорізької Січі, перебування українських територій у складі Російської та Австро-Угорської імперій.

Більш інтенсивного розвитку військове судочинство набуло з відродженням української державності у 1918 році. Для унормування роботи судів у той час було прийнято низку законів: «Про військову підсудність», «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенції», «Про порядок обрання суддів військових судів» [144].

Як створювалися військові суди за часів Української Народної Республіки ділиться спогадами голова штабового суду 12 пішої дивізії, старший військовий прокурор Головного Військово-Судового Управління, старший юрисконсульт і член Консультації Міністерства Юстиції, директор

Адміністративного департаменту Міністерства внутрішніх справ Юрій Киркиченко.

«...Ухвалили таку тимчасову організацію.

Для справ військового судівництва утворити Головне Військово-Судове Управління в складі трьох управ: загальної, – для справ персональних і господарчих; прокурорської (яку потім перейменували на касаційну), – для справ прокурорського догляду; й законодавчу, – для справ військового судового законодавства.

...Для справ меншої ваги при кожній дивізії утворювалися штабові суди, яким підлягали всі козаки й молодша старшина. Для злочинів тяжких мали бути вищі суди – один в Києві, а другий – в Катеринославі. Цим судам підлягали всі козаки й старшини за тяжкі злочини, а старшини штаб-офіцерських і генеральських ранг – за всі переступи. Інстанцією касаційною мав бути військовий генеральний суд» [74].

У ті буремні часи суди діяли в порядку виняткового судочинства. Діяла мережа революційних військових трибуналів на чолі з Революційним військовим трибуналом Республіки, перейменованим у 1923 році у Верховний трибунал. До складу останнього входила Військова колегія, яка у 1934 році була включена до складу Верховного Суду СРСР, а усі військові трибунали набули статусу судів СРСР.

До 1991 року кардинальних змін в діяльності військових трибуналів не відбувалося, а їх діяльність регламентувалась загальносоюзними Положеннями про військові трибунали 1926, 1958 та 1980 років, відповідним процесуальним та іншим законодавством.

Після проголошення незалежності України система військових трибуналів ще деякий час зберігалася.

Так, 15 січня 1992 р. Президія Верховної Ради України видала указ «Про надання Верховному Суду України повноважень касаційної інстанції стосовно

справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами в Україні», в якому встановлено, надати ВСУ повноваження касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів та Чорноморського флоту, а також повноваження перегляду в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами справ, розглянутих військовими трибуналами, дислокованими на території України. Аналогічні повноваження надати військовим трибуналам округів стосовно справ, які розглядаються розташованими на території цих округів військовими трибуналами об'єднань і гарнізонів видів Збройних Сил України [138].

28 квітня 1992 року Верховною Радою України була прийнята Концепція судово-правової реформи в Україні, в якій визначено основні засади збереження в системі судів загальної юрисдикції військових судів та їх реформування, а саме звільнення від залежності і підпорядкування військовому командуванню.

3 лютого 1993 року постановою Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» військові трибунали були перетворені у військові суди Центрального, Південного, Західного регіонів України, Військово-Морських сил України, а також у військові суди гарнізонів.

Система військових судів успішно виконувала покладені на неї завдання і станом на 2004 рік в системі судоустрою функціонувало 28 військових судів – 4 апеляційних та 24 місцевих, в яких працювало 157 військових суддів.

Втім, починаючи з 2004 року розпочалися активні процеси щодо ліквідації військових судів в Україні.

Поштовхом цьому стало поступове скорочення чисельності особового складу Збройних Сил України. Так, протягом 2001-2005 років штатна чисельність Збройних Сил була скорочена майже на 171 тис. одиниць (з 416 тис. до 245 тис.). З них: генералів – 0,14 тис., офіцерів – 29,3 тис., прапорщиків – 27,1

тис., сержантів (солдат) – 69,1 тис., курсантів – 8,8 тис., цивільних працівників – 36,5 тис. [232].

Початком ліквідації військових судів на законодавчому рівні стало прийняття у 2004 році Верховною Радою України Цивільного процесуального кодексу України [205], яким підсудність усіх справ, що розглядалися в порядку цивільного судочинства, було визначено районним, районним у містах та міськрайонним судам.

На той час близько 90 відсотків справ, що розглядалися військовими судами, мали цивільно-правовий характер, а отже, з набранням чинності цим кодексом в провадженні військових судів залишилися тільки кримінальні справи, що складали десяту частину від навантаження суддів військових судів.

Наступним кроком стало схвалення 10 серпня 2004 р. на засіданні Уряду законопроекту розробленого Міністерством юстиції України щодо ліквідації військових судів. У ході засідання Міністр юстиції Олександр Лавринович зазначив, що існування системи військових судів суперечить Конституції України та Конвенції [79].

Процес ліквідації судів було запущено і залишалося лише рішення за парламентом, який мав поставити крапку в цьому питанні.

Водночас окремі правозахисники, політики, військові судді здійснювали спроби спрямовані на зупинення цього процесу. Так, на захист військових судів стала Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова, яка у вересні 2004 року внесла подання Президентові України Леоніду Кучмі «Про припинення ліквідації військових судів України».

У поданні зазначалося : «При розгляді справ військові суди застосовують понад двісті нормативних актів, які в повсякденній практиці цивільних судів взагалі не застосовуються. Для можливості розгляду цивільними судами даної категорії справ 6300 суддям необхідно надати допуск до таємних документів, виплачувати додатково відповідні надбавки, а в кожному районному,

міськрайонному суді - утворити таємні частини... Крім цього, утворення таємних частин потребує додаткових бюджетних асигнувань на переобладнання приміщень усіх без винятку судів згідно з нормативами, їх технічного укріплення, посилення сигналізації та охорони.

...Крім того, у військових судах обладнані спеціальні приміщення для канцелярії, архівів по зберіганню секретної категорії справ, що не передбачено в місцевих судах загальної юрисдикції і не буде зроблено ближчим часом за браком приміщень. Наприклад, справи по Скви́лівській трагедії (більше 140 томів), по вибухам на військових складах в місті Арте́мівську (40 томів) та інші не можуть зберігатися в місцевих судах, бо в них знаходиться інформація, що складає державну таємницю і по даним справам проходять сотні учасників процесу – військовослужбовців» [28].

До підготовки зазначеного подання я долучався особисто, працюючи на той час у команді Омбудсмана України на напрямку захисту прав людини в судах та правоохоронних органах. Тобто ще 19 років тому я підтримував позицію щодо необхідності збереження військових судів в судовій системі України.

Активні позиції прихильників існування військових судів змогли призупинили рішучі наміри влади, яка поспішала завершити процес їх ліквідації.

Наступним кроком стало прийняття Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 року. У пункті 4 якої зазначалося: «У судовій системі України не повинно бути такого виду судів, як військові суди. Судді військових судів мають особливий статус, зокрема перебувають на військовій службі, мають військові звання, отримують доплати за військові звання. Це суперечить принципу єдності статусу суддів, є несумісним з вимогами щодо незалежності та безсторонності судді і не

відповідає європейським стандартам, як їх тлумачить Європейський суд з прав людини» [155].

Концепція закріпила наміри реформаторів позбутися військових судів і у 2010 році, з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [154], система військових судів була остаточно зруйнована.

Відповідно до пункту 4 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було передбачено ліквідацію військових судів, яка мала бути завершена з 15 вересня 2010 року. Військові суди зобов'язувалися передати всі наявні у їх провадженні справи до відповідних апеляційних судів загальної юрисдикції з урахуванням правил територіальної підсудності. Суддям військових судів було надано можливість переведення, за їхньою згодою, до інших судів системи судоустрою України. З метою реалізації вказаних положень Президентом України було видано Указ «Про ліквідацію військових апеляційних судів та військових місцевих судів» від 14 вересня 2010 р., чим фактично було завершено інституційне існування військових судів у національній судовій системі.

Проблематика реформування органів військової юстиції, зокрема питання відновлення військового судочинства, набула особливої гостроти після 2014 року у зв'язку з загрозами обороноздатності держави, зовнішньою агресією та збройним вторгненням РФ російської федерації. У цей період зазначені питання неодноразово порушувалися та виносилися на фахове обговорення, що підтверджується, зокрема, законодавчими ініціативами – поданими та зареєстрованими у Верховній Раді України законопроєктами щодо створення військових судів [158;160;159;163].

Паралельно впродовж останніх років було проведено низку освітніх, наукових і просвітницьких заходів, присвячених реформуванню військової юстиції та відновленню військового правосуддя. Серед них доцільно виокремити такі.

Так, 6 червня 2017 року з ініціативи Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя, Генерального штабу Збройних Сил України та Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України було проведено круглий стіл на тему: «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення» [148]. Далі, 29 жовтня 2019 року Міністерство оборони України, Секція права національної безпеки та військового права НАПрН України і Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України спільно з Військовим інститутом Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Військово-юридичним інститутом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого організували Міжнародну науково-практичну конференцію «Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України» [182].

Крім того, 26 вересня 2023 року Асоціація правників України за участю Головного управління військової юстиції Міністерства оборони України провела професійну дискусію «Відродження військової юстиції в Україні» [33], що додатково засвідчило сталий характер науково-практичного інтересу до проблем формування сучасної моделі військової юстиції.

Слід зазначити, що позиція щодо відсутності необхідності функціонування військових судів суперечить досвіду інших країн світу, де такі суди успішно функціонують та виконують покладені на них завдання.

Так, військові суди існують у більш ніж 40 розвинених країнах світу. Зокрема в Ізраїлі, Бельгії, Іспанії, США, Сполученому Королівстві Великої Британії, Шотландії, Північній Ірландії, Уельсі, Канаді, Франції, Швейцарській Конфедерації, Швеції. Із 25 європейських країн, де діють військові суди, 22 держави – це члени ЄС, що для України має особливе значення з огляду на євроінтеграційні процеси, які тривають незважаючи на перебування країни в умовах війни.

Варто наголосити, що у світі не сформовано єдиного універсального підходу до організації та функціонування військових судів. Моделі військової юстиції істотно різняться залежно від правової традиції, насамперед між системами загального права (США, Сполучене Королівство, Австралія, Нова Зеландія, Південна Африка та ін.) і системами континентального (цивільного) права (переважно країни континентальної Європи).

Для держав загального права характерним є функціонування військових трибуналів, які, як правило, формуються (скликаються) для розгляду конкретної справи. Натомість у континентальних правових системах переважають військові суди, що діють на постійній основі, або ж цивільні суди зі спеціалізацією суддів на відповідних категоріях справ.

Системи військової юстиції у країнах загального права зазвичай спираються на підхід, за якого військові судові органи мають переважну (а інколи – виключну) юрисдикцію щодо правопорушень, учинених військовослужбовцями; у окремих випадках така юрисдикція може поширюватися також на визначені законом категорії цивільних осіб.

Показовими є окремі приклади на рівні національних моделей. Так, у Німеччині відсутні постійно діючі військові суди; правопорушення, пов'язані з проходженням військової служби, розглядаються дисциплінарними (адміністративними) трибуналами, тоді як кримінальні правопорушення підвідомчі цивільним судам. Водночас у Польщі військові суди функціонують як спеціалізовані суди у структурі системи правосуддя та, крім справ щодо військовослужбовців, наділені компетенцією розглядати окремі категорії справ, що стосуються осіб, які не мають статусу військовослужбовця [230].

ЄСПЛ неодноразово досліджував питання, пов'язані із здійсненням правосуддя військовими судами.

Так, у справі «Морріс проти Об'єднаного Королівства» [225] заявник оскаржував структуру військових судів в Об'єднаному Королівстві

стверджуючи, що суд, який складається переважно із військових офіцерів, не може вважатися незалежним і неупередженим при розгляді обвинувачень щодо військових. У цій справі Суд зазначив, що скарги заявника щодо структури військових судів не доводять факт порушення статті 6 Конвенції.

В іншій справі «Ялоуд проти Нідерландів» заявник стверджував, що незалежність Військової палати Апеляційного суду міста Арнем була заплямована присутністю в ній військового офіцера. Суд зазначив, що як суддя військовий, який входив до складу Військової палати був не підпорядкований військовій владі та дисципліні, його функціональна незалежність та неупередженість такі самі, як у цивільних суддів. Суд визнав, що Військова палата пропонує гарантії достатні для цілей статті 2 Конвенції.

ЄСПЛ у справі «Міхно проти України» відхилив скарги родичів загиблих в результаті авіакатастрофи на летовищі Скнилів на несправедливий судовий розгляд справ за їхніми позовами. В контексті пункту 1 статті 6 Конвенції Суд зазначив, що не було підстав вважати, що військові судді були структурно залежними або іншим чином діяли в інтересах Збройних Сил чи Міністерства оборони України або, що між підсудними та суддями існували якісь особливі відносини і судді не були незалежними та неупередженими. Аналогічною позиція ЄСПЛ була у справі «Світлана Атаманюк та інші проти України» [192].

Водночас ЄСПЛ застеріг, що військові суди можуть здійснювати правосуддя над цивільними особами лише за певних виняткових обставин.

Так, у справі «Мартін проти Великої Британії» [189] ЄСПЛ зазначив, що повноваження військової кримінальної юстиції не мають поширюватися на цивільних осіб, якщо відсутні вагомі причини, що виправдовують таку ситуацію на чітких та визначених правових засадах. Наявність таких причин має бути обґрунтованою в кожному конкретному випадку.

Категоричну позицію щодо неможливості здійснення військовими судами розгляду справ щодо цивільних осіб зайняв Міжамериканський суд з прав

людини у справі «Кастільо Петруцці та інші проти Перу» [188]. Суд зазначив, що національне законодавство, яке ставить цивільних осіб під юрисдикцію військових судів порушує принципи Американської конвенції.

Про це також йшлося й у Монреальській універсальній декларації про незалежності правосуддя 1983 року. Зокрема у пункті 4 (f) декларації зазначалося, що юрисдикція військових трибуналів обмежується військовими порушеннями, вчиненими військовим персоналом [223].

Крім того, Комітетом з прав людини ООН у липні 2007 року надано Загальний коментар № 32, статті 14: Право на рівність перед судами і трибуналами та на справедливий судовий розгляд. У пункті 22 коментаря вказується : «Судовий розгляд справ цивільних осіб у військовому або спеціалізованому суді повинен бути винятком, тобто обмежуватися справами, де держава може показати, що проведення таких судових розглядів є необхідним і виправданим з об'єктивних та серйозних причин, і, з огляду на певний клас фізичних осіб і злочинів, що розслідуються, звичайні цивільні суди не в змозі провести розгляд справи» [231].

Отже, міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства допускають функціонування військових судів за умов, що їх юрисдикція має обмежуватися справами щодо військових, а процедури розгляду відбуватимуться з дотриманням принципів незалежності та неупередженості судового розгляду.

Збройна агресія РФ у 2014 році зумовила суттєве збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань. Це, в свою чергу, викликало необхідність додаткового підвищення рівня їх організації, посилення військової дисципліни, дотримання гарантій соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Відповідно суттєво зросла кількість військових правопорушень за спорів за участю військових в судах.

Нагальною вимогою часу стало питання відродження системи військової юстиції. У цьому контексті питання необхідності утворення та забезпечення діяльності військових судів набувало дедалі більшої підтримки та ставало предметом обговорення на різних рівнях.

Так, 9 вересня 2015 р. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя провів круглий стіл на тему: «Запровадження інституту військових судів в Україні» з метою обговорення необхідності прийняття законопроектів щодо військових судів, які на той час були зареєстровані в парламенті [77].

У червні 2017 року Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України провів круглий стіл на тему «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення». Серед учасників, які підтримали необхідність відновлення системи військових судів були представники Генерального штабу Збройних Сил України, Генеральної прокуратури, народні депутати України, відомі правозахисники та науковці. Відкриваючи цей захід академік Юрій Шемшученко наголосив, що ліквідація в Україні військових судів була помилкою, а правосуддя у сфері військових відносин не забезпечує твердого правопорядку в Збройних Силах і захист прав військовослужбовців [68].

28 березня 2017 року Президент України Петро Порошенко, коментуючи справу про збитий в аеропорту Луганська літак ІЛ-76, зазначив: «... Саме тому я планую запропонувати відновлення спеціальних військових судів відповідно до існуючих міжнародних практик. Оцінювати дії командирів у бойовій обстановці повинні військові спеціалісти, військові експерти і військові судді, а не цивільні. ...Справедливість безумовно повинна бути досягнута в суді, але рішення військових судів не будуть ставитися під сумнів нашими воїнами» [105].

О. Мамалуй зазначив, що відновлення військових судів піде на користь правосуддю, та висловив сподівання, що вони будуть укомплектовані високопрофесійними людьми, які спроможні будуть проводити виїзні засідання навіть у зоні бойових дій [86].

Голова ВС С. Кравченко також підтримав необхідність створення військових судів, зауваживши що до початку агресії РФ не був прихильником цього. Зокрема він зазначив, що потрібно, щоб судді, які розглядають ці справи, все-таки мали окрему фахову підготовку, розуміли, що таке бойова обстановка, статут Збройних Сил України, і взагалі краще розуміли ці правовідносини. Вони не є простими і звичайними, є певна специфіка [86].

На підтримку відновлення військових судів також неодноразово створювалися громадянами електронні петиції. Востаннє, а саме 12 квітня 2023 р. на сайті Президента України зареєстрована петиція «Відновити ліквідовані військові суди» під якою мною також поставлено підпис підтримки [30].

Слід наголосити, що утворити військові суди без внесення змін до чинного законодавства України неможливо. Відповідно у 2015-2018 роках було зареєстровано у Верховній Раді України низку законопроектів:

1) № 1896 від 30 січня 2015 р. про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо відновлення в системі загальної юрисдикції військових судів) [154] ;

2) № 2557 від 06 квітня 2015 р. про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) [119];

3) № 8392 від 22 травня 2018 р. про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів [154];

4) № 8392-1 від 01 червня 2018 р. про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо утворення військових судів [154].

Аналіз цих законопроектів свідчить про намагання відновити діяльність військових судів в Україні з урахуванням міжнародних та європейських стандартів у сфері правосуддя. Однак жоден з цих законопроектів, на жаль, не досяг кінцевого результату, оскільки був знятий з розгляду чи відкликаний суб'єктом подання.

Таким чином, попри позиції п'ятого Президента України, Голови ВС, народних депутатів України, науковців, військових та громадськості запровадити військові суди станом на кінець 2025 року так і не вдалося. Військова юстиція до цього часу так і не створена у повному обсязі, попри те, що цього вимагають виклики воєнного часу.

Вважаю, що потреба у функціонуванні системи військових судів особливо в умовах війни не підлягає сумніву. Такого підходу дотримуються й у деяких країнах Європи, допускаючи функціонування військових судів лише у період воєнного часу.

Наприклад, у Грузії, яка також пережила часи російської агресії і частини території якої, подібно Україні, перебувають під окупацією, у пункті третьому статті 83 Конституції зазначено, що «Військові суди можуть створюватися під час воєнного стану і виключно в межах судів загальної юрисдикції».

Згідно зі статтею 82 Конституції Латвії «... судові справи розглядаються окружними (міськими) судами, обласними судами та Верховним Судом, але у разі війни або надзвичайного стану також військовими судами».

У Сербії та Словенії у мирний час забороняється створювати надзвичайні та військові суди [221].

В Австрії, Німеччині та Португалії військові суди можуть розглядати кримінальні справи лише під час воєнного стану. У мирний час вони можуть утворюватися при військах за кордоном [233].

На сьогодні у системі судоустрою не має військових судів, попри те, що Україна вже понад десять років потерпає від агресії РФ. Саме тому вважаю, що

в Україні має бути розгорнута система військових судів, подібною тій, яка діяла до 2010 року. Тобто у системі судоустрою мають діяти: військові суди гарнізонів та апеляційні військові суди, військові палати у відповідних касаційних судах ВС.

Кількість місцевих та апеляційних військових судів та суддів відповідно має бути збільшена, порівняно з 2010 роком, з урахуванням реалій воєнного стану та суттєвого збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань. У свою чергу, формування та діяльність військових судів має виключати будь-який вплив на них з боку органів виконавчої влади та органів військового управління.

До повноцінного запуску мережі військових суддів, яка потребуватиме певного часу та запровадження комплексу нормативних, організаційних, кадрових, матеріально-технічних та інших заходів, вважаю за доцільне тимчасово обмежитися впровадженням відповідної спеціалізації суддів з розгляду справ, що стосуються військовослужбовців, зокрема у судах, де на сьогодні є значна кількість таких справ. Запровадження такої спеціалізації суддів потребуватиме рішень зборів суддів відповідних судів.

Особлива увага має бути приділена кадровому комплектуванню військових судів, чим мають опікуватися ВККС спільно з Національною школою суддів України. Військові суди мають бути укомплектовані суддями, які пройшли спеціальну підготовку або мають відповідний досвід роботи у військовій сфері.

Військовий суддя має бути фахово підготовлений не лише в галузі юриспруденції, а й володіти також знаннями у військовій сфері: мати інформацію про взаємовідносини у військовому колективі, його традиції, особливості прийняття рішень військовим командуванням, знати порядок підготовки, організації і ведення бойових дій. Саме ці знання в сукупності

дозволяють військовому судді належним чином оцінювати такі ситуації і взаємовідносини та приймати законні і справедливі рішення.

Враховуючи міжнародні стандарти у сфері судочинства юрисдикція військових судів щодо кримінальних правопорушень має поширюватись на ті правопорушення, які вчиняються військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань. Зокрема таким правопорушенням присвячений розділ XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» Кримінального кодексу України. Крім того, військові суди мають здійснювати розгляд справ про військові адміністративні правопорушення; відповідних категорій адміністративних справ щодо оскарження рішень дій (бездіяльності) органів військового управління та їх посадових осіб та справ щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей; справ про відшкодування збитків, завданих державою-агресором.

Останнім часом серед науковців набуває поширення думка щодо розширення класичної юрисдикції військових судів розглядом так званих воєнних злочинів, зокрема передбачених у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України. Кількість таких воєнних злочинів з 2014 року невпинно зростає, особливо після повномасштабного вторгнення РФ на територію України [44].

Також необхідно зважати, що відповідальності за деякі кримінальні правопорушення, передбачені розділом XX Кримінального кодексу України, можуть підлягати й військовослужбовці військових формувань РФ. Найпоширенішим з них є планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (стаття 437) та порушення законів та звичаїв війни (стаття 438). Юрисдикцію військових судів можливо було б поширити на такі кримінальні правопорушення, але після детального вивчення судової практики

по цим категоріям правопорушень, задля уникнення безпідставної передачі військовим судам категорій справ, які крім, суб'єкту правопорушення, не мають суттєвої специфіки та особливостей розслідування та розгляду цих справ.

Необхідно також зважати, що розгляд справ про воєнні злочини потребує знань положень міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазької конвенції (IV) про закони та звичаї сухопутної війни з Положенням про закони та звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. (ЖК I), Римського статуту Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних документів.

З цією метою 90 українських суддів у 2022-2023 роках проходили тренінг у британських суддів щодо розгляду воєнних злочинів. Крім того, деякі судді відвідали Гаагу для обміну досвідом із суддями Міжнародного кримінального суду [95].

Національною школою суддів України було запроваджено Консультативну Раду з надання науково-методичної допомоги суддям з питань судочинства у справах про воєнні злочини до компетенції якої віднесли питання належить надання науково-методичних рекомендацій, роз'яснень щодо застосування норм національного законодавства, міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії проти України [95].

На розгляді Верховної Ради України перебувають проект Закону України №13048 від 27.02.2025 року «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо функціонування військових судів» [14] та проект Закону України № 13048-1 від 11 березня 2025 року «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо створення та організації діяльності військових судів» [161]. Обидва законопроекти

спрямовані на формування ефективного та дієвого механізму здійснення правосуддя у військовій сфері й належного судового захисту порушених прав та законних інтересів військовослужбовців шляхом упровадження спеціалізації судоустрою, передбаченої статтею 125 Конституції України, а також відновлення функціонування військових судів у системі судів загальної юрисдикції [60].

Отже, питання створення та функціонування військових судів в Україні набуло особливої актуальності в умовах триваючої збройної агресії РФ та запровадження правового режиму воєнного стану. На сучасному етапі реформування системи правосуддя обговорення доцільності відновлення військових судів передбачає комплексний аналіз як потенційних переваг таких інституцій, так і ризиків, пов'язаних із їх організацією та діяльністю.

Однією з ключових переваг військових судів є можливість формування вузької судової спеціалізації. Справи, пов'язані з військовою службою, зокрема щодо порушення статутних правил взаємовідносин, військових злочинів, дисциплінарних правопорушень, мають свою специфіку, зумовлену особливим правовим статусом військовослужбовців та умовами діяльності Збройних Сил України. Судді військових судів, володіючи знаннями у галузі військового права та розумінням специфіки військової служби, здатні забезпечити більш якісний, професійно виважений та оперативний розгляд відповідних справ.

Функціонування військових судів може сприяти підвищенню швидкості розгляду справ завдяки територіальній близькості до районів дислокації військових частин та можливості оперативного доступу до необхідних матеріалів і свідків [3]. Особливо це важливо під час воєнного стану, коли значна частина військовослужбовців перебуває в районах ведення бойових дій, що ускладнює їх участь у судових процесах за межами місця служби.

Наявність спеціалізованих судів може підсилити гарантії судового захисту прав військовослужбовців, які часто стикаються з особливими проблемами,

пов'язаними з проходженням служби, дисциплінарною відповідальністю, питаннями соціального забезпечення. Військові суди, за умови належної організації, здатні забезпечити більш глибоке та коректне врахування специфічних обставин, що впливають на правове становище військових.

Більшість держав із розвиненою системою оборони (США, Велика Британія, Франція, Німеччина тощо) мають окремі системи військової юстиції. Відповідно, відновлення військових судів в Україні може розглядатися як крок до гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та підвищення ефективності сектору безпеки і оборони.

Запровадження військових судів в Україні не позбавлено певних ризиків. Одним із найбільш суттєвих застережень щодо діяльності військових судів є загроза їхньої фактичної залежності від військових структур. Навіть за формальної незалежності, організаційні зв'язки з військовим середовищем можуть створити ризики корпоративної солідарності, що негативно позначатиметься на об'єктивності і неупередженості судових рішень.

Питання підсудності військовим судам справ за участі цивільних осіб викликає особливе занепокоєння. Міжнародні стандарти не забороняють таку практику, але наголошують, що вона має бути винятковою та обмеженою. Невиважене розширення юрисдикції військових судів може призвести до ситуацій, коли цивільні особи опиняться в системі судочинства, адаптованій насамперед під військових, що становить потенційну загрозу для реалізації їхніх процесуальних прав.

Створення військових судів передбачає значні витрати на їх інституційне забезпечення: формування апарату, матеріально-технічне забезпечення, підготовку суддів, облаштування приміщень у зоні бойових дій або поблизу них. У період війни та післявоєнного відновлення держави питання ресурсної доцільності є вкрай важливим.

Для ефективного функціонування військових судів необхідно розробити комплекс спеціалізованих нормативних актів, що встановлюватимуть порядок їх діяльності, підсудність, вимоги до суддів, механізми гарантування незалежності. Без належного законодавчого врегулювання може виникнути дублювання компетенцій, конфлікти юрисдикцій та неоднакове тлумачення правових норм.

Відновлення військових судів в Україні є складним і багатовимірним процесом, який має як очевидні потенційні переваги, так і суттєві ризики [6]. З одного боку, спеціалізація, оперативність та кращий захист прав військовослужбовців можуть підвищити ефективність судочинства у військовій сфері. З іншого – небезпека формування залежної чи корпоративної системи, значні ресурсні витрати та ризики порушення процесуальних прав учасників провадження потребують надзвичайно ретельного підходу до створення такої судової інституції [84].

Успішність реформи військової юстиції залежатиме від того, наскільки законодавці та правозастосовні органи зможуть забезпечити баланс між спеціалізацією, незалежністю судової влади та дотриманням високих стандартів прав людини, передбачених Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави [173;161; 27].

Втім, вбачається, що передання окремих воєнних злочинів під юрисдикцію військових судів є передчасним, що можливо робити після ретельного аналізу судової практики і з обов'язковим врахуванням положень міжнародних та європейських стандартів щодо суб'єкту кримінального правопорушення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що питання створення військових судів як невід'ємної та необхідної складової військової юстиції в умовах воєнного часу потребує швидкого і кардинального вирішення.

Доводиться констатувати той факт, що ліквідація військових судів у 2010 році була передчасною і помилковою, не відповідає державним інтересам у сфері оборони та національної безпеки та не сприяє належному захисту прав і свобод військовослужбовців.

Вважаю, що маючи власний історичний досвід діяльності військових судів, їх відновлення має відбуватися з урахуванням існуючої системи, яка діяла до 2010 року. На початковому етапі необхідно впроваджувати спеціалізацію суддів в окремих судах, де є така необхідність [67].

Функціонування військової юстиції має забезпечуватися фахівцями із спеціальною підготовкою, які будуть здатні вирішувати поставлені завдання, реалізовувати у повному обсязі свої функції та повноваження. Тому основною причиною для створення військових судів є забезпечення професійного і об'єктивного правосуддя для військовослужбовців.

Не існує єдиного підходу до діяльності військових судів у світі. Є відмінності між системами військової юстиції, заснованими на загальному праві та цивільному праві. Міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства допускають функціонування військових судів за умов, що їх юрисдикція має обмежуватися справами щодо військових, а процедури розгляду відбуватимуться з дотриманням принципів незалежності та неупередженості судового розгляду.

3.3 Запровадження модельних судів як напрям модернізації судової системи під час воєнного стану

Надання комфортних і якісних судових послуг споживачам є визначальним фактором в управлінні суду. Водночас, забезпечення цього потребує розробки уніфікованих підходів до організації роботи суду,

необхідність впровадження прогресивних змін і технологій та осучаснення підходів до управління суду.

В Україні впровадження прогресивних модельних рішень вже традиційно здійснюється на базі спеціально визначених для цього судів, які отримали назву модельних, тобто взірцевих судів.

Метою створення модельних судів була оптимізація процесу відправлення правосуддя з метою покращення судового захисту прав громадян.

Перші модельні суди були створені після підписання у жовтні 1996 р. протоколу Угоди між Офісом Комісійонера з питань федеральних судових справ Уряду Канади, Міністерством юстиції України та ВСУ щодо підтримки розпочатих в Україні ініціатив у галузі правової реформи.

Зазначений проєкт фінансувався Канадським агентством з міжнародного розвитку (CIDA), його метою було сприяння зміцненню судової гілки влади, реформування і вдосконалення української судової системи.

Один з трьох компонентів проєкту передбачав створення в Україні модельних місцевих судів. Зазначений компонент мав три складові: комп'ютеризація судів; впровадження фіксації судових засідань технічними засобами; удосконалення судового діловодства.

Реалізація цього проєкту передбачалася на базі Мелітопольського міського суду Запорізької області, Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області та Шевченківського районного суду міста Києва.

Позитивними напрацюваннями цього проєкту стала комп'ютеризація в модельних судах робочих місць судів, надання судам доступу до баз даних, використання пристроїв для запису судових засідань, частковий перехід до електронного діловодства та розробка Інструкції з діловодства.

Позитивні результати діяльності модельних судів в рамках українсько-канадського проєкту показали, що їхній досвід необхідно було впроваджувати в діяльність інших судів загальної юрисдикції.

З цією метою Постановою Президії ВСУ, президії РСУ, колегії ДСА від 12 березня 2003 р. № 17 «Про стан здійснення правосуддя у 2002 році і завдання на поточний рік» ДСА було доручено вжити заходів щодо створення в кожній області модельного місцевого суду з метою проведення на їх базі навчань суддів і працівників апарату судів та підготовки пропозицій щодо вдосконалення організації здійснення судочинства, а також затвердити інструкцію з діловодства у цих судах [152].

7 листопада 2003 р. ДСА видала наказ № 576 «Про затвердження Концептуальних положень реформування організації діяльності судів загальної юрисдикції» у пункті 1.3 якого передбачила :

- за базову модель реформування судів загальної юрисдикції взяти Івано-Франківський міський суд;
- створити мережі модельних судів у областях;
- здійснити апробацію нових організаційних форм забезпечення здійснення правосуддя в модельних судах [129].

Відповідно до наказу ДСА від 10 квітня 2006 р. за № 33 «Про модельні суди» було утворену нову мережу модельних судів та затверджено Положення про робочу групу з організаційного-методичного забезпечення діяльності модельних судів та її персональний склад.

На робочу групу покладалися завдання: розроблення проєктів нормативних документів, що регламентують порядок роботи модельних судів; розроблення та впровадження в практику рекомендацій щодо організації роботи модельних судів; впровадження в роботу модельних судів інформаційних технологій, технічних засобів фіксування судового процесу та інших технічних засобів; напрацювання методики визначення ефективності роботи судів та суддів [88].

З того часу впровадження модельних рішень суттєво розширило свою географію та здійснювалося на базі декількох судів у кожному регіоні України.

Позитивний досвід роботи модельних судів зумовив видання наказу ДСА від 30 вересня 2009 р. № 103, відповідно до якого було розширено мережу модельних судів, оновлено склад робочої групи з організаційного-методичного забезпечення діяльності модельних судів та збільшено обсяг її завдань, зокрема таким : розроблення методики визначення ефективності роботи судів; донесення достовірної інформації про місію правосуддя до суспільства, роз'яснення населенню сутності роботи судів та суддів шляхом удосконалення організації роботи апарату суду; на прикладі діяльності модельного суду пропагувати нові форми та методи організації судового адміністрування через менеджментну місію апарату суду по створенню належних умов для відправлення правосуддя; на підставі ретельного моніторингу результатів діяльності модельних судів в частині організації роботи апарату суду розповсюджувати позитивні напрацювання на всі суди України [137].

Тобто передбачалося втілення напрацювань модельних судів в діяльності усієї судової системи України.

Рішенням РСУ від 11.12.2014 р. № 71 було затверджено Стратегію розвитку судової системи в Україні на 2015-2020 роки, якою одним з напрямків розвитку судової системи визначено «Електронне правосуддя» та підкреслено, що інформаційні технології – ключовий інструмент для поліпшення доступу до правосуддя, підвищення ефективності судів та управління судовими справами [175].

У подальшому з метою реалізації положень зазначеної Стратегії та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. №276/2015 щодо поетапного запровадження інструментів «Електронного правосуддя» в діяльність судів України, 22 липня 2015 р. рішенням № 74 (далі - рішення № 74) РСУ було визначено модельними судами з цього нового напрямку діяльності : Київський районний суд міста Одеси,

Овідіопольський районний суд Одеської області та апеляційний суд Одеської області. Цим же рішенням було створено робочу групу з питань діяльності вказаних судів [143].

Працюючи у ВСУ та перебуваючи у відрядженні у місті Одеса, мені вдалося особисто ознайомитися з результатами реалізації зазначеними модельними судами рішення № 74.

Зокрема, 23 вересня 2015 р. у місті Одеса відбувся семінар на тему: «Впровадження інноваційних пілотних проектів «Електронний суд», «Інформаційно-платіжний термінал» та Інформаційно-аналітичної системи «Кадри-WEB», для участі у якому я був відряджений разом з колегами з ВСУ.

Під час семінару було обговорено питання запровадження у 42 судах м. Києва, м. Одеси, Дніпропетровської, Львівської та Харківської областей електронних терміналів (кіосків), оснащених програмним забезпеченням для сплати судового збору безпосередньо в приміщенні суду та модулями інформаційно-довідкового характеру (зокрема щодо розкладу судових засідань і організації роботи суду).

Крім того, учасникам семінару було презентовано інформаційно-аналітичну систему «Кадри-WEB», що забезпечувала доступ до відомостей про штатний розпис будь-якого суду, зокрема щодо кількості посад і рівня їх укомплектованості, наявності вакантних посад, параметрів фонду оплати праці, посадових окладів, а також персональних даних суддів і працівників апарату суду. Зазначена система позиціонувалася як інструмент для підвищення прозорості та ефективності планування кадрових ресурсів і використання бюджетних коштів.

На виконання рішення № 74 у Київському районному суді м. Одеси, Овідіопольському районному суді Одеської області та Апеляційному суді Одеської області було встановлено сучасне комп'ютерне обладнання, зокрема комп'ютери, сервери та сканери.

У межах програми семінару учасники також відвідали Київський районний суд м. Одеси, де були присутні на судовому засіданні у справі, матеріали якої надійшли в електронному вигляді. Перед початком розгляду головуючий суддя поінформував про особливості функціонування електронного суду, а після завершення засідання учасникам було продемонстровано роботу інформаційно-платіжного терміналу, встановленого у суді [203].

Таким чином мені випала можливість ознайомитися з результатами втілення окремих модельних рішень у Київському районному суді міста Одеси. На мій погляд, впровадження цих складових електронного суду безумовно матиме позитивний ефект у діяльності кожного суду, зокрема суттєво розвантажить апарат суду, пришвидшить документообіг в електронному вигляді між судом та сторонами процесу, сприятиме поступовому переходу на електронний документообіг суду, прискорить рух справи між судовими інстанціями, здешевить судові процедури та підвищить зручність використання громадянами судових послуг.

Очевидно, що здійснення документообігу в електронному форматі призведе до суттєвої економії бюджетних коштів на утримання судів, водночас його впровадження потребуватиме значних фінансових витрат з державного бюджету на закупівлю відповідної оргтехніки для усієї судової системи України. Потрібно зважати, що фінансовий тягар на реалізацію прогресивних нововведень у зазначених модельних судах взяв на себе проєкт Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) "Справедливе правосуддя".

Працюючи у правовому управлінні ВСУ мені довелося безпосередньо приймати участь у розробці Положення про створення та користування електронною копією матеріалів справи, яка переглядається ВСУ, яке в подальшому було затверджене рішенням зборів суддів ВСУ від 1 грудня 2014 р. № 20.

Для реалізації вимог цього Положення кожному судді ВСУ було придбано персональний ноутбук. Алгоритм роботи ВСУ з електронною копією справи полягав у тому, що касаційна скарга та усі додані до неї матеріали, сканувалися та поміщалися у відповідну папку, яка розміщувалася на внутрішньому веб-ресурсі. У судові засідання судді приходили з персональними ноутбуками та мали можливість користуватися електронними копіями судових справ. Після розгляду справи, електронна версія судового рішення поміщалася до класифікатора справ ВСУ.

З урахуванням того, що судові справи розглядалися ВСУ на засіданнях судових палат або на спільному засіданні декількох палат електронна версія справи давала значну економію паперу та фізичного ресурсу працівників канцелярій, яким вже не потрібно було копіювати кожному судді її примірник. Крім того, поміщення електронної копії судового рішення до класифікатора справ сприяло забезпеченню єдності судової практики у ВСУ.

У подальшому до класифікатора справ ВСУ додатково поміщалися рішення ЄСПЛ, що давало можливість судді-доповідачу та його помічникам користуватися ними під час підготовки проєктів судових рішень.

Наступним етапом в історії функціонування модельних судів в Україні стала у 2018 році ініціатива проєкту «Право-Justice» ЄС «Модельні суди» (далі – проєкт), яка мала втілюватися в межах компоненту 2 «Судова реформа».

Проєкт був спрямований на впровадження комплексу модельних рішень на базі пілотних судів України з метою удосконалення організації їхньої діяльності. Зокрема, йшлося про підвищення якості надання судових послуг, посилення спроможності судів працювати з вразливими групами користувачів, підвищення рівня безпеки працівників і відвідувачів суду, покращення комунікації судів із громадськістю, а також запровадження європейських стандартів клієнтського сервісу та судового адміністрування.

Для координації реалізації ініціативи було утворено Проєктну раду, яка на першому етапі визначила перелік модельних (пілотних) судів: Вишгородський районний суд Київської області, Галицький районний суд м. Львова, Ковельський міськрайонний суд Волинської області, Краматорський міський суд Донецької області, Корольовський районний суд м. Житомира та Лозівський міськрайонний суд Харківської області. У разі успішної апробації модельних рішень передбачалося поетапне масштабування ініціативи із поступовим залученням ширшого кола судів – до потенційного охоплення всієї судової системи України.

У 2019 році команда міжнародних і національних експертів Проєкту ЄС «Право-Justice» у взаємодії з представниками ВРП, РСУ, ДСА, юридичної спільноти та громадськості підготувала посібник «Модельний суд», у якому систематизовано підходи до впровадження модельних рішень і запропоновано інструментарій для їх практичної реалізації в діяльності судів [88].

Із початком повномасштабної війни реалізація проєкту не була зупинена; навпаки, його заходи та інструментарій було адаптовано з урахуванням специфіки функціонування судів в особливих умовах.

У 2022 році в межах проєкту організовано та проведено конкурс «Модельний суд року», у якому суди різних інстанцій з усіх регіонів України представили власні модельні рішення. Подані практики охоплювали, зокрема, такі напрями: забезпечення доступу до правосуддя для вразливих груп користувачів, запровадження волонтерських сервісів у суді, розвиток комунікаційної діяльності суду, управління персоналом, удосконалення судового адміністрування та посилення судової безпеки.

Крім того, в рамках проєкту було створено платформу «Майданчик добрих практик», яка забезпечила можливість систематизованого обміну досвідом між представниками судової влади та поширення напрацювань щодо імплементації модельних рішень у різних сферах діяльності судів [88].

Починаючи з 2018 року в межах реалізації проєкту було проведено низку круглих столів та конференцій з питань судового адміністрування, комунікацій, впровадження сервісів для вразливих категорій користувачів суду, підтримки жертв і свідків воєнних злочинів у кримінальному процесі в Україні, безпеки судів та кадрових питань.

У 2022 році я також брав участь в організованих Проєктом ЄС «Право-Justice» конференціях, зокрема :

9 вересня на тему : «Управління персоналом: адаптація судів в умовах війни»;

30 вересня на тему : «Судова комунікація під час війни: антикризові практики та етичні аспекти висвітлення воєнних злочинів».

За результатами участі у конференціях отримав відповідні Сертифікати та знання, які будуть використані під час написання цієї дисертації.

У квітні 2023 року розпочалась реалізація чергової фази проєкту, яка спрямована на розроблення, вдосконалення та уніфікацію нормативно-правової бази, що визначає основні організаційні, кадрові та матеріально-технічні засади функціонування судів.

Станом на березень 2025 року до проєкту вже долучилося 140 судів [48]

Відповідно модельні суди розпочали напрацьовувати модельні рішення та інформували громадськість про позитивні здобутки у конкретному напрямку.

Ключовим напрямком проєкту було «Надання послуг клієнтам», який включав у себе складові : інтегрована рецепція; система електронних табло суду; віртуальні черги; належна організація простору всередині суду; інформативні позначення; інший корисний простір і обладнання в будівлі суду; служба підтримки потерпілих і свідків.

У цьому напрямку напрацьованими модельними рішеннями були зокрема:

– створення Сервісу підтримки постраждалих від домашнього насильства у Вінницькому апеляційному суді [184];

- реалізація проєкту Скриньки з безкоштовними засобами особистої гігієни у Запорізькому районному суді Запорізької області [199];
- створення Присудового хабу незламності у Київському районному суді міста Одеси з метою надання цілого комплексу послуг : від мобільного зв'язку та інтернету до кваліфікованої безкоштовної правової допомоги [203];
- облаштування у Київському районному суді міста Одеси приміщення, у якому передбачалося отримання з максимальним комфортом та зручностями 90% усіх судових послуг суду [55];
- реалізація комплексу клієнтоорієнтованих рішень у Південно-західному апеляційному господарському суді, які передбачали створення інтегрованої рецепції в канцелярії суду; встановлення діджитал моніторів у холі суду та станцій для підзарядки гаджетів; створення комфортних місць для очікування судових засідань; встановлення терміналу самообслуговування, банкомату в холі та інформаційних стендів біля канцелярії та залів судових засідань [77];
- зонування простору навколо та у приміщенні Одеського окружного адміністративного суду, зокрема : створення велостоянки та паркувальних місць, в тому числі для людей з інвалідністю; створення інтегрованої рецепції – інформаційного центру; встановлення столу зі зразками процесуальних документів; облаштування місць для очікування, підготовки до розгляду справ та роботи з документами; облаштування адвокатської кімнати та бібліотеки; встановлення на кожному поверсі суду кондиціонерів та мережевих зарядних пристроїв [73];
- впровадження комплексу клієнтоорієнтованих рішень у П'ятому апеляційному адміністративному суді, які передбачали створення зон очікування для відвідувачів суду; встановлення стійки телефонного зв'язку з офісами суддів; розміщення інформаційних стендів зі зразками документів; забезпечення вільного доступу до мережі Wi-Fi та станцій для заряджання мобільних пристроїв; облаштування спеціальної зали судових засідань з

підвищеним рівнем безпеки для розгляду резонансних справ (місткістю до 80 осіб); облаштування кімнат для ознайомлення з матеріалами справ, роботи адвокатів, проведення медіації; створення дитячого куточку для відвідувачів суду з малечю [9];

– облаштування інтегрованої рецепції у Малинському районному суді Житомирської області, який у квітні 2022 року відновив діяльність після деокупації Житомирщини [85].

Також хотів би зазначити про власний досвід створення інформаційного табло у ВСУ ще до початку роботи проєкту, у 2015-2016 роках. На той час, будучи працівником ВСУ разом з командою ІТ-спеціалістів Суду створили сучасне інформаційне табло, яке складалося з широкоформатного монітору та розміщувалося на першому поверсі приміщення Кловського палацу, де проводилися ВСУ судові засідання.

Алгоритм роботи інформаційного табло був наступним. У день судових засідань перелік справ виводився на табло в порядку черговості, встановленої Судом. На табло справи змінювали свій колір відображення в залежності від стадії їх розгляду : червоний – розглянуті справи, зелений - на даний час розглядаються, жовтий – очікують на розгляд. За наслідками розгляду кожної справи судові розпорядники з планшетів відразу вносили інформацію про результати розгляду справи, яка миттєво відображалася на табло. На той час це було одне з перший сучасних інформаційних інтерактивних табло, у впровадженні якого я брав безпосередню участь.

Робота щодо клієнтоорієнтованості заснована на постійному вдосконаленні та дослуханні до запитів відвідувачів. Адже суд – це сервіс, який має бути зручним та корисним.

Забезпечення належного доступу до правосуддя для вразливих категорій користувачів суду – невід’ємна складова права на справедливий суд. Доступ до

правосуддя має забезпечуватися для всіх громадян, у тому числі – осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення.

Судова система повинна враховувати та належним чином реагувати на потреби, які виникають під час надання послуг різним групам вразливих судових користувачів, зокрема дітям, потерпілим насильства, особам з інвалідністю та маломобільним групам населення.

Необхідно зазначити, що в умовах воєнного часу особливої ваги набувала потреба в облаштуванні приміщень суду та підходів до них пристосуваннями, необхідними для осіб з інвалідністю, кількість яких щороку стрімко зростала.

За інформацією голови Національної асамблеї людей з інвалідністю України Валерія Сушкевича : «у довоєнний рік інвалідність отримували 13 тис. людей. За перші 10 місяців війни у 2022 році ... інвалідність отримали понад 45 тис. українців» [57].

У листопаді 2024 року Міністерка праці та соціальної політики України О. Жолнович зазначила, що з початку війни людей з інвалідністю стало на 300 тисяч більше [56].

Причини інвалідності українців в умовах війни доволі часто були наслідком травмування внаслідок бойових дій чи ворожих обстрілів мирних українських міст. Тому створення пристосувань для такої категорії людей набувало особливого значення. Тим часом реалії воєнного часу та темпи зростання кількості людей з інвалідністю вимагали від судів швидких та конструктивних рішень у цьому напрямку.

З метою реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р, та Плану заходів на 2024 рік з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженого наказом ДСА від 03.05.2024 № 192 (далі – План заходів), ДСА визначені критерії моніторингу та оцінки

ступеня безбар'єрності приміщень судів для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які базуються на основних вимогах ДБН В.2.2-26:2010 і ДБН В.2.2-40:2018 та дозволяють проводити якісне (функціональне) обстеження приміщень судів та оцінювати їх в частині забезпечення безбар'єрності.

На виконання Плану заходів апеляційними, місцевими господарськими і адміністративними судами, територіальними управліннями ДСА в регіонах проведено моніторинг та оцінку ступеня безбар'єрності приміщень судів, які знаходяться на підконтрольній Україні території та не перебувають у зоні бойових дій.

За результатами моніторингу та оцінки ступеня безбар'єрності приміщень судів для осіб з інвалідністю, які знаходяться на підконтрольній Україні території та не перебувають у зоні бойових дій, визначено, що:

3 % приміщень судів є безбар'єрними (забезпечено відповідність всім критеріям фізичної безбар'єрності);

49 % – мають часткову безбар'єрність (забезпечено відповідність критичним критеріям фізичної безбар'єрності);

48 % – є бар'єрними (не забезпечено відповідність критеріям фізичної безбар'єрності) [64, с. 60-61].

Зазначені цифри вражають, адже зазначена статистика наведена ДСА станом на 1 січня 2025 року. Фактично можна констатувати, що майже половина судів є фізично недоступними для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

Водночас, про позитивні зрушення у цьому напрямку свідчать наступні приклади.

Так, у Одеському окружному адміністративному суді, враховуючи потреби людей з інвалідністю, вхід до суду облаштували відповідно до вимог державних будівельних норм пандусом з поручнями, кнопкою виклику

відповідальної особи, було обладнано спеціальні кімнати гігієни, поруч з судом облаштовані паркувальні місця для людей з інвалідністю.

На першому поверсі облаштовано залу судових засідань для людей похилого віку, відвідувачів з дітьми, осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

Було визначено відповідальних працівників, які постійно вдосконалювали рівень знань та навиків спілкування і роботи із особами з інвалідністю [181].

В Інгулецькому районному суді міста Кривого Рогу Дніпропетровської області створили Службу волонтерів суду, які надають відвідувачам суду необхідну інформацію, допомагають спрямувати потоки людей та уникнути плутанини в навігації по приміщенню. Для покращення доступності до суду людей з вадами зору в приміщенні встановили інформаційні таблички зі шрифтом Брайля. Також встановлено кнопку виклику працівника суду, відеопанель якої також оснащено табличкою зі шрифтом Брайля [218].

10 грудня 2022 р. на урочистому заході «Модельний суд року», що організовано було в рамках проєкту в номінації «Доступ до правосуддя для вразливих користувачів суду» було визнано переможцем Вугледарський міський суд Донецької області [93].

Так з метою організації доступу до суду особам з особливими фізичними потребами у Вугледарському міському суді визначено відповідального працівника суду.

При вході в будівлю суду встановлено кнопку виклику персоналу, всюди в приміщенні розміщені інформаційні вказівники, виконані шрифтом Брайля. Особи з особливими фізичними потребами, мають можливість потрапити до залів судових засідань чи канцелярії суду, які розташовані на другому поверсі, за допомогою спеціальної підйомної платформи, попередньо скориставшись кнопкою виклику персоналу.

Внутрішні сходові марші суду обладнано поручнями, коридори мають достатню ширину для пересування на інвалідному візку, столи в приміщенні суду для зручності осіб, які пересуваються на візку, розташовані на висоті не більше 80 см.

На сайті Вугледарського міського суду також розміщено Рекомендації для відповідальних осіб суду щодо правил поведінки відповідальних осіб з особами з інвалідністю та іншими маломобільними групами населення, а також Основи правил поведінки з маломобільними групами населення та особами з інвалідністю [71].

На жаль, на сьогодні доступ до приміщення Вугледарського міського суду не можливий через перебування міста під окупацією. Розпорядженням Голови ВС підсудність судових справ змінено Красногвардійському районному суду міста Дніпропетровська [69].

Подібні приклади є й у інших судах, які облаштовано відповідними сервісами для вразливих користувачів судових послуг. Важливо, щоб ці сервіси залишалися стійкими ініціативами, які забезпечували б надійну та ефективну взаємодію з судом, навіть попри виклики, спричинені війною.

З метою напрацювання єдиних підходів та сервісів для вразливих категорій відвідувачів судів проектом були розроблені посібники : «Підготовка тренерів з впровадження сервісів для вразливих категорій користувачів суду», «Служба волонтерів у суді», «Як працювати з потерпілими та свідками насильства, пов'язаного з війною: основні поради».

Національною школою суддів України було проведено цикл навчальних заходів для працівників апаратів судів «Інклюзія і безбар'єрність суду» в межах яких розглядалося питання реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Курс тривав з квітня по травень 2025 року. Під час курсу працівники апаратів судів пройшли навчання з питань особливостей взаємодії з маломобільними групами

населення, зокрема основних засобів комунікації з людьми, що мають порушення слуху; особливості комунікації з відвідувачами суду, які користуються колісним кріслом, людьми з інтелектуальними порушеннями, а також з особами з порушеннями слуху та зору. Також під час курсу були обговорені питання доступу до правосуддя для учасників бойових дій, потерпілих і свідків кримінальних злочинів, жертв домашнього та гендерно зумовленого насильства [96].

Необхідно зазначити, що ДСА активно розширює можливості безбар'єрного доступу до правосуддя шляхом впровадження в експлуатацію підсистем ЄСІКС відеоконференцзв'язок та «Електронний кабінет» (про це більш детально йшлося у підрозділі 3.1 розділу 3).

Крім того, на вебпорталі «Судова влада України» запроваджено елементи управління, які дають можливість користувачам з вадами зору та слуху змінити розмір шрифту і викладені програмно елементи мови програмування HTML:

Інтерфейс вебпорталу «Судова влада України» озвучується з моменту встановлення на персональному комп'ютері (іншому пристрої) користувача спеціалізованого програмного забезпечення.

Усі суди мають власні вебсторінки з можливістю доступу користувачів з вадами зору та слуху на вебпорталі «Судова влада України».

Додатковим інструментом інформування про суд, який розглядає справу, сторони спору, предмет позову, а також місце, дату і час судового засідання є використання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, зокрема через мобільний застосунок Порталу Дія. За допомогою програмних засобів цього вебпорталу, а також мобільного застосунку Порталу Дія, можливо організувати додаткове інформування сторін спору, які авторизувалися через цей портал, шляхом відображення в електронній формі інформації про судові рішення у справі або виконавчий документ.

Особливо важливим є те, що кожен суд повинен бути не тільки ефективним, але й зручним для всіх категорій користувачів. Система судочинства повинна враховувати особливості роботи з відвідувачами, що мають різні потреби, і адаптувати надання судових послуг таким чином, щоб забезпечити основні суспільні цінності – правосуддя та верховенство права.

Мінімальні стандарти доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення в судах забезпечуються шляхом реалізації принципу розумного пристосування з урахуванням обставин кожного конкретного випадку. Зокрема, за потреби передбачається розміщення на рівні першого поверху канцелярії, приймальні та залів судових засідань, а також оснащення приміщень суду допоміжними технічними засобами.

Поряд із просторово-технічними рішеннями, доступність має забезпечуватися й організаційними заходами, зокрема шляхом призначення в кожному суді відповідальних осіб для надання допомоги особам з інвалідністю та іншим маломобільним групам населення. Відомості про таких відповідальних осіб і контактні телефони повинні бути розміщені на офіційних вебсайтах судів та перебувати у відкритому доступі [1].

Вцілому проєкт дав важливий та необхідний поштовх у цьому напрямку, тому в складних умовах воєнного часу, вкрай важливо зберегти цей позитивний досвід, а також продовжувати його реалізовувати в усій судовій системі й по завершенню проєкту.

Також важливою складовою роботи кожного суду має стати впровадження в їх діяльність складових іншого проєкту - «Зручний суд», запровадженого рішенням РСУ від 26 жовтня 2018 р. № 72 з метою підвищення інформаційної доступності судів.

Зокрема в рамках цього проєкту було розроблено низку інформаційних матеріалів щодо організації роботи суду, наявних судових послуг та інших важливих питань, пов'язані із здійсненням правосуддя. Проєкт «Зручний суд»

було реалізовано у трьох пілотних судах: Святошинському, Голосіївському та Деснянському районних судах міста Києва [165].

Реалізація проєкту відбувалася у три етапи: моніторинг інформаційного забезпечення приміщень судів міста Києва, розробка текстового наповнення інформаційного забезпечення приміщень судів та розробка макетів інформаційного забезпечення приміщень судів.

У 2020 році з метою підвищення рівня доступності інформації для населення у приміщенні суду та забезпечення уніфікованого підходу до інформаційного наповнення судів в усіх регіонах України РСУ у рішенні № 57 рекомендувала головам та керівникам апаратів судів:

- використовувати розроблені макети інформаційних матеріалів для друку та розміщення на інформаційних стендах у приміщеннях судів і веб-сайтах судів;
- за наявності технічної можливості забезпечити ретранслявання у робочий час відеороликів про судову систему України у зонах загального користування суду;
- використовувати у роботі спеціальну операційну процедуру (інструкцію) «Ознакування приміщень у суді» [166].

Таким чином, поєднання компонентів проєкту «Модельні суди» з проєктом «Зручний суд» дали суттєвий поштовх впровадженню в організацію роботи судів нових сучасних моделей управління судами та взаємодії з громадськістю.

Важливим напрямками, якими опікувався проєкт також були «Безпека суду», «Судове адміністрування», «Управління кадрами». Зазначеним питанням мною присвячено розділ 2 дисертації.

Запроваджені в межах проєктів модельні суди заходи безумовно є позитивними для судової системи, сприятимуть позитивній оцінці судової влади та зміцненню авторитету судової системи.

У той же час, незважаючи на те, що правові акти, які приймаються на сьогодні й спрямовані на покращення доступу до правосуддя та вдосконалення судових процесів і закріплюють правову ідею існування зразкового (модельного) суду, проте жодного нормативного акту існування такого суду немає. Йдеться про саму діяльність модельних судів. Безумовно, вона має бути забезпечена, в першу чергу, законодавчо-нормативною базою. А тому існує така позиція, що необхідним є розроблення і прийняття нормативно-правового акта «Про модельні суди України», який має стати основним як нормативним, так і програмним документом у діяльності цих судів.

Попри значущість уже досягнутих результатів діяльності модельних судів у контексті реформування національної судової системи України, відкритим залишається питання нормативного закріплення мети їх створення, засад функціонування, ролі та завдань. Наразі відсутня належна законодавча база як для визначення самого статусу «модельності» суду, так і для регулювання особливостей діяльності таких судів, що ускладнює інституціоналізацію здобутих практик і їх масштабування.

Очікувані результати змін і нововведень, апробованих у межах проєктів «модельного суду», можуть бути узагальнені за такими напрямками: удосконалення судового діловодства відповідно до європейських стандартів; забезпечення збалансованої організації роботи апарату суду; підвищення кваліфікації працівників суду; оптимізація організації роботи суддів; забезпечення відповідності судового розгляду вимогам чинного процесуального законодавства України; підвищення доступності судів і гарантованості судового захисту прав осіб незалежно від їх національної, релігійної чи расової належності; зміцнення суспільної довіри та авторитету судової влади; поширення успішних практик на інші суди та їх подальше нормативне закріплення.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі визначено напрями удосконалення правових та організаційних засад роботи судів в умовах воєнного стану через: розкриття цифрової трансформації судової системи в умовах воєнного стану; встановлення нормативно-правових підходів до відновлення військової юрисдикції в умовах воєнного стану; запровадження модельних судів як напрям модернізації судової системи під час воєнного стану. Здійснене дослідження дозволило обґрунтувати ряд авторських висновків.

1. Встановлено, що інформатизація, автоматизація, віртуалізація та цифровізація стали системоутворюючими чинниками розвитку сучасного судочинства, а їх впровадження є не лише технологічним, а й правовим викликом для держав, зокрема для України в умовах воєнного стану. Досліджено, що цифровізація судочинства розглядається як послідовне перетворення всіх судових процесів на електронні сервіси, що передбачає наявність чіткої стратегії, координації суб'єктів та адекватного ресурсного забезпечення.

На основі аналізу актів Ради Європи описано еволюцію європейських стандартів цифрового правосуддя: від перших рекомендацій щодо автоматизації опрацювання судових рішень до комплексних стратегій електронного правосуддя та етичного регулювання штучного інтелекту. Встановлено, що рекомендації КМРЕ та документи СЕРЕJ і КРЕС задали загальні рамки цифрової трансформації судових систем, стимулювали розвиток електронного документообігу, відеоконференцз'язку, архівації електронних документів, а згодом – і використання штучного інтелекту.

Окрему увагу приділено дослідженню практики ЄСПЛ та Суду ЄС, якою встановлено, що відмова судів у прийнятті документів в електронній формі за наявності відповідного законодавчого регулювання порушує право на доступ до

суду, тоді як надмірна «обов'язковість» електронних засобів здатна сформувати цифровий бар'єр для вразливих категорій осіб. У роботі описано також європейські ініціативи щодо інтеграції національних судових ІТ-систем, створення спеціалізованих онлайн-платформ для вирішення окремих категорій спорів та запровадження концепції «передбачуваного правосуддя».

Для українського контексту досліджено основні етапи становлення цифрового правосуддя: запровадження Концепції розвитку штучного інтелекту, формування нормативної бази щодо ЄСІКС, поетапний запуск її модулів («Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистема відеоконференцзв'язку, модуль взаємодії з іншими державними реєстрами). Встановлено, що, попри відставання від провідних європейських держав, Україна демонструє динамічний прогрес: збільшується кількість користувачів електронних сервісів, зростає обсяг поданих у цифровій формі процесуальних документів, розширюється дистанційна участь у судових засіданнях.

На основі опису прикладів використання штучного інтелекту в українському правосудді (система «Касандра», База правових позицій ВС з елементами генеративного ШІ) та визначено їх потенціал для оптимізації пошуку судової практики, економії часу суддів і правників, підвищення передбачуваності правозастосування. Водночас встановлено наявність суттєвих ризиків, пов'язаних з можливістю генерування недостовірної інформації, маніпулювання даними, підриву незалежності судової влади через алгоритмічний дизайн ІТ-систем.

Проаналізовано позиції КРЄС та Європейського комітету із питань правового співробітництва, якими визначено ключові критерії належного використання штучного інтелекту в судочинстві: дотримання прав людини, недискримінація, прозорість алгоритмів, контроль користувачем, належний нагляд судової влади за розробкою та експлуатацією цифрових рішень, особливо створених приватними компаніями. Досліджено, що ці підходи мають

безпосереднє значення для України, де відсутнє комплексне законодавство про ШІ, але водночас активно впроваджуються окремі AI-сервіси у правовій сфері.

Окремо описано вплив пандемії Covid-19 та повномасштабної збройної агресії РФ на прискорення цифровізації судової системи України. Встановлено, що саме ці кризові події сприяли масовому переходу до дистанційних форм правосуддя, активізації використання відеоконференцій, електронного документообігу та онлайн-сервісів, а також загострили проблеми цифрової нерівності, кібезпеки та фізичної безпеки учасників процесу.

Визначено, що модернізація ЄСІТС, передбачена планом Ukraine Facility, має стати ключовим інституційно-організаційним драйвером цифрової трансформації українського правосуддя, пов'язуючи її з євроінтеграційними цілями, підвищенням ефективності, прозорості та довіри до судової влади. На основі узагальнення міжнародного та національного досвіду досліджено і визначено необхідність формування комплексної, людиноцентричної моделі цифрового судочинства України, орієнтованої на безпеку, доступність, автоматизацію рутинних процесів та обережне, контрольоване використання штучного інтелекту.

2. У ході дослідження нормативно-правових підходів до відновлення військової юрисдикції в умовах воєнного стану визначено, що сучасні виклики, пов'язані зі збройною агресією РФ, об'єктивно зумовлюють потребу у перегляді існуючої моделі судоустрою та її адаптації до особливих умов воєнного часу. На основі аналізу положень Конституції України, зокрема статей 17 та 125, встановлено, що конституційні засади організації судової влади допускають існування спеціалізованих судів, у тому числі військових, за умови належного законодавчого врегулювання їх статусу, компетенції та гарантій незалежності.

Історико-правовий аналіз дав змогу показати безперервність традиції військового судочинства на українських землях – від доби Запорізької Січі, періоду Української Народної Республіки, радянської системи військових

трибуналів до функціонування військових судів у незалежній Україні до їх ліквідації у 2010 році. Описано етапи становлення, реформування та згортання системи військових судів, а також нормативні акти, які регулювали їхню діяльність, зокрема Концепцію судово-правової реформи 1992 року, закони про судоустрій, укази Президента України та підзаконні акти, що дозволило встановити, що ліквідація військових судів відбулася без урахування перспективних оборонних потреб держави та без належної оцінки можливих довгострокових наслідків для забезпечення військової дисципліни та захисту прав військовослужбовців.

У роботі описано міжнародні та європейські підходи до організації військової юстиції. На прикладі держав загального та континентального права визначено різні моделі функціонування військових судів: від постійно діючих спеціалізованих судів до трибуналів, що створюються виключно у період війни або надзвичайного стану. На підставі аналізу практики ЄСПЛ та документів ООН встановлено, що міжнародні стандарти не заперечують існування військових судів за умови, що їх юрисдикція переважно обмежується правопорушеннями, вчиненими військовослужбовцями, а процедура розгляду справ відповідає вимогам незалежності, неупередженості та справедливого судового розгляду.

Проаналізовано еволюцію національної дискусії щодо відновлення військового судочинства після 2014 року. Описано низку законодавчих ініціатив, круглих столів, конференцій і професійних дискусій, у ході яких за участю представників законодавчої, судової та виконавчої влади, науковців, правозахисників і військових фахівців формувалася аргументація на користь створення військових судів. Встановлено, що незважаючи на наявність кількох законопроектів щодо відновлення військових судів, жоден з них не був доведений до стадії ухвалення закону, що призвело до затягування реформування військової юстиції в умовах триваючої війни.

Визначено основні переваги запровадження військових судів: формування вузькоспеціалізованої суддівської компетенції у військовій сфері; підвищення оперативності розгляду справ завдяки територіальній наближеності до місць дислокації військових частин; посилення гарантій судового захисту прав військовослужбовців; гармонізація національної моделі військової юстиції з практикою держав – членів ЄС та НАТО. Водночас описано потенційні ризики: можливість надмірної залежності військових судів від органів військового управління, небезпеку невиправданого розширення їх юрисдикції на цивільних осіб, значні фінансові та організаційні витрати, а також загрозу виникнення конфліктів підсудності за відсутності чіткого законодавчого регулювання.

Особливу увагу приділено аналізу проєктів законів № 13048 та № 13048-1, якими пропонується внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою створення та забезпечення функціонування військових судів у системі судів загальної юрисдикції. На підставі їх змісту встановлено, що законопроекти спрямовані на формалізацію спеціалізації судоустрою у військовій сфері, окреслення юрисдикції військових судів, визначення організаційної структури та гарантій діяльності суддів. При цьому визначено доцільним поетапний підхід: тимчасове запровадження спеціалізації суддів у загальних судах щодо військових справ як перехідний етап до розгортання повноцінної мережі військових судів.

Сформульовано авторське бачення оптимальної моделі військової юрисдикції в Україні в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Описано трирівневу структуру системи військових судів (місцеві суди гарнізонів, апеляційні військові суди та відповідні палати у касаційних судах ВС), особливості кадрового відбору суддів, необхідність їх спеціальної військово-правової підготовки, а також доцільні межі юрисдикції, що мають охоплювати військові кримінальні правопорушення, військові адміністративні

правопорушення та певні категорії публічно-правових спорів за участю військовослужбовців.

3. Визначено, що концепція модельного (зразкового) суду є одним із ключових інструментів впровадження прогресивних управлінських, організаційних та технологічних рішень у діяльність органів судової влади. Модельні суди розглядаються як експериментальні майданчики для апробації нових підходів до організації роботи суду, удосконалення судового адміністрування, підвищення рівня клієнтоорієнтованості та забезпечення належного доступу до правосуддя для всіх категорій користувачів, зокрема вразливих.

На основі аналізу історії запровадження модельних судів в Україні описано основні етапи їх становлення: від реалізації українсько-канадського проєкту за участю CIDA та Офісу Комісійонера з питань федеральних судових справ Уряду Канади у 1990-х роках до подальших ініціатив ДСА України, РСУ, проєктів міжнародної технічної допомоги USAID та ЄС «Право-Justice». Встановлено, що саме модельні суди стали першими майданчиками для комп'ютеризації робочих місць, запровадження технічної фіксації судових засідань, переходу до електронного діловодства, створення інформаційних терміналів, електронних сервісів та інформаційних табло.

Описано організаційно-правові механізми інституційного оформлення модельних судів, зокрема відповідні накази ДСА, рішення РСУ, створення спеціальних робочих груп і проєктних рад, затвердження концептуальних документів, методичних рекомендацій, інструкцій та посібників. На основі цього встановлено, що, попри широкий спектр підзаконних актів і програмних документів, на сьогодні відсутній єдиний нормативно-правовий акт рівня закону, який би комплексно регламентував статус модельних судів, їх цілі, завдання, критерії добору, порядок функціонування та поширення напрацьованих практик на всю судову систему.

Визначено, що модельні суди виконують кілька взаємопов'язаних функцій: апробаційну (випробування нових управлінських та технологічних рішень), навчальну (проведення тренінгів, семінарів, стажувань для суддів та працівників апаратів судів), комунікаційну (налагодження взаємодії з громадськістю, підвищення довіри до судової влади), а також соціальну (забезпечення доступності судових послуг для вразливих категорій користувачів суду). Описано комплекс клієнтоорієнтованих рішень, пов'язаних із інтегрованими рецепціями, інформаційними табло, електронними чергами, інформаційно-платіжними терміналами, сервісами підтримки потерпілих, свідків, осіб з інвалідністю, учасників бойових дій тощо.

Особливий акцент зроблено на дослідженні розвитку модельних судів в умовах воєнного стану. Встановлено, що повномасштабна збройна агресія суттєво актуалізувала питання безбар'єрності судів, фізичної доступності приміщень для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, а також безпеки перебування відвідувачів і працівників у судових будівлях. Відповідні дані ДСА України описано як такі, що засвідчують: лише незначна частина судів є повністю безбар'єрними, тоді як значна кількість будівель потребує модернізації та адаптації до потреб користувачів із особливими потребами. У цьому контексті модельні суди виступають драйверами впровадження рішень, пов'язаних із облаштуванням пандусів, підйомників, адаптованих санітарних кімнат, спеціальних залів для вразливих відвідувачів, систем навігації тощо.

На прикладі конкретних судів описано практики створення сервісів підтримки постраждалих від домашнього насильства, волонтерських служб у судах, «хабів незламності», спеціалізованих просторів для очікування, роботи з документами, дитячих куточків, зон безпечного перебування для учасників процесів. Встановлено, що такі рішення не лише підвищують якість надання судових послуг, але й сприяють зміцненню авторитету судової влади,

формуванню позитивного іміджу суду як відкритої та сервісно орієнтованої інституції.

Окремо визначено важливу роль модельних судів у розвитку електронного правосуддя, зокрема впровадженні електронного документообігу, підсистем ЄСІКС («Електронний суд», відеоконференцзв'язок, «Електронний кабінет»), використанні державних електронних сервісів (портал «Дія»), адаптації вебпорталу «Судова влада України» для осіб з порушеннями зору та слуху. Описано приклади запровадження електронних копій судових справ, електронних класифікаторів рішень, інтерактивних інформаційних табло, що дозволяють оптимізувати роботу суддів, зменшити навантаження на апарати судів і підвищити прозорість судового процесу.

Визначено, встановлено та описано модельні суди як інструмент системної модернізації судової влади, який поєднує управлінські, технологічні та соціальні інновації, забезпечує адаптацію судової системи до умов воєнного стану та формує практичне підґрунтя для подальшої законодавчої інституціоналізації статусу модельних судів в Україні.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання щодо визначення напрямів забезпечення ефективності реалізації правових аспектів організації воєнних судів в умовах воєнного стану. За результатами дисертаційної роботи сформульовано такі основні висновки.

1. Здійснено висновок, що європейські стандарти організації роботи судів, доповнені успішними прикладами інших правових систем, створюють цілісну систему стандартів для модернізації судової влади України. На підставі актів КМРС та висновків КРСС здійснено систематизацію ключових вимог до інституційного устрою судової влади, її фінансового, кадрового, інформаційного та організаційного забезпечення, а також до якості судових послуг і рівня відкритості судів для суспільства. Описано, що ефективна організація діяльності судів передбачає поєднання належного ресурсного наповнення, прозорих процедур управління людськими ресурсами, цифровізації судових процесів, чіткого інформування громадян про функціонування судової системи та реального забезпечення безпеки суддів. Залучений порівняльно-правовий досвід додатково підтверджує, що успішні реформи потребують не лише зміни норм законодавства, а й глибокої організаційної трансформації, орієнтованої на потреби користувачів правосуддя. З огляду на це європейські стандарти й напрацьовані підходи розглядаються як безумовний орієнтир для подальшого вдосконалення судового управління в Україні, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

2. Стверджено, що система зовнішньої організації роботи судів в Україні водночас є і її потенціалом, і її системною проблемою. З одного боку, наявність розгалуженого кола суб'єктів – ВРП, ВККС, ДСА, РСУ, з'їзду суддів, Президента України, Національної школи суддів – створює складну, але в цілому логічну модель поділу функцій, яка формально відповідає європейським

підходам до судового врядування. З іншого боку, саме фрагментація повноважень, їх часткове дублювання та відсутність реальних механізмів відповідальності інших гілок влади за наслідки своїх рішень (або бездіяльності) призводять до хронічної нестачі суддів, недофінансування судів, матеріально-технічної деградації та зниження довіри до правосуддя.

Зроблено висновок, що особливого значення набуває питання перерозподілу повноважень між ВРП і ДСА. Аргументовано, що зосередження нормотворчих, дисциплінарних і частини бюджетно-організаційних функцій у ВРП не впливає ані з її конституційної природи, ані з європейської моделі судових рад. Логічним є перенесення «операційних» фінансово-організаційних повноважень (нормативи забезпечення, перерозподіл видатків) до ДСА як спеціалізованого адміністратора ресурсів, а за ВРП закріпити переважно гарантійно-наглядову та кадрову місію, що дозволило б чіткіше розмежувати політико-правові та менеджерські функції, зменшити ризики конфлікту інтересів та підвищити керованість системи.

Здійснено комплексну характеристику внутрішньої організації роботи судів у двох взаємопов'язаних режимах – звичайному (мирному) та кризовому (в умовах воєнного стану) – із виділенням їх структурних, кадрових, інформаційно-технічних та безпекових параметрів.

На підставі використання функціонального підходу, у межах якого внутрішня організація суду розглядається як система управлінських рішень, спрямованих на забезпечення безперервності правосуддя за умов змінного рівня загроз, а не лише як технічний супровід здійснення правосуддя, описано і концептуально обґрунтовано дихотомію «нормальний – кризовий» режим внутрішньої організації, показано, що воєнний стан трансформує просторово-територіальний вимір діяльності судів, структуру навантаження, модель діловодства та характер комунікації з учасниками процесу. Сформульовано авторську модель внутрішньої організації суду в умовах воєнного стану, в якій

цифровізація, гнучкий режим роботи та безпекові протоколи розглядаються як ключові елементи інституційної стійкості судової влади в умовах воєнного стану.

3. Інституційні зміни в організації роботи судів після запровадження воєнного стану у 2022 році засвідчили як наявність певної інституційної стійкості судової влади, так і вразливість окремих її елементів. Воєнний стан актуалізував роль ВРП, Голови ВС, РСУ, ДСА та ССО як ключових суб'єктів забезпечення безперервності правосуддя, безпеки судів та адаптації організаційних процедур до умов збройної агресії. Зміна територіальної підсудності значної кількості судів, тимчасове переміщення судових установ, формування регіональних координаційних механізмів та прийняття численних рекомендацій і роз'яснень для судів засвідчили здатність системи до оперативного реагування, хоча нерідко – у форматі ситуативних рішень, а не заздалегідь розроблених стандартів.

Водночас інституційні зміни виявили структурні проблеми: затримку у прийнятті нормативних актів, недостатню готовність до широкомасштабного застосування електронного судочинства, обмеженість кадрового потенціалу та фінансово-матеріальних ресурсів. У результаті сформувався особливий, «гібридний» режим функціонування судової системи, в якому поєднуються елементи воєнної адаптації (зміна підсудності, дистанційні формати, посилення безпеки) з інституційними моделями мирного час, що зумовлює необхідність подальшої кодифікації й уніфікації організаційних рішень, формалізації кризових процедур та інституційного закріплення напрацьованих практик як постійних елементів сучасної моделі судоустрою.

4. Здійснено системне осмислення судової безпеки в Україні як багаторівневої категорії, що поєднує інституційний, фізичний, інформаційний та процедурний аспекти організації роботи судів в умовах воєнного стану.

Обґрунтовано необхідність переорієнтації концепції судової безпеки з вузького розуміння «охорони будівель» на ширшу концепцію «інституційної стійкості правосуддя», що включає кіберзахист, цифровізацію процесів як інструмент мінімізації фізичних ризиків, запровадження системного обліку і аналізу загроз та інцидентів.

5. Зроблено висновок, що стійкість судової влади в екстремальних умовах безпосередньо залежить від здатності держави забезпечити безперервність її функціонування як інституції публічної влади, а не лише як сукупності окремих судових органів.

Водночас встановлено, що навіть за умов війни суди зберегли спроможність забезпечувати реалізацію конституційного права на судовий захист, значною мірою завдяки поєднанню оперативних законодавчих змін (щодо трудових відносин, відрядження суддів, особливостей добору кадрів), організаційної гнучкості (дистанційна робота, зміна територіальної підсудності, відновлення роботи на деокупованих територіях) та високого рівня особистої відповідальності багатьох суддів і працівників судів, включно з їх участю в обороні держави.

Зроблено висновок, що забезпечення належного кадрового, фінансового та матеріально-технічного функціонування судів в умовах воєнного стану має розглядатися як елемент національної безпеки, що інституційно сталої роботи ВККС і ВРП; достатнього й захищеного фінансування судової системи; системної політики відновлення та модернізації судової інфраструктури; посилення механізмів добору, перевірки доброчесності й відповідальності суддів та працівників судів.

6. Констатовано, що цифровізація судочинства в умовах воєнного стану перетворилася з факультативного напрямку модернізації на необхідну умову збереження дієздатності судової системи та забезпечення права на справедливий суд. Проаналізовані європейські стандарти, рекомендації органів

Ради Європи, практика ЄСПЛ і Суду ЄС дозволили показати, що цифрові технології в судочинстві мають розглядатися не лише як технічний інструмент, а як елемент правової інфраструктури, який безпосередньо впливає на реалізацію конвенційних прав людини.

Український досвід свідчить про складний, але динамічний рух до побудови цифрової судової системи: запровадження ЄСІТС та її модулів, розвиток електронного суду, впровадження відеоконференцзв'язку, перші елементи штучного інтелекту у правосудді. Водночас виявлено низку проблем: фрагментарність нормативного регулювання, цифровий бар'єр для окремих категорій осіб, ризики недостовірності рішень, сформованих із використанням штучного інтелекту, недостатню інтегрованість інформаційних систем та потребу їх модернізації відповідно до європейських вимог.

Сформовано висновок, що подальший розвиток цифрового судочинства України має ґрунтуватися на поєднанні трьох ключових засад: гарантування прав людини, підвищення ефективності правосуддя та забезпечення стійкості судової системи в умовах надзвичайних викликів, насамперед війни. Цифрові технології, включно зі штучним інтелектом, мають застосовуватися як допоміжний, сервісний інструмент, що автоматизує рутинні процеси, підвищує передбачуваність судової практики, але не замінює суддю та не підриває його незалежності.

7. Зроблено висновок, що відновлення військової юрисдикції в Україні в умовах воєнного стану не є факультативною або суто політичною ініціативою, а становить об'єктивно обумовлену конституційними засадами оборони держави, міжнародними стандартами у сфері прав людини та реальними потребами функціонування сектору безпеки і оборони вимогу. Визначено, що ліквідація військових судів у 2010 році було передчасним кроком, що не відповідає сучасним викликам національній безпеці, ускладнює забезпечення належного

правопорядку у військовому середовищі та послаблює інституційні гарантії судового захисту прав військовослужбовців.

На основі комплексного аналізу історичного досвіду, порівняльно-правового вивчення зарубіжних моделей військової юстиції, практики ЄСПЛ, а також національних законодавчих ініціатив визначено, що оптимальним для України є запровадження спеціалізованої військової юрисдикції у формі системи військових судів, інтегрованих до системи судів загальної юрисдикції, з обмеженою переважно військовими правопорушеннями юрисдикцією, чіткими гарантіями незалежності суддів та виключенням організаційної залежності від органів військового управління.

Акцентовано, що відновлення військових судів має розглядатися як системна судово-правова реформа, покликана забезпечити поєднання ефективності правосуддя у військовій сфері зі збереженням високих стандартів справедливого судового розгляду, закріплених Конституцією України та міжнародними договорами.

8. Визначено, що інститут модельних судів в умовах воєнного стану трансформується з локального експериментального інструмента в стратегічний механізм модернізації всієї судової системи України. Встановлено, що модельні суди забезпечують апробацію та відпрацювання інноваційних організаційних, технологічних і сервісних рішень, які потім можуть бути масштабовані на інші суди, створюючи своєрідний «мультиплікативний ефект» реформ. Їх діяльність спрямована не лише на внутрішню оптимізацію робочих процесів, але й на реалізацію ключових засад верховенства права – доступності, прозорості, передбачуваності та людиноцентричності правосуддя.

Особливе значення модельних судів проявляється в умовах воєнного стану, коли судова система змушена функціонувати в умовах обмежених ресурсів, безпекових загроз, зростання кількості вразливих користувачів, у тому числі осіб з інвалідністю та постраждалих від війни. У цьому контексті

модельні суди виконують роль інноваційних хабів, у межах яких формуються та перевіряються на практиці стандарти безбар'єрності, клієнтоорієнтованості, цифрової трансформації та належного судового адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 1,7 млрд гривень потрібно на відновлення тільки пошкоджених судів - підрахунки ДСА України: інформація пресслужби ДСА. URL : <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1321026/>
2. Аналітичний звіт 17 липня 2023 року про роботу судової системи України в умовах повномасштабної війни та воєнного стану. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/658/57c/3a0/65857c3a09c6c517310751.pdf?utm_source=chatgpt.com
3. Балацька О.Р. Відновлення військових судів в системі правосуддя України: досвід минулого та сучасні реалії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 462-457.
4. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
5. Безпека судів в Україні – досвід для міжнародної спільноти : виступ заступника Голови Державної судової адміністрації України Сергія Чорнуцького під час онлайн-конференції на тему: «Безпека судів в Україні». URL : <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1395300/>
6. Боброва Ю.Ю., Бобров Ю.О. Військові суди як виклик сьогодення в умовах збройної агресії РФ проти України: історична ретроспектива та генеза розвитку. *Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph.*: V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. Р. 112–138.
7. Бутирський А. А. Реалізація принципу спеціалізації в судовій системі України. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 6. С. 34-36.

8. Верховний Суд у складі суддів судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду: Ухвала від 08 лютого 2024 року справа № 925/200/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>

9. Використання штучного інтелекту в судових системах та її середовищі: Етична Хартія Європейської комісії з питань ефективності правосуддя. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

10. Вирок Дніпровського районного суду міста Києва 12 вересня 2024 р. у справі № 755/20219/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121863985>

11. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 8 листопада 2023 р. у справі № 344/7762/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114752919#>

12. Вирок суду відносно колишньої судді Євпаторійського міського суду АР Крим, засудженої за державну зраду, залишено без змін. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1564144/>

13. Висновок № 10 (2007) щодо судової ради на службі суспільства. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-10-2007-on-council-for-the-judiciary-in-the-service-of-socie/16806a1fbb>

14. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 20 березня 2025 р. на проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо функціонування військових судів» (реєстр. № 13048 від 27 лютого 2025 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55903>

15. Висновок Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу Верховної Ради України від 17 квітня 2025 р. на проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення та організації діяльності військових судів» (реє-стр. № 13048-1 від 11 березня 2025 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/55948>

16. Висновок КРЄС № 1 (2001) щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_1_2001_2001_11_23.pdf

17. Висновок КРЄС № 11 (2008) щодо якості судових рішень. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_11_2008_.pdf

18. Висновок КРЄС № 14 (2011) щодо правосуддя та інформаційних технологій. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0>

19. Висновок КРЄС № 15 (2012) стосовно спеціалізації суддів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_15_2012_2012_11_13.pdf

20. Висновок КРЄС № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_18_2015_2015_10_16.pdf

21. Висновок КРЄС № 2 (2001) про фінансування та управління судами в контексті ефективності судової влади та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2_2001_2001_11_23.pdf

22. Висновок КРЄС № 22 (2019) про роль помічників суддів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Visnovok_22_KRES.pdf

23. Висновок КРЄС № 24 (2021): «Еволюція судових рад і їхня роль у незалежних і безсторонніх судових системах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Visnovok_24_2021.pdf

24. Висновок КРЄС № 26 (2023): Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynny_u_pereklad.pdf

25. Висновок КРЄС № 6 (2004) про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_6_2004_2004_11_24.pdf

26. Висновок КРЄС № 7 (2005) про правосуддя та суспільство. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_7_2005_2005_11_25.pdf

27. Висоцька Г. Відновленню військових судів в Україні чинить опір сама... Конституція? URL: http://zib.com.ua/ua/118588-vidnovlennnyu_viyskovih_sudiv_v_ukraini_chinit_opir_konstituc.htm

28. Вища рада юстиції. Подання «Про припинення ліквідації військових судів України» Президентові України Л. Д. Кучмі. 2004 р. Офіційний вебсайт Вищої ради юстиції України. URL: <https://www.vru.gov.ua>

29. Від ворожого обстрілу загинула працівниця Донецького апеляційного суду. URL : <https://www.supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1266468/>

30. Відновити ліквідовані військові суди: Петиція. Президент України від 12 квітня 2023 р. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/163625>

31. Візит делегації Верховного Суду України до Сінгапуру. URL: <https://singapore.mfa.gov.ua/news/10852-vizit-delegaciji-verkhovnogo-sudu-ukrajini-do-singapuru>

32. Військові конфлікти та виклики правосуддя: суддя ВП ВС взяв участь у міжнародній науково-практичній конференції. URL: https://court.gov.ua/archive/1728030/?utm_source=chatgpt.com

33. Військові, судді та науковці долучилися до дискусії «Відродження військової юстиції в Україні». Асоціація правників України, 27.09.2023. URL: <https://uba.ua/ukr/news/vijskov-sudd-ta-naukovc-doluchilisja-do-diskusi-vdrodzhennja-vijskovoi-justici-v-ukrain>

34. Внаслідок бойових дій загинуло семеро суддів і працівників апартів судів – голова Ради суддів. URL: <https://suspilne.media/466292-vnaslidok-bojovih-zaginuло-semero-suddiv-i-pracivnikiv-apartiv-sudiv-golova-radi-suddiv/>

35. Войнолович С.Ю. Вплив спеціалізації суддів під час адміністративного судочинства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. №1. С. 84-92.

36. ВРП підтримує впровадження цифрових технологій у сфері правосуддя: офіційна сторінка Вищої ради правосуддя у Facebook. URL: <https://x.facebook.com/highcouncilofjustice/photos/a.698260980320213/2672754519537506/?type=3&source=48>

37. Галаєвський Ю.В. Військові суди як нагальна потреба військового часу. *Право України*. 2023. №6. С. 141-156.

38. Галаєвський Ю.В. Окремі аспекти діджиталізації судочинства в умовах війни. Еволюція доктрини адміністративного права в Україні: : збірник тез доповідей круглого столу (м. Харків, 19 травня 2023 р.). Харків, 2023. С. 41-47 https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/19.05.2023.pdf

39. Галаєвський Ю.В. Окремі аспекти кадрового забезпечення судів в умовах воєнного часу. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи*: збірник тез доповідей круглого столу (м. Харків, 17 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 55-62 https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/17.03.2023.pdf

40. Галаєвський Ю.В. Повноваження окремих органів та установ системи правосуддя щодо забезпечення організації роботи судів. *Право України*. 2025. № 7. С. 138-150.

41. Галаєвський Ю.В. Судова безпека в умовах воєнного стану. *Право України*. 2025. № 9. С. 162-174.

42. Галаєвський Ю.В. Цифровізація судочинства через призму європейських стандартів. *Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України: матеріали круглого столу* (м. Харків, 15 вересня 2022 р.). Харків, 2022. С. 29-35. URL.: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/15.09.2022.pdf

43. Галаєвський Ю.В., Коломоєць Т.О. Окремі аспекти організації роботи судів в умовах воєнного стану в Україні. *Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі : виклики, рішення, тенденції: матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу* (м. Запоріжжя, 14-15 червня 2022 р.). Запоріжжя, 2022. С. 103-108 URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/2022/mater__ali_m__zhnarodnogo_nauko_vo-praktichnogo_kongresu_guman__tarn__m__zhn_standarti_pravovikh_sistem_u_suchasnomu_sv__t__vikliki__r__shennya_tendents__yi_2022__2_.pdf

44. Головне управління судової статистики та аналітики Верховного Суду України. *Кримінальні провадження, пов'язані з війною, у місцевих загальних судах України (24 лютого 2022 – 1 травня 2023)*. Верховний Суд України, 2023. URL: <https://www.scourt.gov.ua/>

45. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-12>

46. Господарський суд Миколаївської області повідомив, хто загинув під час обстрілу будівлі ОДА. Веб-сайт «Судово-юридична газета». URL : <https://sud.ua/ru/news/ukraine/233671-gospodarskiy-sud-mikolayivskoyi-oblasti-povidomiv-khto-zagynuv-pid-chas-obstrilu-budivli-oda>

47. Гринюка О. Особливості здійснення правосуддя в умовах війни. URL: <https://pravo.ua/osoblyvosti-vidpravlennia-pravosuddia-v-umovakh-viiny>

48. До Ініціативи "Модельні суди" долучилися ще 50 учасників - результати опитування Всеукраїнської асоціації працівників судів. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1778364/>

49. До уваги голів апеляційних судів України! : Звернення Міністра юстиції України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/general/1260218/>

50. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) «Верховенство права» від 4 квітня 2011 р. № 512/2009. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf

51. ДСА України оприлюднила статистику про стан здійснення правосуддя у 2022 році в умовах воєнного стану. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/general/1384015/?utm_source=chatgpt.com

52. ДСА України про здійснення правосуддя в умовах війни станом на 31 травня 2022 року : інформація пресслужби ДСА. URL : <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1279804/>

53. Європейська стратегія електронного правосуддя: Рада Європи 4 листопада 2008 р. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0007>

54. Європейські стандарти незалежності та доброчесності суддів. Вища рада правосуддя. Київ, 2020. 120 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standarts_book_web-1.pdf

55. Єдиний простір: Київський районний суд міста Одеси запроваджує клієнтоорієнтовані ініціативи. Модельні суди: Майданчик добрих практик. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/courts_info/1449223/

56. Жолнович О. Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україні кількість людей з інвалідністю зросла на 300 тисяч. URL: <https://suspilne.media/889817-vid-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-rf-v-ukraini-kilkist-ludej-z-invalidnistu-zroslo-na-300-tisac-zolnovic/>

57. За 10 місяців війни інвалідність отримали більше 45 тисяч українців. Національна Асамблея людей з інвалідністю України. 3 лип. 2023. URL: <https://naiu.org.ua/archives/news/za-10-misyatsiv-vijny-invalidnist-otrymaly-bilshe-45-tysyach-ukrayintsiv>

58. Загальний коментар №32. Стаття 14: Право на рівність перед судами і трибуналами і на справедливий судовий розгляд (Комітет з прав людини ООН, дев'яноста сесія, Женева, 9-27 липня 2007). URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standarts_book_web-1.pdf

59. Законопроекти про створення військових судів стали предметом обговорення на засіданні робочої групи Науково-консультативної ради при ВС. Судова влада України. URL : <https://court.gov.ua/archive/1888262>

60. Заява помічниці Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Д. Мсуя на засіданні Ради Безпеки ООН від 12.05.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=jhvcM6WR-RA>

61. Звернення Міністра юстиції України до голів апеляційних судів. Портал «Судова влада України». URL : <https://sn.if.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1260211/>

62. Звіт ВРП про діяльність у 2024 році. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/prezentaciya_zvit_vrp_2024.pdf

63. Звіт Європейської Комісії. 2024. URL :
https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf
64. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС за 2024 рік. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2024-rik.pdf>
65. Звіт про роботу Державної судової адміністрації України за 2024 рік. URL : https://dsa.court.gov.ua/dsa/pokazniki-diyalnosti/1233/zvit_dsa_24
66. Зміна підсудності, передача справ та відрядження суддів – підсумки наради голови ВС з керівниками апеляційних судів. URL :
<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1264923/>
67. Ізовітова Л. Погони не личать мантії. *Закон і Бізнес*. 1 травня 2025 р. URL:
https://zib.com.ua/ua/166810-modeli_vidnovlennya_viyskovih_sudiv_proanalizuvala_lidiya_iz.html
68. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. *Круглий стіл «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення»*. Червень 2017 р. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. URL : <http://www.instpravo.org.ua>
69. Інтерактивна онлайн-мапа судів. Вища рада правосуддя. URL:
<https://hcj.gov.ua/pidsud-map>
70. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2024 році. URL:
https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/analiz_za_2024_rik__0.pdf
71. Інформація для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. URL: https://vd.dn.court.gov.ua/sud0509/gromadyanam/dostup_mmgn1/
72. Кадрове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення судів Державна судова адміністрація України. 2025. URL: <https://lnk.ua/1V9kllx4g>

73. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду. Прес-центр: повідомлення № 176336. URL: <https://kia.court.gov.ua/sud4824/pres-centr/news/1763367>

74. Киркиченко Ю. До історії українського військового судівництва». Спогади старшого військового прокурора УНР. *За державність*. 1934. Ч. 5. Каліш: Українська Студія. 1934. С. 129–145.

75. Клієнтоорієнтованість Одеського окружного адміністративного суду. *Модельні суди: Майданчик добрих практик*. Державна судова адміністрація України. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/courts_info/1436270/

76. Клієнтоорієнтованість як один з головних пріоритетів роботи Південно-західного апеляційного господарського суду. *Модельні суди: Майданчик добрих практик*. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/courts_info/1443289/

77. Кодекс законів про працю України : Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

78. Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя. (2015, 9 вересня). Круглий стіл «Запровадження інституту військових судів в Україні». Верховна Рада України. URL: https://kompravpol.rada.gov.ua/news/Novyny_arh/72638.html

79. Конвенція про захист прав і основних свобод людини. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

80. Конституція України від 28.06.1996 р. Закон України № 254к/96-ВР від 30.09.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

81. Контролери Служби судової охорони відвернули загрозу в суді! URL : <https://sso.court.gov.ua/sso/pres-centr/news/1396964/>

82. Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Особливості роботи судів в умовах військового стану. Електронне наукове видання. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aabfa335-a3e5-4977-9dc9-5650edece9de/content>

83. Кравченко С. Коментар голови Верховного Суду щодо необхідності створення військових судів в Україні. 2023. URL: <https://www.scourt.gov.ua/>

84. Кузнецов В.В., Сийпловіч М.В. Відновлення національної системи військових судів: сучасні проблеми правотворчості. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2005. Випуск № 03. Частина 3. С. 225-232.

85. Малинський районний суд Житомирської області представив інтегровану рецепцію. Модельні суди: Майданчик добрих справ. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/courts_info/1413038/

86. Мамалуй О. Висловлювання судді Верховного Суду щодо відновлення військових судів в Україні. 2023. URL: <https://www.scourt.gov.ua/>

87. Мельник Я. Безпека цивільного судочинства як основоположний його принцип: до питання синтезу процесуально-правової матерії. *Підприємництво, господарство і право*. 9/2016. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/09/5.pdf> (дата звернення)

88. Модельні суди: Майданчик добрих практик. URL: <https://mc.court.gov.ua/>

89. Моніторинг судових процесів. Посібник для практиків. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/0/233511.pdf>

90. Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя 1983 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83323>

91. Москаленко В. Т. Про поглиблення спеціалізації суддів та деякі питання вдосконалення процесуального законодавства. *Інтелектуальна власність: Науково – практичний журнал*. 2007. № 2. С. 39 - 41.

92. Навіть у складні для країни часи ми маємо розвиватися і продовжувати реформування судової системи – Голова ВС» : офіційний веб-сайт ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1320062/>

93. Нагороджено переможців конкурсу «Модельний суд року». 2022. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1356863/>

94. Наказ про Стратегію ССО URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sso/0904/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%A1%D0%A1%D0%9E%202024-2026.pdf

95. Національна школа суддів України. Тренінги українських суддів щодо розгляду воєнних злочинів у Великій Британії та обмін досвідом із суддями Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Національна школа суддів України, 2023 URL: <https://nsj.gov.ua/>

96. НІШСУ започаткувала цикл навчань для працівників апаратів судів. Інклюзія і безбар'єрність суду. 2025. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1790812/>

97. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2022 році. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2022.pdf

98. Окремі рекомендації організації роботи судів та суддів в умовах воєнного стану: рішення РСУ від 14 березня 2022 р. № 10. URL : <http://rsu.gov.ua/uploads/news/rekomendaciirsu140322-6ead232404.pdf>

99. Олексій Нестеренко – голова Інгuleцького районного суду міста Кривого Рогу. URL: <https://podrobnosti.ua/2500511-na-mezh-kolapsu-jak-vizhivajut-sudi-cherez-nestachu-kadrv.html>

100. Основні принципи незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text

101. Особиста безпека суддів та працівників апарату суду» : посібник проєкту Європейського Союзу «Право-Justice». URL: <https://pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/5e1/da8/5f55e1da8861d865141855.pdf>

102. Під час російського вторгнення важливість Служби судової охорони збільшилась, – вважають українці» : »: інформація пресслужби Державної судової адміністрації України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1368190/>

103. План дій ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади CM(2016)36 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Plan_CM_2016_36.pdf

104. Положення про Раду суддів України. Рішення X позачергового з'їзду суддів України 16.09.2010 (у редакції, затвердженій рішенням XIV позачергового з'їзду суддів України 14.03.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-10#Text>

105. Порошенко П. Коментар щодо справи збитого літака ІЛ-76 та відновлення спеціальних військових судів. 28 березня 2017 р. Офіційний вебпортал Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/news/>

106. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2025 року у справі № 320/10955/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125843948>

107. Постанова Верховного Суду від 09 червня 2021 р. у справі №521/14321/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656903>

108. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2020 р. у справі № 184/1401/16-ц . URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88376166>

109. Постанова Верховного Суду від 22 квітня 2020 р. у справі № 360/1789/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034397>

110. Постанова Верховного Суду від 22 червня 2022 р. № 204/2321/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104921879>

111. Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2022 р. у справі № 757/6877/21ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104113226>
112. Постанова Верховного Суду від 27 травня 2021 р. у справі №752/17491/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97219122>
113. Постанова ВС від 03 лютого 2021 р. у справі №295/12247/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666496>
114. Представники Верховного Суду проаналізували перспективи функціонування судової системи в умовах війни та повоєнного періоду. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1876016>
115. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
116. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 22.02.2024 № 3588-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
117. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення)
118. Про відновлення роботи та зміну територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області: Розпорядження Голови Верховного Суду від 10.01.2023 № 2 від 27.04.2023 № 450/0/15-23. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozpor_yadjennya/Rozpor_2_10_01_2023.pdf
119. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) Закон України № 2557 від 6 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2557-19>

120. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

121. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27.04.2021 № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text>

122. Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо цифровізації судочинства: проект Закону від 10.03.2023 реєстр. № 9091. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41532>

123. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур суддівської кар’єри: Закон від 09.12.2023 № 3511-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3511-20#Text>

124. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text>

125. Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя»: Закон від 15.03.2022 № 2128-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text>

126. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>

127. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

128. Про дії органів судової влади під час запровадження правового режиму воєнного стану. Заява пресслужби ДСА. URL : <https://sn.if.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1259878/>

129. Про затвердження Концептуальних положень реформування організації діяльності судів загальної юрисдикції. Наказ Державної судової адміністрації України № 576 від 7 листопада 2003 р. URL: <https://www.court.gov.ua/>

130. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text>

131. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2015 року № 1000/5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text>

132. Про здійснення правосуддя в умовах війни станом на 18 травня 2022 р.: інформація пресслужби ДСА. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1275602/>

133. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Голови Верховного Суду від 08.03.2022 № 2/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Rozp_08_03_2022.pdf

134. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Голови ВС від 06.03.2022 № 1/0/9-22. URL : <http://rsu.gov.ua/uploads/news/rozp06032022-f5218a2954.pdf>

135. Про зміну територіальної підсудності судових справ Дружківського міського суду Донецької області, Артемівського міськрайонного суду Донецької області: Рішення Вищої ради правосуддя від 19.12.2024 № 3707/0/15-24 . URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/3707_19_12_2024.pdf

136. Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України: Закон України від 2 лютого 1994 року № 3911-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3911-12#Text>

137. Про модельні суди: Наказ від 30.09.2009 № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0103750-09#Text>

138. Про надання Верховному Суду України повноважень касаційної інстанції стосовно справ, які розглядаються по першій інстанції військовими трибуналами в Україні. Указ Президії Верховної Ради України від 15 січня 1992 р. № 2044-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 17. Ст. 226.

139. Про Національну безпеку України: Закон України від 24.02.2024 № 2952-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

140. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення)

141. Про оголошення конкурсу на зайняття посад дисциплінарних інспекторів служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: рішення Вищої ради правосуддя від 29.04.2025 № 885/0/15-25. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1802585/>

142. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон від 15.03.2022 № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

143. Про поетапне запровадження інструментів «Електронного правосуддя» в діяльність судів України» у контексті Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Рада суддів України, Рішення № 74 « від 22 липня 2015 р. URL: <https://www.court.gov.ua>

144. Про порядок обрання суддів військових судів: Закон України від 10.07.1997 року № 443/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443/97-%D0%B2%D1%80#Text>

145. Про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Положення ВРП від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/499905___735632

146. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

147. Про правосуддя та інформаційні технології (ІТ) : Висновок КРЄС № 14 (2011) від 9 листопада 2011 р. URL : <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0>

148. Про результати проведення круглого столу на тему: «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення».URL: <https://komnbor.rada.gov.ua/print/72843.html>

149. Про роботу судів в умовах воєнного стану : Рекомендації РСУ від 2 березня 2022 р. URL : <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?fbclid=IwAR3DHOHORiVptICj27dRd5kOgPZBZQcfAyzfAB9UYan8cLmXVsZTbqMQJhU>

150. Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2022 році: Акт Вищої ради правосуддя від 27 липня 2023 р. № 756/0/15-23. URL : <https://hcj.gov.ua/doc/doc/40760>

151. Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2024 році : рішення ВРП від 26 червня 2025 року № 1376/0/15-25 URL: <https://www.hcj.gov.ua/doc/doc/53152> (дата звернення)

152. Про стан здійснення правосуддя у 2002 році і завдання на поточний рік. Постанова № 17 від 12 березня 2003 р. Верховний Суд України. URL: <https://www.scourt.gov.ua/>

153. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/231/2021%23Text#n14>

154. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

155. Про схвалення Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/361/2006>

156. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

157. Програма інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022-2024 роки : Концепція ДСА. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text>

158. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668

159. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо утворення військових судів №8392-1 від 01.06.2018. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64138

160. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо утворення військових судів № 8392. URL: rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070

161. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо створення та організації діяльності військових судів №13048-1 від 27.02.2025 року <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55948>

162. Проект Закону про внесення змін до Розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо особливостей призначення на посаду судді в умовах воєнного стану : офіційний веб портал парламенту України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42176>

163. Проект Закону про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України № 10042 від 13.09.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42777>

164. Проміжний Звіт за результатами реалізації Проекту ЄС Ініціатива «Модельні суди». URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/dodatok-2-do-risenna-rsu-no-57-z-a81c77fccc.pdf>

165. Рада суддів України. 2018. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=80&page=3&per-page=8>

166. Рада суддів України. 2020. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=101&page=3&per-page=8>

167. Рада суддів України. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану від 02.03.2022. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>

168. Результатами вивчення стану впровадження ІТ технологій в судах Європи: Звіт № 24 Європейської комісії з питань ефективності правосуддя. URL : <https://rm.coe.int/european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice-cerej-stud/1680788229>

169. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду : Розпорядження Голови ВС від 13.03.2022 №6/0/9-22. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1262929/>

170. Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 КМРС від 17 листопада 2010 р. щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CM_Rec_2010_12_2010_11_17.pdf

171. Рекомендація № R (81) 7 КМРС від 14 травня 1981 р. щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя; https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_81_7_1981_05_14.pdf

172. Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_11_1995_09_11.pdf

173. Рекомендація № R (97) 13 КМРС. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_97_13_1997_09_10.pdf

174. Рекомендація Rec (2003) 15 КМРС державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2003_15_2003_09_09.pdf

175. Рішення № 71 «Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки». Рада суддів України, 11 грудня 2014 р. Рада суддів України. URL: <https://www.court.gov.ua/>

176. Рішення XIX позачергового з'їзду суддів від 12 січня 2023 р. щодо окремих питань незалежності суддів. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-hih-pozacergovogo-zizdu--99386ba66f.pdf>

177. Рішення Ради суддів України від 22 листопада 2019 року №97. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/6>

178. Рішенням XX чергового з'їзду суддів від 19 вересня 2024 р. щодо зміцнення незалежності суддів, захисту їх професійних інтересів, звернення до державних органів та посадових осіб. URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-hh-zizdu-suddiv-ukraini--e0c34ab610.pdf>

179. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення)

180. РСУ 14 березня 2022 р. провела позачергове засідання : інформація пресслужби РСУ. URL : <http://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-14-berezna-2022-roku-provela-pozacergove-zasidanna>

181. Сервіси для вразливих користувачів судових послуг Одеського окружного адміністративного суду. Модельні суди: Майданчик добрих практик. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/works/1452254/

182. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Упорядники: Пилипчук В. Г., Коваль В. П., Богуцький П. П., Беланюк М. В., Дорогих С. О., Доронін І. М., Радзієвська О. Г. Київ. Видавничий дім «АртЕк». 2019. 358 с

183. Служба судової охорони робить суддів менш вразливими до зовнішнього тиску та корупції, – звіт GRECO: веб-сайт «Судово-юридична газета». URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/265530-sluzhba-sudebnoy-okhrany-delaet-sudey-menee-uyazvimymi-k-vneshnemu-davleniyu-i-korrupsii-otchet-greco>

184. Службі підтримки постраждалих від домашнього насильства Вінницького апеляційного суду виповнився рік. Модельні суди: Майданчик добрих практик. URL:

https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/courts_info/1602715/

185. Смалюк Р. Доступність, діджиталізація, довіра: 3Д українського правосуддя на шляху до ЄС. URL: <https://rpr.org.ua/news/dostupnist-didzhytalizatsiia-dovira-3d-ukrainskoho-pravosuddia-na-shliakhu-do-yes/>

186. Сопільник Л., Сопільник Р. Безпека судової влади і ефективність правосуддя як основа забезпечення права на справедливий суд : *Академічні візії*. Випуск 25/2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1126/1007> (дата звернення)

187. Спільна заява послів G-7 : офіційна сторінка twitter. URL : https://twitter.com/G7AmbReformUA/status/1353708909681385472?t=xFEU-yi4s-NNHYE7pts3IDg&s=19&fbclid=IwAR1SSDBhqg6wuzxe7AZkQNpEw-zdDup6N55A90cIwii_oreVrI5B6O7fcnw

188. Справа «Castillo Petruzzì та інші проти Перу» № 52. 30 травня 1999 р. URL: https://corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_52_ing.pdf

189. Справа «Martin v. United Kingdom» 2006 р. URL: <https://www.fullegal.com/en/court-cases/european-court-of-human-rights-cases/case-of-martin-v-the-united-kingdom-2239674>

190. Справа «Компанія «Лойер партнерс А.С.» проти Словачії» : ЄСПЛ (заява № 54252/07 та інші). URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-92959%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-92959%22]}) (дата звернення: 25.08.2022).

191. Справа «Росальба Алассіні проти Телеком Італія SpA, Філомена Каліфано проти Wind SpA, Лючія Анна Джорджія Яконо проти Телеком Італія SpA і Мультисервіс Srl проти Телеком Італія SpA»: Суд ЄС (заяви C-317/08, C-320/08) URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1427473322288&uri=CELEX:62008CJ0317> (дата звернення: 25.08.2022).

192. Справа «Світлана Атаманюк та інші проти України» 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165750>

193. Стандартизована програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації працівників апаратів судів. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1737027976%D0%94%D0%9B%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A8%D0%98%D0%A5%20%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9.pdf>

194. Статистика кібератак. URL: <https://court.gov.ua/archive/1701192/>

195. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

196. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137#>

197. Суддя з Ірпеня, який полює на "Шахеди" і боронить небо Києва – репортаж РБК-Україна. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=96jOosLdJU8>

198. Суди в умовах війни: посібник проєкту Європейського Союзу «Право-Justice». 2022. URL: https://pravojustice.eu/storage/app/media/Courts_in_Wartime.pdf

199. Судом реалізовано ініціативу з формування Скриньки з безкоштовними засобами особистої гігієни. URL: <https://zp.zp.court.gov.ua/sud0810/pres-centr/news/1524859/>

200. Топ 5 лідерів серед судів за використанням модулю ЄСІКС «Відеозв'язок» у 2024 році. URL: <https://www.facebook.com/groups/694586193975981/posts/8187848377983021/>

201. Україна та ЄС підписали Меморандум та Кредитну угоду щодо отримання макрофінансової допомоги обсягом 18 млрд євро : Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-ies-pidpysaly-memorandum-ta-kredytnu-uhodu-shchodo-otrymannia-makrofinansovoi-dopomohy-obsiahom-18-mlrd-ievro>

202. Федоров Михайло вручив «Відзнаку миру» компанії Amazon» : Офіційний веб-сайт Міністерства цифрової трансформації України, телеграм канал ДСА. URL : <https://thedigital.gov.ua/news/mikhaylo-fedorov-vruchiv-vidznaku-miru-kompanii-amazon-1>

203. Хаб незламності: в одеському суді запровадили унікальну ініціативу. Модельні суди: Майданчик добрих практик. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/courts_info/1504832/

204. Хакерська атака на портал судової влади України: офіційний веб-сайт «Судова влада». URL : <https://zp.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1260224/>

205. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

206. Цифрове правосуддя. Графічна революція та антропологічний злам : автори А. Гарапон та Ж. Ласег. Київ, «Стилос» 2021, 300 с.

207. Цукуров В. Судді, що ловлять дрони: як українські служителі закону борються на два фронти. Daycom, 10 грудня 2024. URL: <https://daycom.com.ua/pershotravensk/news/suddi-shcho-lovlyat-droni-yak-ukrayinski-sluzhiteli-zakonu-boryutsya-na-dva-fronti>

208. Штучний інтелект допоможе уникнути повторних злочинів: Мінюст запускає «Касандру» . URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3098629-stucnij-intelekt-dopomoze-uniknuti-povtornih-zlociniv-minust-zapuskae-kasandru.html> (дата звернення: 28.08.2022).

209. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні : Рішення Ради суддів України від 24.02.2022 № 9. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/opublikovano-risenna-rsu-sodo-vzitta-nevidkladnih-zahodiv-dla-zabezpecenna-stalogo-funkcionuvanna-sudovoi-vladi-v-ukraini>

210. Щодо відбору, опрацювання, подання та архівації судових рішень в правових інформаційно-пошукових системах: Рекомендація КМРЕ R (95) 11 від 11 вересня 1995 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU95388#>

211. Щодо затвердження рекомендацій щодо роботи судів в умовах воєнного стану: Рішення Ради суддів України від 05.08.2022 № 23. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0023414-22#Text>

212. Щодо механізмів онлайн вирішення спорів у цивільному та адміністративному судочинстві : Керівні принципи Європейського комітету із питань правового співробітництва (CDCJ) від 16 червня 2021 р. URL : <https://rm.coe.int/handbook-access-to-justice-ukr/1680a216af>

213. Щодо недопущення неефективного використання бюджетних коштів, передбачених, зокрема, на виплату суддівської винагороди та оплати праці працівників апаратів судів, працівників інших органів і установ системи правосуддя розпорядниками коштів нижчого рівня, що знаходяться на тимчасово окупованій території України : Рішення Ради суддів України від 05.08.2022 № 22. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0022414-22#Text>

214. Щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб : Рекомендація КМРЕ REC (2001) 2 від 28 лютого 2001 р. URL : http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_7.pdf

215. Щодо подання документів до суду в електронній формі та цифровізації судів: Керівні принципи Європейської комісії з питань ефективності правосуддя від 9 грудня 2021. URL : <https://court.gov.ua/press/news/1231701/>

216. Щодо роботи судів в умовах воєнного стану : Рекомендації PCY від 2 березня 2022 р. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu?fbclid=IwAR3DHOHORiVptICj27dRd5kOgPZBZQcfAyzfAB9UYan8cLmXVsZTbqMQJhU> (дата звернення)

217. Щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції: Рекомендація КМРС Rec (2003) 14 від 9 вересня 2003 р. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2003_14_2003_09_09.pdf

218. Які сервіси для вразливих відвідувачів впровадили в Інгулецькому районному суді міста Кривого Рогу Дніпропетровської області? Модельні суди: Майданчик добрих практик. URL: https://mc.court.gov.ua/mc/model_results/works/1437809/

219. Background and mission. Its background. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccje/background-and-mission>

220. Brauchen wir in Deutschland eine Militärgerichtsbarkeit?. 2008. URL: <https://www.nomos-elibrary.de/en/document/view/detail/uuid/a7f95554-13bc-3f87-871a-0d22a7c70c8a>

221. Council of Europe, Directorate General of Human Rights and Rule of Law. Military and extraordinary courts in Serbia and Slovenia: legal framework in peacetime. Council of Europe. 2020. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law>

222. Gorbunov v. Russia 2016. ECtHR 231. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-160993\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)

223. International Commission of Jurists. Montreal Universal Declaration on the Independence of Justice. 1983. URL: <https://www.icj.org>
224. Marcello Viola v. Italy № 45106/04. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-77246\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)
225. Morris v. United Kingdom. European Court of Human Rights, 26 Feb. 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?filename=001-60170.pdf&id=001-60170&library=ECHR>
226. Plan for the Ukraine Facility 2024-2027. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en/>
227. Representation of BBC News content in AI Assistants. 2024. URL: <https://www.bbc.co.uk/aboutthebbc/documents/bbc-research-into-ai-assistants.pdf>
228. Sakhnovskiy v. Russia 2010 ECtHR 1673; Sakhnovskiy v. Russia 2018. ECtHR 966. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-101568%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-101568%22]})
229. Statute of the Council of Europe. ETS № 001. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty_detail&treatyenum=001
230. The Constitution of the Republic of Poland. Sejm of the Republic of Poland. 1997. URL: <https://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/>
231. United Nations Human Rights Committee. *Human Rights Committee*. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/ccpr>
232. White Book 2005: Defence Policy of Ukraine звіт від Ministry of Defence of Ukraine. University of Surrey. URL: https://www.surrey.ac.uk/sites/default/files/2024-09/2005_Ukraine.pdf
233. Wissenschaftliche Dienste, Deutscher Bundestag. Military courts in Austria, Germany and Portugal: jurisdiction during wartime and peacetime. Deutscher Bundestag, 2023. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/953184/WD-2-040-23_EN-pdf.pdf

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Галаєвський Ю.В. Військові суди як нагальна потреба військового часу. *Право України*. 2023. № 6. С. 141–156 DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-06-141>.
2. Галаєвський Ю.В. Повноваження окремих органів та установ системи правосуддя щодо забезпечення організації роботи судів. *Право України*. 2025. № 7. С. 138–149. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-138>.
3. Галаєвський Ю.В. Судова безпека в умовах воєнного стану. *Право України*. 2025. № 9. С. 162–173. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-162>.
4. Галаєвський Ю.В., Коломоєць Т.О. Окремі аспекти організації роботи судів в умовах воєнного стану в Україні. *Гуманітарні стандарти правових систем у сучасному світі : виклики, рішення, тенденції* : матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, м. Запоріжжя, 14–15 червня 2022 р. Запоріжжя, 2022. С. 103–108. URL: https://www.znu.edu.ua/faculty/law/nauka/2022/mater__ali_m__zhnarodnogo_naukovo-praktichnogo_kongresu_guman__tarn__m__zhn_standarti_pravovikh_sistem_u_suchasnomu_sv__t__vikliki_r__shennya_tendents__yi_2022__2_.pdf.
5. Галаєвський Ю.В. Цифровізація судочинства через призму європейських стандартів. *Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України* : матеріали круглого столу, м. Харків, 15 вересня 2022 р. Харків, 2022. С. 29–35. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/15.09.2022.pdf.

6. Галаєвський Ю.В. Окремі аспекти кадрового забезпечення судів в умовах воєнного часу. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи* : збірник тез доповідей круглого столу, м. Харків, 17 березня 2023 р. Харків, 2023. С. 55–62. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/17.03.2023.pdf.
7. Галаєвський Ю.В. Окремі аспекти діджиталізації судочинства в умовах війни. *Еволюція доктрини адміністративного права в Україні* : збірник тез доповідей круглого столу, м. Харків, 19 травня 2023 р. Харків, 2023. С. 41–47. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/19.05.2023.pdf.